

HITTEL

IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

JUHÁSZ BÁLINT:
Az Aba-Novák Vilmos-affér

LUKÁCS LÁSZLÓ:
A harangszó népköltészetéről

TURBÓK ATTILA:
Kispesti idill

5

XXXV. évfolyam
2022. május
630 Ft

BÉRES ILONA SZÜLETÉSNAPIJÁRA

TARTALOM

- 3 Lukács László: A harangszó népköltészetéről
- 20 Falusi Márton: Induló – érkezőben; Tanköltemény a néhai Carl Schmitt tételei nyomán
- 24 Mohás Livia: Fialat farkas
(Emlékezések) 11. rész
- 30 Turbók Attila: Tudósítás egy snájdig könyvbemutatóról; Kispesti idill; Három arc
- 34 Fecske Csaba: Dörömbölés
- 38 Nem az ősóket kell követni, hanem azt, amit ők követtek
(Wodianer-Nemessuri Zoltán beszélgetése Szmracsányi-Veszely Beátával és Szmracsányi Mártonnal)
- 45 Ószabó István: [Olyan, mint halálomra gondolni]; [Fecskék hurokrepülése]; [Átmenetinek hittem]
- 47 Juhász Bálint: A magyar modern művészet mint „promóciós termék” Itáliában (1931–1933)
(Az Aba-Novák Vilmos-affér)
- 60 Ablonczy László: „Új s új lovat...”
(Béres Ilona születésnapjára)
- 76 Nyilasy Balázs: A könnyűség tartalmassága
(Még egyszer Az új földesúrról)
- 95 Papp Endre: A „funkcionáló” író
(Előszó egy Cs. Szabó László-kismonográfiához)
- 100 Nagygéci Kovács József: Vertikálisan épül
(Bertók László: Együtt forog. Firkák a szalmaszálla 2.)
- 103 Tóth László: Újrafestett rácsaink
(Futam Balázs F. Attila verseskötetéhez)
- 106 Horváth Péter: Költői képmás és érzéki illúzió
(Falusi Márton: Kiöltözünk és bemosakszunk)
- 111 A Bethlen Gábor Alapítvány 2021. évi díjazottjai

Borító: Jánosi Nikolett. A címlapon: Bella. Gregor Bernadett, Béres Ilona. R.: Csizmadia Tibor (Nemzeti Színház, 1997).

E lapszámunk képei Ablonczy László Béres Ilonát köszöntő írását kísérik.

Képek forrása: Arcanum, FORTEPAN, a Nemzeti Színház Archívuma, Béres Ilona magángyűjteménye.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: [Csoóri Sándor](#); **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kulturális és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Petőfi Kulturális Ügynökség, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. A Hitel folyóirat, könyvkiadás és rendezvények szakmai program megvalósítását 2021. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egyévre 6840 Ft, fél évre 3420 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238-9908. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu.

*A Magyar Rádió 20-as stúdiója, Szakonyi Károly Az út mellett című rádiójátékának felvétele.
Tolnay Klári és Béres Ilona színművészek (1963). Fortepan / Szalay Zoltán*

A harangszó népköltészetéről

Kovács kalapácsa csak azt veri rája,
hogy ennek a kesely lábú lónak magyar a gazdája.
(*Udvarhelyszéki népdal*)

A belehallás nyelvi jelenségére terepmunkájuk során főleg a néprajzkutatók figyeltek fel, számos adatot, megfigyelést rögzítettek az állatok hangja, a kovácskalapácsok jelbeszéde és a harangszó népi magyarázataival kapcsolatban.

Rácz Endre magyar nyelvész így határozta meg a belehallás jelenségét: „A belehallás abban különbözik a hangutánzástól, hogy segítségével nem alkotunk új szavakat. Környezetünk hangjelenségeit ilyenkor a már meglévő, értelmes szavaink segítségével vagy ezeknek értelmes kapcsolataival érzékel-tetjük; a külvilág hangjaiból értelmes szavakat, szókapcsolatokat vagy mondatokat vélünk kihallani, másképpen szólva: értelmes szavakat, szókapcsolatokat vagy mondatokat értünk beléjük” (1989, 426). Az alábbiakban saját helyszíni gyűjtésem, a szakirodalom és a témához kapcsolódó gazdag szépirodalom alapján mutatom be a belehallás jelenségének egyik nagy területét, a népi harangszó-magyarázatokat.

Herman Ottó 1891-ben olyan népi mondókákat közölt, amelyek a harangok szavát festik, magyarázzák. E magyarázatok, gyakran humoros formában, egyes községek, társadalmi rétegek és vallásfelekezetek ellentéteit tükrözik. Herman Ottó a harangszó hatásáról írta: „A félrevert harang megdöbbenést, riadalmat okoz; de ugyane harang hangjának más a hatása, amidőn délre kondúl; más ha temetésre szól, és ismét más, ha a bevonuló nagyot üdvözli. És bizonyos az, hogy erős, fegyelmezett idegrendszerre van szüksége annak a művelt egyénnek, aki a harangszó hatása alól ki akar menekülni” (1891, 324).

A harangok szavának szép magyarázataival találkozunk népdalainkban, balladáinkban. Egy zalalahápi betyárdal szerint:

Szépen szól a csabrendeki nagyharang,
Húzza aztat tizenhárom bús galamb.
Csak azt veri mind a két oldalára,
Rab leszöl te, Savanyó nemsokára.

Arany János: *Az ünneprontók* című versében imára hív a harangszó:

Zendül, kondul szent harangszó,
Csengve, bűgva messze hangzó:
„Imára! Imára!”

A harangszó ugyanolyan jellemzője lehetett egy településnek, tájnak, mint a népdalok vagy a népviselet. Hogy népünk érzékeny a harangok szavára, azt 1975-ben, palócföldi néprajzi gyűjtésem során figyeltem meg. Autóbuszszal utaztam Egerből Mátraderecske Sirokon keresztül. Buszunk éppen a déli harangszóra ért Mátraderecske. „Jaj, de élesen szól ez a derecskei harang, nem úgy mint a siroki!” – szólott egy siroki ember, miközben leszálltunk a buszról. Megjegyzésére székesfehérvári diákéveim harangszava jutott eszembe. Ha csak négy óránk volt a gimnáziumban, akkor délben indultunk haza. A hatvanas évek közepén még valamennyi belvárosi templomban harangoztak. Harangzúgásban léptünk ki az iskola kapuján. Mindegyik templom harangja más hangon szólt. Írók, költők, utazók is gyakran felfigyeltek a harangok szavára. Miroslav Krleža *Alojz Tiček első miséje* című novellájában írta az első világháború előtti Zágrábról: „A Püspökvár házainak falai úgy álltak itt, mint együtt rezgő lemezek, egyik fal a hangok egész kéváját vetette a másikhoz, úgy hogy a hangok innen is, onnan is visszaverődő muzsikája a visszhangokkal megsokszorozódva olyan volt, mint messziről idemorajló ágyútűz” (1979, 65).

Mikszáth Kálmán *A t. Házból* című karcolatában 1885. február 20-án írta: „Az egyes felekezeti szónokok beszédmodorát különben jól tudja jellemezni Csernátony azzal az adomájával, hogy a katolikus harang azt csilingeli: »Jézus Mária, Jézus Mária«, a kálvinistáké, ellenben közbemordul: »kutyaaadta, teremtette«, míg ellenben a lutheránus harang azt kongja: »se ide, se oda – se ide, se oda« (1977, 146). Az adomát Mikszáth a *Különös házasságba* is beépítette (2001, I. 41–42). *Apró képek a vármegyéből* című 1899-ben született elbeszélésében a megyei tisztikart vacsorára hívja az esti harangszó Blahunka plébánoshoz és fiatal szakácsnőjéhez, Hankához: „e melankolikus hangulatba beleszól a piac közepén álló katolikus templom tornyából a harang, régi, ismerős hangjával egész lelkemet átjárva. A főispán felkelt, s az ódon toronyra mutatott: – Blahunka szólít. Hallod a harangszót? – »Kész a vacsora – kész a vacsora.« »A Hanka terít – a Hanka terít.« A harangot is meg lehet tanítani, mint a papagájt” (Mikszáth 1959, 16–17).

Krúdy Gyula *A tiszaeszlári Solymosi Eszter* című könyvében olvashatjuk: „Elharangozták már a delet az eszlári toronyban, de a Túlatiszánról is idáig hozza a szél a harangok hangjait, amelyek mindig azt panasztolták: »Nincs kenyér...« »Itt sincs, itt sincs!« Amint a Tisza menti falvak tornyai szoktak felelgetni egymásnak” (1975, 452). Csoóri Sándor *A félig bevallott élet* című könyvében Pápát, az egykor híres református iskolavárost, a harangok, az esők, a nagyra tekintő múlt városának nevezte (1982, 208). Rab Zsuzsa *Vonszolódó vasárnapok* című versében ugyancsak Pápáról írta (1980, 27):

A város dermedt üllejére
harangszó döndül bronzpörölyvel.
Mintha megállna minden óra.
Vasárnap. Ősz van. Három óra.

A Balaton-felvidéken egymáshoz közel találjuk az apró falvakat. E táj harangszaváról Babay Kálmán *Balatonmelléki történetek* című, Veszprémben 1892-ben megjelent elbeszéléskötetében olvashatunk: „Sok nyalka falu dugja magasra tornyát a regényes zalai parton, s ha a szőke víznek egy pontján megállapodik az ember alkonyat táján, 5-6 falu harangjának a szavát is hallja belevegyülni abba az édes zsongásba, mit a nagy víz minden szél nélkül hallat. Megállhatsz nyájas olvasóm az egészséges szepezdi fürdő alatt, meghallod a kővágóörsi, köveskállai, zánkai, szepezdi, monoszlói harangokat” (1892, 130–131). Eötvös Károly *Utazás a Balaton körül* című könyvében a Lesence-völgy bemutatásakor emlékezett meg a harangszóról: „Szent György hegyén kisdud falvak. Valamennyinek idelátszik a tornya, minden toronynak hozzám bűg el esti harangszava. Harminchat falunak harangszavát hozza el hozzám a mély csöndben a lengedező keleti szellő” (1982, 383–383). Balaton-felvidék négy községe: Mencshely, Vászoly, Óbudavár és Szentjakabfa csak egy kakaskukorékolásnyi távolságra fekszenek egymástól. Így érthető, hogy a népi magyarázat szerint e falvak harangjai is beszélgettek egymással. Esténként megszólalt a mencshelyi harang vékonyan: Men – cs’el’ – ments – meg! Erre a vászolyi harang kissé vastagabban: Vá – szol’ – Válts – meg! Óbudavár és Szentjakabfa még közelebb vannak egymáshoz, ezért harangjaik összeszólkóztak vastagon: Budavári, Jakabfa, Ördög – buj’k – anyakad – ba! (Trencsény 1891, 94) Göcsejben (Zala m.) a síksági Lickó harangja ezt mondta a dombvidéki vadamosinak: Dombon van! Dombon van! A vadamosi harang meg csúfodóva visszafelelt: Sáros Licku! Sáros Licku! (Gönczi 1914, 1213).

A Káli-medence községeiben (Veszprém m.) a déli harangszóval kapcsolatos tréfás hangutánzásra bukkantam. Kővágóörsön úgy tudják, hogy a köveskáli harang délben azt mondja: Tá(l) mellé! Tá(l) mellé! A második világháború előtt a Mindszentkállai második harang délben azt mondta: Kintaller! Kintaller! Erre válaszolt a szentbékállai nagyharang: Tál mellé! Tál mellé! Ma már nem felelgetnek, mert a Mindszentkállai második harangot elvitték a háborúba. Kintaller egy eltorzított, német eredetű családi név. Ma is így mondják Mindszentkállán a Grünthaller nevet. A faluban az alszegen lakott Grünthaller István szegény napszámos, állítólag őt szólították ebédhez a két szomszédos falu harangjai. Várták a déli harangszót a Kopasz-hegy oldalában, a sásdikállai réten szarvasmarhát vagy a Zsibagyöpon libákat legeltető őrzőgyerekek és a veszprémi püspökség Szent Imre (Sanyarú)-pusztai uradalmi cselédei, summásai is. Kékkúton a Mindszentkállai harang szavából hallják a Tál mellé! Tál mellé! felszólítást. Ezzel szemben Köveskálán állítják, hogy valamennyi községben ezt mondta a déli harangszó. A Somogy megyei nagybirtokokon dolgozó köveskáli summások

is ezt mondták, amikor meghallották a déli harangszót: Menjünk ebédelni, mert azt húzzák, hogy tál mellé! Balatonhenyén és Monoszlón a veszprémi székesegyház harangszavával kapcsolatban is feljegyeztem egy tréfás magyarázatot. Német nyelvű változata szerint a kisharang kezdi:

Kind geboren!
Kind geboren!

Majd a középső kérdi:

Wer ist der Vater?
Wer ist der Vater?

Végül a nagyharang válaszol:

Ein Domherr!
Ein Domherr!

Ezt a harangszó magyarázatot Hegyi Lajos (1899–1987) balatonhenyei református tanító az 1930-as években Győrffy Dánieltől, a zirci járás főszolgabírájától hallotta. Magyar nyelvű változatát Szilassy Kálmán (1901–1988) monoszlói református lelkész mondta el. A kisharang kezdi:

Jó reggelt, jó reggelt!
Mi újság, mi újság?

Egy nagyobb harang válaszol:

Gyerek született!
Gyerek született!

Egy még nagyobb harang kérdi:

Ki az apja?
Ki az apja?

Rázendül az öregharang:

A kanonok!
A kanonok!

A német nyelvű változat legkésőbb a 19. század első felében keletkezhetett, amikor dunántúli városainkban a polgárság egy része még németül is beszélt.

Hasonló német nyelvű harangszó magyarázatot Herman Ottó is közölt (1891, 324). Az 1840-es években keletkezett szövegből a magyar nemzeti megújulás korára, a reformkorra jellemző erős társadalombírálat csendül ki:

Csengettyű: Was wollen sie? (Mit akarnak?)

Kisharang: Essen und trinken. (Enni és inni.)

Nagyobb harang: Wer wird das zahlen? (Ki fizeti azt?)

Nagyharang: Bürger und Bauer. (A polgár és a paraszt.)

A távoli harang szavából az időjárásra próbáltak következtetni. Ha Köveskálra áthallott a balatoncsicsói harangszó, akkor hideg időt vártak, keleti irányú légmozgást. Ha lehallott a vigántpetendi harangszó, akkor azt mondták, hogy megváltozik az időjárás, hidegebb lesz, északi szél támad. Enyhe időt jósoltak ha felhallatszott a kővágóörsi harang szava. A szentbékállai, mindszentkállai vagy a káptalantóti harangszó esőt, nyugati áramlást hozott Köveskálra. Mindig a távoli harangszó meghallása után harmadnapra változott el az idő.

Balatonhenyén megfigyelték, ha a vigántpetendi harang odahallik, akkor hideg, szeles idő lesz. A monostorapáti harang szava esőt, télen havat, csapadékot, a köveskálé meleg, páratelt időt jelzett. Hideg, keleti szélre számítottak, amikor meghallották a monoslói, balatoncsicsói harangszót. A hideg keleti szelet kálomista, gardahajtó vagy tihanyi szélnek nevezték. Azért kálomista szél, mert keletről, a főként református törzslakosságú falvak felől fúj nyugat felé, a tiszta katolikus községek (Monostorapáti, Szentbékállai, Mindszentkálai, Kékkút, Diszel, Gyulakeszi, Nemesgulács, Badacsonytördemic, Szigliget) irányába. Balatonhenyén a távoli harangszó meghallását követő napon már elváltozott az időjárás. A távoli harangszóhoz kapcsolódó időjárási megfigyelésekből az állapítható meg, hogy a Káli-medence községeiben az északi és a keleti légáramlás hideget, a nyugati enyhülést, csapadékot hozott.

A Káli-medencében számos olyan emberrel találkoztam, aki a falu templomaiban levő harangok korát, méreteit, szavát ugyanúgy ismerte, mint a falu házait, utcáit, határát. Kővágóörsön Bárány Gábor (szül. 1924) így beszélt a harangokról: „Kővágóörsön azelőtt mindkét templomban három harang volt, most kettő van. Az evangélikus templomban megmaradt a nagyharang, amit 1771-ben Győrben öntöttek, és a kisharang. A középsőt vitték el. Ez egy repedt harang volt. A harang szíve annyira oldalba verte a harangot, hogy megrepedt. A harangozó részeg volt, csak az egyik oldalát verette, kongatott, aztán elrepedt. A nagyharangnak erős, érces, nagy hangja van, a kisharang úgy szólt, mint a csöngő.” Mátyás Istvánné Somodi Vilma (szül. 1895) saját falujának, Balatonhenyének harangszavát akkor vethette össze a pápai harangszóval, amikor Pápán tanuló fiánál járt: „A balatonhenyei nagyharangnak a testvére Pápán van az evangélikus templomban. A hangja ugyanolyan. Amikor Pápán jártam, mintha otthon lettem volna.”

Harangszó-magyarázatok az egész magyar nyelvterületen és a magyarországi németeknél, szlovákoknál is éltek. Egyes települések harangszavából a szegénységet, az élelemhiányt vélték hallani. Felsőőrben (Oberwart, Vas m.) hajnalban először a katolikus templom harangja szólalt meg: Nincs kenyér, nincs kenyér... A református templomé folytatta: Ád az Isten, ád az Isten... Az evangélikus templom harangja kételkedéssel fejezte be: Tudja fene, ád-e, nem-e? (Bejczy 1985, 19.) Mogyoródon (Pest m.) a legnagyobb harang a katolikusoké, a középső az evangélikusoké, legkiseb a reformátusoké volt. A katolikus harang nagy hangon ezt hirdette: Nincs kenyérünk, nincs kenyérünk! Az evangélikus harang valamivel magasabb hangon válaszolta: Majd ád az Isten, majd ád az Isten! Végül a református harang vékonyan, sebesen beleszólt: Nem t'om, mikó, nem t'om mikó! (Farkas 1988, 2000.) A makói katolikus, református és görögkeleti ortodox templomok harangjai ugyanígy szóltak a kenyérgkérdésről (Herman 1891, 326). Mitruly Miklós (szül. 1931), a Kolozsvári Egyetem népköltészet tanára, 1996-ban így emlékezett vissza szülőfaluja, a szilágysági Kraszna (Crasna) harangszavára: „Szülőfalumban, Krasznán hallottam még gyermekkoromban édesapámtól, hogy a helybeli három templom harangja miként, hát ha nem is vitatkozik, de vált eszmecekerét egymással az élet nem egy lényegtelen kérdésében, az élelem, illetve a kenyér kérdésében. Ehhez tudni kell, hogy Kraszna többségében magyar református lakosságú, legnagyobb egyház, és hát a legnagyobb harangra is tellett az egyházközségnek. Következésképpen harangja is a legnagyobb, illetve harangjai is a legnagyobbak, a legmélyebben hangzók és a legnehezebben megmozdíthatók. Tehát a kilengésük az nem olyan gyors, mint a szintén magyar római katolikus templom harangjaié, illetve a román templom harangjaié. Az édesapámtól hallott beszéd, illetve előadás alapján a következőképpen társalognak egymással. A román templom harangja szól: Úri pompa, nincsen popa! Úri pompa, nincsen popa! Popa élelmet jelent, román eredetű kifejezés. A református templom válaszol rá: Ád az Úr! Ád az Úr! A katolikus templom szaporán felesel: Biz én nem t'om, ád-i vagy se! Biz én nem t'om, ád-i vagy se!”

A harangok szavának vallásfelekezeti szerinti jellemzését Jókai Mór is felhasználta *A lőcsei fehér asszony* című regényében. E szerint a Szepességben: „A pápista harang azt mondja: Booldog isten, hoonnan élünk?, a kálvinista azt mondja: Nincsen kenyér minálunk!, a lutheránus rácsendíti: Innen élnek szegények! Innen élnek szegények!” (1892, 199.)

A nyugat-magyarországi Göcsejben a nép egyik fő tápláléka a 20. század elejéig a lencse volt. Róla még a kisszigeti (Zala m.) harang is megemlékezett:

Besüni, főzz lencsit,
Ha nincsen, kiérgy mástu,
Ha nem ád, üsd hátbo!

Belsőné, főzz lencsét,
Ha nincsen, kérj mástól,
Ha nem ad, üsd hátba!

A kálócfa harang szava az előbbi változata:

Gingalló
Szent ajtó,
Főzz lencsit,
Nincsen só,
Kérgy mástu.
Gingalló.

A Székesfehérvár melletti Csóron a kisgyermeket nyugtatták egyik változával:

Gingalló
Szent ajtó,
Főzz kását,
Nincsen só,
Ha nincs só,
Kérj mástól!

Baranyában a vékényi harang ezt mondja: Kis pöndő! Kis pöndő! (pendely). A püspökszentlászlói kisharang meg így szól: Főzz lencsét! Főzz lencsét! (Pesti-Máté 2018, 559.) A vasi Hegyhát három különböző vagyoni helyzetű falujának déli harangszava is a lencse körül forog. Nagymizdón éltek a legjobb gazdák, akik sokat dolgoztak, így nem csoda, hogy délre megéheztek, és ezt hallották bele a harangszóba: Tál lencse, tál lencse. Amire a szarvaskendi harang közép alt hangon, lassan válaszolta: Kalányozom, kalányozom. Utoljára Döröskén szólt meg a harang, ahol sok tönkrement ember volt, magas tenor hangon, gyorsan: Fődöntöm, fődöntöm. (Gönczi 1901, 264; 1914, 518.)

A Jászságban elterjedt harangszó-magyarázat szerint a módos Jászapáti harangja szépen, lassan szólt. Ezt mondta: Túrós derelye, túrós derelye... A jászberényi harang viszont gyorsan, idegesen ezt hajtogatta: Krumpli van az asztalfiókban, krumpli van az asztalfiókban.

A régi rimaszombati (Rimavská Sobota, Gömör m.) piac egyik büszkesége volt a hófehér, foszló belű kenyér, amely búzalisztból készült, a magyar kenyérsütő asszonyok sütötték és árulták (Herman 1891, 325–326). Rimaszombattól északra nemcsak a magyar–szlovák nyelvhatár, hanem klimatikus okok miatt a búza- és a rozstermelés területét elválasztó növényföldrajzi határ is fut. Ezt az etnikai és növényföldrajzi határt az itteni népi harangszó-magyarázatok is tükrözik. A Rima-völgyi magyarság szerint Rimaszombat nagyharangja magyar nyelven ezt mondja: Búza kenyér! Búza kenyér! A Rimaszombattól északra fekvő Cserencsény (Čerenčany) lakói már szlovákok. Határunkban már inkább rozsterem, így evangélikus templomuk kisharangja azt hajtogatja szaporán: Žitni chleb! Žitni chleb! (Rozskenyér!) A Rima völgyében még északabbra fekvő

Rimabrézó (Rimavské Brezovo) határában már csak kevés rozs termett. Lakói ezért főként bányászattal és vasgyártással foglalkoztak. Kenyér dolgában nem válogathattak, ahogy ezt evangélikus templomuk kisharangja is elárulja: Chodzi jaki len bi bolo! Chodzi jaki len bi bolo! (Akármilyen, csak bár volna!)

A Felső-Tisza vidékén árvizes időben így szólt a lónyai harang:

Lónyán – nincs kenyér,
Lónyán – nincs kenyér!

Ráfelelt a Tisza túlsó partjáról a benki templom harangja:

Benken – sincsen,
Benken – sincsen!

A mezőkaszonyi nagyharang így panaszkodott:

Boldog Isten – mivel élünk?
Boldog Isten – mivel élünk?

Végül a gyors beszédű kisharang árulta el a táplálkozás fő forrását:

Csíkkal – hallal!
Csíkkal – hallal!
(Babus 1955, 150, 153; Borsai-Kovács 1975, 116.)

A Rétközben is előfordult nem egyszer, hogy a kenyérnek való gabona elfogyott. Ilyenkor még a harangok is panaszkodtak. A legkisebb rétközi település, Tiszarád (Szabolcs m.) harangja ezt mondta: Nincsen kenyér Rádon. Vasmegyer (Szabolcs m.) kisharangja szaporán fecsegte: Megyeren sincs. Megyeren sincs. A legnagyobb rétközi falu, Nagyhalász (Szabolcs m.) harangja bűgva hirdette: Már Halászbán sincs kenyér (Kiss 1961, 250). Tiszarádon a határ öthatodát vizes rétság foglalta el, ahol bőven termett a nád. A levágott náddal kereskedtek, árából ételmezt vettek, amit kisharangjuk szava is elárult:

Nincsen kenyér Rádon.
Majd vesznek a nádon. (Kiss 1961, 383.)

A rétközi, Szabolcs megyei harangszó magyarázatokat Krúdy Gyula is beépítette *Az eljegyzés* című elbeszélésébe (1964, 520).

Nyíregyházán az evangélikus templom nagyharangjának szavát délben a határban is meghallották: Okruch chleba, blok slaniny (karéj kenyér, tábla szalonna). Ezt kívánták a földeken dolgozók, akik hallatára megálltak a munkával, és sapkát, kalapot emelve, rövid ima után ebédelni kezdtek.

Debrecen és a hajdúvárosok harangjai is lakóik fő táplálékait emlegették, ahogy erről Vajda Mária könyvéből értesülünk:

„A hajdúdorogiak harangjának szavából is a település szegényebb lakóinak fő táplálékát vélték kihallani a szomszédos gazdag hajdúvárosok lakói, ezzel is kifejezve lenéző véleményüket a többi hajdúvárostól elütő karakterjegyeket mutató szegényebb szomszédról:

Málé kenyér, kolompír!

A homokos talajon kenyérgabonaként leginkább rozstot termelő vámospércsiek szerint a nagy tekintélyű cívis szomszéd, Debrecen nagyharangja mély hangon, elnyújtva, méltósággal azt zengte:

Búza – ke – nyér – kolbász!

Az életnek nevezett búzára való vágyakozást és várakozást tükrözi, hogy a sárrétudvariak a bajomi harang mély ütéséből (kongásából) ezt hallották:

De jó vóna sok búza!

Az udvari azt felelte:

Ád az Úr, Ád az Úr!

A szerepi gyorsan szaporázta rá:

Nem tudom én ád-e, vagy sem!”

(Vajda 2006, 80.)

Három, a török korban elpusztult tiszántúli falu harangszava is a kenyérhiányról árulkodott. Zám ma a hortobágyi puszta része, a vele szomszédos Angyalháza és Sziget puszta Hajdúszoboszló város határában. Az 1660-as török pusztításig mind a három népes falu volt. Napjainkra mindössze nevük maradt fenn, s a következő harangszó-magyarázat. Hogyan felelt a zámi, az angyalházi, és a szigeti harang? Először a zámi szólalt meg, lassan, vastagon: Nincsen ke-nyér Zám - ba! Nincsen ke - nyér Zám - ba. Erre felelt az angyalházi harang, vékonyabban, gyorsabban: Hogyan lehetnek a nélkül? Hogyan lehetnek a nélkül? Végül beleszólt a szigeti harang is, még vékonyabban, igen gyorsan: Innen élnek szegények! Innen élnek szegények! Nem alaptalan a zámi panasz, a szigeti dicsekvés, mert a szigeti határ ma is igen jó talajú, míg a zámi rész majdnem csupa szik, legfeljebb legelőnek alkalmas (Szivos 1890, 109–110).

A kenyérhiánnyal küzdő községekkel ellentétben a tiszántúli Hódmezővásárhely (Csongrád m.) határának kitűnő fekete földjén minden időben jó búza termett. Még a hódmezővásárhelyi öregtemplom nagyharangjának messze hangzó ércszava is ezt hirdette: Van búza, jó búza. Van búza, jó búza (Kiss 1964, 72). Nagyszalontán (Salonta, Bihar m.) is a bőséget hirdette a harang szava: Bűvön van minden. Bűvön van minden. Mezőbaj (Boiu, Bihar m.) harangjai is a bőségről felelgettek egymásnak. A kisharang: Kása, málé, puliszka. A nagyharang: Minden van, minden van. Biharban a szomszédos falvak harangjai a jólét alapjául szolgáló pénzről is társalogtak. A kágyai (Cadea) harang: Nincs pénz, nincs pénz. Erre a csokalyi (Ciocaiia): Van a bankban, van a bankban. Végül a székelyhídi (Săcueni): El kéne lopni, el kéne lopni. Gálospetriben (Găloşpetreu) a görögkeleti ortodox harang magas hangon: Nincs píz, nincs píz.

A református mély hangon: Van a bankban, van a bankban. Végezetül a katolikus a legmagasabb hangon: Ki kell venni, ki kell venni (Faragó-Fábián 1982, 189–190). Székelyföld leghíresebb fazekas faluja Korond (Corund, Udvarhely m.). A korondi fazekasok edényei egész Erdélyben, sőt a 19. század második felében már Erdély határain túl is keresettek voltak. A hegyvidéki Korond fazekasai a cserépedényt gabonáért, búzáért cserélték. Ezt hirdette a korondi harangszó is. Az egyik harang aggódva így szólt: Korondon nincsen búza! Korondon nincsen búza! A másik harang megnyugtatóan válaszolt: Ha nincs búza, vagyon fazék, adnak azért! Korondi származású adatközlőm Tófalvi Sándor (szül. 1898) levelében az alábbi magyarázatot fűzte a korondi harangok szavához: „Amikor azon régen Korondon megszólaltak és búgtak, akkor sem volt könnyű a kenyér dolga. A gazdasági élet akkor még fejletlen volt, de kenyér akkor is kellett. Fakó élet volt, fakével szántottak, faboronával boronáltak, fakó szekerek voltak, egy deka vas nem volt az egész szekéren, úgy járták az élet útját. A korondi ember maga megfazekalta edényét, utána szekerre rakta, és vitte az egész Erdély területére fakó kerékkal, vitte a kerékfalat és a szerszámját, ahol elromlott, ott megcsinálta, és úgy ment tovább. Az edényt gabonáért adta, nem egyszer, hanem kétszer töltve. A gabonát vitte haza a családjának.”

Magyarország a jobbágyfelszabadítás előtt a ruházat az egyes társadalmi rétegekhez való tartozást is jelezte. A rájuk jellemző ruhadarabok nevét a harangok is gyakran emlegették. Tiszavárkonyban (Szolnok m.) a nagyharang mélyen, vontatottan ezt mondta: Úri bunda! Úri bunda! Egy kisebb harang szaggatottan így szólt: E - züs - tös gom - bok - kal! E - züs - tös gom - bok - kal! A kisharang szaporán hajtogatta: Amilyen olyan, csak volna! A legkisebb harang szaporán, vékonyan kiabálta: Ringy-rongy – ringy-rongy! Herman Ottó magyarázata szerint a jobbágyfelszabadítás előtt az úri bunda a mágnásoké, az ezüstözött gombú kabát a köznemeseké, az „amilyen olyan, csak volna” kabát az iparos polgároké, a ringy-rongy a jobbágyoké volt (1891, 324–325).

Háromszékben az árközi unitárius templom nagyharangja mondja: Fe-hér ke-nyér, bú-za. Fe-hér ke-nyér, bú-za! Kőröspatak kisharangja feleli a szomszéd-ból: Kec-ke pásztor, kecs-ke pász-tor! Nagyajtán az unitárius vártemplom harangjai beszélnek: Bú-zát a-dunk. Bú-zát a-dunk! Csomakőrös és Páké református templomainak harangjai élcelődnek egymással. A csomakőrösiek szerint a pákői harangok kicsinyek, hangjuk gyenge, csak ezt mondják: Pi-li ka-nál, vas-ka-nál. Pi-li ka-nál, vas-ka-nál! Erre a pákéiak sem maradnak adósak. Szerintük a kőrösi harangok ezt mondogatják: Vidd el, dugd el. Vidd el, dugd el! (Kisgyörgy 1996, 16.)

Dicsőszentmártoni (Kis-Küküllő m.) magyarázat szerint a gógáni nagyharang szava: Nincs búza, nincs búza. Rávágja a kisharang: Ad Gál, ad Gál. A csávási harang pedig ezt hirdeti: Gazdag Csávás, gazdag Csávás. (Magyar 2005, 108.)

Szentes jómódú kálvinista törzslakossága lenézte a szegényebb, bevándorló katolikusokat. A kálvinista templom nagyharangja lassan, méltóságteljesen a gazdagok öltözékét emlegette: Suba - bunda! Suba - bunda! A katolikus templom

kisharangja a szegények gyúnyját hajtogatta: Ing - gaty! Ing - gaty! (Farkas 1890, 204.) Békésszentandrásan is a református templom harangszava emlegette a jó módúak öltözetét: Bim - bam! Selyemlajbi, arany gombbal! Bim - bam! (Gunda Béla gyűjtése.) Szegeden a gazdagnak az öregharang szól, s mondta: Mente-dolmány. A szegény halálát a kisharang így adta hírül: Ringy-rongy. (Kunt 1987, 130.)

Dunapentelén (Fejér m.) a halottért szóló harang szaváról mondták: „Beszélnek ám azok a harangok, versüléskor verset mondanak. Amikor szegényre húzzák a kisharangot, az azt versüli:

Ringy-rongy vót, nem kár vót!
Ringy-rongy vót, nem kár vót!

A középső harang már ünnepélyesebben szól, ezért többet fizettek, ez meg ezt a verset mondja:

Ezüst gom-bos a mánd-li-ja!
Ezüst gom-bos a mánd-li-ja!

Nos aztán, akire a nagyharangot húzták! Az mond ám még csak szípet! Aszongya, hogy:

Húzd neki! Vót neki!
Húzd neki! Vót neki!
(Schlitterné é. n., 81-82.)

Kákicson (Baranya m.) szegény ember temetésénél a kisharang gyorsan mondta: Ringy-rongy! Ringy-rongy! Gazdagénál a nagyharang lassan, méltósággal kongta: Bi-bor, bár-sony! Bi-bor, bár-sony! (Berze Nagy 1940, II., 618-619.)

Felsőőrben (Vas m., Oberwart) 1987-ben adatközlőm Szabó Eszter (szül. 1895) beszélt a harangszóról. Úgy tartották: „Búsan szól a harang, megint valaki meg fog halni!” A nagyharang azt mondja mélyen, lassan, méltóságteljesen, sajnálkozva: Gaz-dag, gaz-dag. A szegénynek a kisharang azt mondta szaporán, vékonyan: Klimp - klump, klimp - klump. A hasznavehetetlen, semmirekellő, verekedő, iszákost klimp-klump embernek nevezték, akit nem becsült senki.

A kürti (Strekov, Esztergom m.) harang, ha gazdag halottnak húzták meg, így beszélt: Selyem - bársony, selyem - bársony. Ha szegénynek: Ringy - rongy, ringy - rongy (Liszka 1987, 11). Hasonló pilisborosjenői (Pest m.) német magyarázat szerint gazdag ember temetésekor ezt mondta a harang: Sammet und Seiden! (Bársony és selyem!) Sammet und Seiden! A szegényt ezzel búcsúztatta: Lumpen und Fitzchen! (Ringyrongy és vacakság!) Lumpen und Fitzchen! A bihari magyarságnál is mást mondott a harang a gazdag és mást a szegény temetésekor. Szentjobbon (Siniob) a gazdagnál: Van itt minden, van itt minden.

A szegénynél: Ringy-rongy, ringy-rongy. Érbogyoszlón (Budusläu) ha gazdag halt meg: Selyemben, bársonyban, selyemben, bársonyban. Ha szegény: Ringyben, rongyban, ringyben, rongyban. (Faragó-Fábián 1982, 190.) Erdélyben a temetésre szóló harang a gazdagok és a szegények öltözködése, táplálkozása közötti különbségekről is árulkodott. Magyarhermányban (Herculian, Udvarhely m.) a gazdagok viselete:

Bíbor, bársony,
Bíbor, bársony.

A szegényeké:

Ringy - rongy,
Ringy - rongy... (Borsai-Kovács 1975, 118.)

Esztelneken (Estelnic, Háromszék m.) is közhírré tette a harang, hogy milyen vagyoni helyzetű a halott:

Gazdagot temetünk,
Gazdagot temetünk.

Szegény ember temetésekor röviden elintézte:

Ringy-rongy!
Ringy-rongy! (Gazda 1980, 181.)

Hosszúfaluban (Săcele, Brassó m.) a gazdagok tápláléka:

Háj, szalonna, zsír,
Háj, szalonna, zsír.

A szegényeké:

Hagyma, retek, olaj,
Hagyma, retek, olaj.
(Borsai-Kovács 1975, 118.)

A temetésre szóló harang szavának magyarázatával az elhunyt vagyoni állapotát is jellemezték. A Székesfehérvár melletti Sárkeresztesen úgy tudják, hogy mást szólott a harang, ha a halott módos, s megint mást, ha szegény ember volt. A gazdagnál ezt mondta: Ómárium, gránárium! Tehát a paraszti jómód jelképeit: az almáriumot, tárolószekrényt és a granariumot, magtárt emlegette, amelyeket a halottnak itt kell hagynia. Szegény ember temetésekor viszont így

gyúnyolódott a harang: Ringyem, rongyom, cifitem, cafatom! Azt hirdette, hogy a vagyontalan ember csak értéktelen ingóságokat hagy maga után (Gelencsér 1985, 5). Kiskunmajsán is elárulta a harangszó a halott anyagi helyzetét, mert a szegényt a kisharanggal, a gazdagot a nagyharanggal búcsúztatták (Csík 1986, 44). A szegényről a kisharang ezt hirdette vékony hangján: Inge - gatyája! Inge - gatyája! A gazdagról a nagyharang vastag hangján: Földje - tanyája! Földje - tanyája! Barma - gulyája! Temerinben (Bács-Bodrog m.) sem egyformán zúgott, ha gazdagot vagy szegényt temettek. Gazdagokra ezt mondta: Ökre-lova, ökre-lova. Vagy így:

Hat ökör, hat ló az istállóban,
Hat ökör, hat ló az istállóban.

A szegényekre: Ringye-rongya, Ringye-rongya. Vagy: Kukorica-polenta, Kukorica-polenta (Csorba 1988, 188).

A Buda környéki német településeken a temetésre szóló harang azzal árulkodott a halott vagyoni állapotáról, hogy a kezén megfordult pénzegységeket emlegette (Bonomi 1942, 35). Budaörsön a gazdagnál: Fünfer Banknoten, fünfer Banknoten! A szegénynél: Sechserlein, Sechserlein! Budafokon a gazdagnál: Taller, Dukaten, Taller, Dukaten! A szegénynél: Kreuzer, Filler, Kreuzer, Filler!

Szentesen a gazdag emberre a nagyharanggal harangoztak, szép lassan, vontatottan ezt mondta:

Meg - halt - az - úr!
Meg - halt - az - úr!

A középső harang, amivel a közepes anyagi helyzetű emberre harangoztak, már gyorsabban mondogatta:

Kár - érte!
Kár - érte!

A kisharang, amivel a szegény emberre csöndítettek, igen szaporán kiabálta:

Ördög vigye!
Ördög vigye!
(Farkas 1890, 204–205.)

Hasonló szlovák nyelvű harangszó-magyarázat él a Békés megyei Tótkomlóson, ahol a gazdag ember halálakor ezt mondta a nagyharang:

Zomrev pán! (Meghalt az úr!)
Zomrev pán!

A szegényt így búcsúztatta a kisharang:

Tavo s nim! (Ki vele!)
Tavo s nim!

A délvidéki Nagybecskerek (Zrenjanin, Torontál m.) harangjai magyarul és németül is szóltak (Majtényi é. n., 178–179). Vasárnap reggel a kisharang így biztatta a híveket:

Ébredjetek, ébredjetek
A templomba siessetek
Szaporán, szaporán.

Vasárnap délután, amikor a német asszonyok igyekeztek a vecsernyére, a nagyharang lassan, méltóságteljesen ezt búgta:

Bim - baum, bim - baum
Apflbaum und Birnbaum.

Csóron (Fejér m.) 1916-ban hadi célokra elvitték a református templom három harangja közül a két nagyobbikat. A meghagyott kisharang, 60 kilogrammos lélekarhang, kilenc évig siratta őket. Húzás közben hármazva kondított a nyelve, mintha hívta volna elvitt társait: Jöjj visz-sza! Jöjj visz-sza! (Kisari 2000, 52.)

A harangszó időjárásváltozást jelző szerepével is számos magyar és nemzetiségi településen találkozhatunk. Ha az alsóóriek meghallották a vasvörösvári (Rotenturm) harangszót, azt mondták, hogy eső lesz. Rendszerint másnapra jött meg az eső. Ha Felsőőrben hallatszik az alsóóri harangszó, akkor rossz idő, eső lesz. Országos eső, ami hasznos, nem zivatarszerű, sokáig tart. Sokszor még Alsólövőről is idehallatszott a harangszó. Ebből is esőt, északról jövő zivatart jósoltak. A fehérvárcsurgóiak (Fejér m.) megfigyelése szerint, ha a balinkai harangszó Fehérvárcsurgón hallatszik, akkor eső lesz. Ha a bodajki harangszót hallják, szél lesz. Az iszkaszentgyörgyi harangszó meghallásából enyhülést, a magyaralmási harangszóból hideget jósolnak. Válban (Fejér m.) úgy tapasztalták, ha Tordas, Gyúró felől hallatszik a harangszó, akkor komoly hideg várható. A Vállal szomszédos kajászószentpéteriek megerősítik ezt, szerintük a tordasi harangszó figyelmeztet télen: Két nadrág! Mivel az északkeleti szél hideget hoz. A pázmándi vigasztalt: Ne vedd rád! Mert a déli légáramlat enyhülést hoz. Ha a szomszédból a baracsikai vagy a váli harangszó hallatszik Kajászón, akkor eső lesz. A kiskunmajsaiak a saját harangszavukból következtettek az időjárás változására. Ha a harangszót tisztán hallották, jó időre, télen száraz hidegre számítottak. Ha tompán hallották, akkor nedves, esős, ködös időt vártak (Csik 1986, 44). A Dráva menti horvátok Alsószentmártonban (Baranya m.) azt tartották,

ha a folyó túlsó oldaláról a szlavóniai Szentgyörgy (Sveti Đurađ, Verőce m.) falu harangszavát meghallják, akkor időváltásra kell számítani (Gelencsér 1985, 5).

A Vértes-hegységben Bodmér (Fejér m.) magyar népe a közeli községekből idehallatszó harangszóból a következő napok időjárását próbálta megjósolni. Adatközlőm, Kiss Ferenc (szül. 1919) megfigyelte, ha a bicskei református templom reggeli harangszava Bodmérre odahallatszik, akkor nagyon hideg lesz, ha az alcsúti vagy a vérteshoglári, akkor eső, ha a szári, akkor szél lesz északról. Magát a harangszót is próbálták magyarázni, megfogalmazták azt, hogy mit hallottak bele a harangszóba. Kiss Ferenc szerint a csabdi evangélikus templom harangja ezt mondja: Majd így lesz, majd jobb lesz! Bodméren is azt mondják a bizakodó, kincstári optimizmussal telt emberre: Úgy beszélsz, mint a csabdi harang! Csónaki István (szül. 1914) a különböző vallásfelekezetű templomok harangjainak párbeszédét is felidézte, de nem tudta pontosan községhez kötni. Lehet, hogy a közeli Csákvárról vagy Csabdiből ered a párbeszéd, hiszen ott élnek egymás mellett katolikusok, reformátusok és evangélikusok. A református templom harangja a legnagyobb, legmélyebb hangú, lassan szól:

Egy az Isten!
Egy az Isten!

A katolikus templom harangja kisebb, magasabb hangon, gyorsabban szól:

Üdvözlégy Mária!
Üdvözlégy Mária!

Az evangélikus templom harangja a legkisebb, élesen, nagyon gyorsan szól, sőt még kételkedni is megpróbál:

Tudja Isten, van-e Isten!
Tudja Isten, van-e Isten!

A fentiekhez hasonló harangszó-magyarázatokat az angol, a német, a szerb, a svéd és a finn néphagyományból is ismerjük (Voigt 2004, 336–342, 2011, 185–190; Sartori 1932, 135–163; Schütte 1899, 440; Bartsch-Buchholz 1903, 136–140; Schütte 1905, 342–344; Bügener 1930, 47–52; Zangler 1951, 58–61, Brunnner 1958; Jung 2004, 114–133; Bringéus 1958, Kotilainen 1986). Napjainkban a harangszóhoz kapcsolódó népi magyarázatok is eltűnőben vannak. Összegyűjtésük és rendszerezésük az egész Kárpát-medencében a néprajzi és nyelvtudományi kutatás számára sürgető feladat.

IRODALOM

- Babay Kálmán: *Balaton-melléki történetek*. Veszprém, 1892.
- Babus Jolán: *Tiszaháti falucsúfólók*. Népünk hagyományából. Szerk.: Igaz Mária, Morvay Péter, Simon Józsefné. Budapest, 1955, 149–154.
- Bartsch-Buchholz: *Glockensprache*. Mittheilungen des Vereins für sächsische Volkskunde III. Dresden, 1903, 136–140.
- Bejczy Károly: *A harangozás, a haranglábak és a harangtornyok Vas megyében*. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, Budapest, 1985. Lelt. sz.: P. 1388/85-Fn.
- Békefi Antal: *Bakonyi népdalok*. Veszprém, 1977, Veszprém Megyei Tanács M. O.
- Békefi Antal: *A kovácskalapácsok munkaritmusai és jelbeszéde*. A szombathelyi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, I. Szombathely, 1978, 227–242.
- Bonomi, Eugen: *Die Glocken im Leben des deutschen Volkes im Ofner Bergland*. Deutsche Forschungen in Ungarn VII. Budapest, 1942, 51–63.
- Borsai Ilona – Kovács Ágnes: *Cinege, cinege, kismadár*. Budapest, 1975, RTV–Minerva Kiadó.
- Bringéus, Nils-Arvid: *Klockringningsleden i Sverige*. Lund, 1958.
- Brunner, Barbara: *Münchner Sagen*. München, 1958, Gerhard Lange.
- Bügener, Heinz: *Glockensprüche aus dem Münsterlande*. Zeitschrift des Vereins für rheinische und westfälische Volkskunde XXVII. Elberfeld, 1930, 47–52.
- Csik Antal: *Majsai harangok és harangozók*. *Honismeret*, XIV. 3. Budapest, 1986, 43–44.
- Csoóri Sándor: *A félig bevallott élet*. Budapest, 1982, Magvető.
- Eötvös Károly: *Balatoni utazás*, I-II. Budapest, 1982, Magvető.
- Faragó József – Fábián Imre: *Bihari gyermekmondókák*. Bukarest, 1982, Kriterion.
- Farkas Sándor: *Gúnyos hangutánzás a XVII-ik századból*. *Ethnographia* I. Budapest, 1890, 204–205.
- Farkas György: *Gidres-gödrös Mogyoród*. Mogyoród, 1988, Mogyoród Község Tanácsa.
- Gazda Klára: *Gyermekvilág Esztelneken*. Bukarest, 1980, Kriterion.
- Gelencsér József: *Miről szól még a harang? Fejér Megyei Hírlap*, XLI, 150, 5. Székesfehérvár, 1985.
- Gönczi Ferenc: *A nép tréfás hangutánzásai*. *Uránia* II. Budapest, 1901, 262–269.
- Gönczi Ferenc: *Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése*. Kaposvár, 1914.
- Herman Ottó: *A harangok szava és még valami*. *Ethnographia* II, 1891, 323–330.
- Jókai Mór: *A lőcsei fehér asszony*. Budapest, 1982, Szépirodalmi.
- Jung Károly: *Miről beszélnek a délvidéki harangok? Magyar, szerb és német folklóradatok*. Elbeszélés és éneklés. Újabb magyar és egybevető magyar folklorisztikai tanulmányok. Újvidék, 2004, Forum, 114–133.
- Kisari Sándorné Pap Kovács Magda: *Örökségünk. Adatok a csóri református egyház történetéhez és a gyülekezet vallási néprajza*. Székesfehérvár, 2000, Vörösmarty Társaság.
- Kiss Lajos: *A régi Rétköz*. Budapest, 1961, Akadémiai Kiadó.
- Kiss Lajos: *Vásárhelyi kistükör*. Budapest, 1964, Magvető.
- Kisgyörgy Zoltán: *Háromszéki harangok*. Sepsiszentgyörgy, 1996.
- Kotilainen, Kari: *Ruokakello*. Jyväskylä yliopisti, etnologian laitos. Tutkimuksia 20. Jyväskylä, 1986.
- Krleža, Miroslav: *Ezeregy halál. Válogatott elbeszélések*. Budapest, 1979, Európa.
- Krúdy Gyula: *A madárijesztő szeretője*. Budapest, 1964, Magvető.
- Krúdy Gyula: *A tiszaezlári Solymosi Eszter*. Budapest, 1975, Magvető.
- Kunt Ernő: *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe*. Budapest, 1987, Gondolat.
- Liszka József: *Miről beszélnek a harangok? Hét*, XXXII, 4, 11, Pozsony, 1987.
- Magyar Zoltán: *Népmondák a Kis-Küküllő mentén*. Marosvásárhely, 2005, Lyra Kiadó.

- Majtényi Mihály: Onuc Péter harangjai. In *A diófa árnyékában*. Délvidéki elbeszélők. Szerk.: Herczeg János. Budapest, é. n., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 177-185.
- Mikszáth Kálmán: *Apró képek a vármegyéből*. Regények és nagyobb elbeszélések. Mikszáth Kálmán összes művei 11. Budapest, 1959, 5-64.
- Mikszáth Kálmán: *A t. Házból 1885. II. 20. Cikkek és karcolatok*. Mikszáth Kálmán összes művei 70. Budapest, 1977, 145-149.
- Mikszáth Kálmán: *Különös házasság*, I-II. Budapest, 2001, Osiris.
- Nagy József: Hegyhát vidéki hangutánzó, mondák és babonák. *Ethnographia* III. 1892, 64-73.
- Pesti János-Máté Gábor: *Völgységi tájszótár*. Pécs, 2018, Keleti Mecsek Egyesület.
- Rab Zsuzsa: *Kő és madár*. Budapest, 1980, Magvető.
- Rácz Endre: A belehallás jelenségéről. *Magyar Nyelvőr*, 1989, CXVIII, 426-435. Budapest.
- Sartori Paul: *Das Buch von deutschen Glocken*. Berlin-Leipzig, 1932.
- Schlitterné Nyúli Anna: *Volt egyszer egy Dunapentele... Az emberi élet fordulói a bölcsőtől a koporsóig*. Dunaújváros, é. n.
- Schütte, Otto: *Aus dem Herzogtum Braunschweig*. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde IX, 438-441. Berlin, 1899.
- Schütte, Otto: *Glockensprache und Geräterufe*. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde XV, 1905, 342-344.
- Szathmári István: Mit mondanak a harangok. *Ethnica* V, 1, 1-5. Debrecen, 2003.
- Szivos Béla: Tréfás harangutánzás a XVII-ik századból. *Ethnographia*, I, 1890, 109-110.
- Trencsény Károly: Harangok utánzása. *Ethnographia*, II, 1891, 94.
- Vajda Mária: „Komádiba, Tótiba, bocskorba jár a liba.” *Bosszantó folklórhagyományok*. Budapest, 2004.
- Voigt Vilmos: *Harangok szava Európában*. Magyar, magyarországi, nemzetközi. Történeti folklorisztikai tanulmányok. Budapest, 2004, Universitas, 336-342.
- Voigt Vilmos: *Miről szólnak a harangok?* Alba Regia XL. Székesfehérvár, 2011, 185-190.
- Zangerl, Franz: *Tiroler Sprüche und Redensarten von der Glocke*. Tiroler Heimatblätter XXVI. 1-6. Innsbruck, 1951, 58-61.

Kedves Barátunk!
Kérjük támogassa folyóiratunk megjelenését
személyi jövedelemadója 1 százalékával!
Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány
18223086-2-42

Falusi Márton

Induló – érkezőben

Költői pozíciót vesztek
bizonytalan árnyékban,
viharvert, hangsugárzó estek
mélyén szól a háttérzaj.

Ez az autóm lehetett volna,
ő a nőm, egyik se lett,
csikorog megfúrva, meglopva
kripto-lelkiismeret.

Utak: megkezdett nők nyújtóznak,
járjam végig a vágyat,
mire föltérképezem, józan
szerelmük belefárad.

Mi enyém, ajtócsapódásom
bevágom a zaciba,
nem osztom meg, őrizze bársony
hangszertok, párnaciha.

Élők közt nem venni hasznomat,
holtteher-veszteséget
növelek: műfogás, markolat
nincs azon, mit elérek.

Vezet emlékházakba tudat
rendezetlen tárlata,
kezemhez nem áll seb, gyalupad,
zöld bronzfőre zárt lakat.

Az ősit, vizéből ihatnék,
nem lelem, hova nyomán
követtem, fejedelmi vadként
leterít a hagyomány.

FALUSI MÁRTON (1983) költő, esszéista. Legutóbbi kötete: *Költőzünk és bemosakszunk* (versek, 2020).

Az új, mi kikerülhetetlen,
mint az álom egyedül,
nem ismer arcomra, bár kentem,
mázoltam kívül-belül.

Alkatom holdat felajzó rajz,
lovasszóról regél,
felpaprikáz fartó, disznósajt
projektgazdák foghegyén.

Ingujjat feltúrt kollektíva
ékszere: teniszkönyék,
nyáron az alkonyat kihizza
sötét gyapjúöltönyét.

Ing, zakó nincs a méretemben,
széles vállam nem trendi,
vastag lábam elgémberedve
hagyom erőtlenedni.

Összedörzsölődő combjaim
nadrágom kiszakítják,
hatalom tiprat: ha porba fing,
sárba döngölöm piszkát.

Hivatást választok nagycsalád
helyett, munkahely nélkül
otthon, mi körömágyon talált
szögfejekkel fölépül.

Misekönyvek, protokoll-listák
átokból kibetűznek,
kereszténynek hitt ateisták
mind könnyű életűek.

Elönt a szürkület, ha lomb hull,
fákról készül másolat,
jegenyeágon csapatostul
varjak látják káromat.

Tanköltemény a néhai Carl Schmitt tételei nyomán

Ha a bérből s fizetésből
minimumlét kamatozhat,
havi szintű kiadások
jövedelmünk fölemésztik;

köd előttünk, köd utánunk,
ha mutat szemrevalóan
tudományelleneseknek
ezotévé panorámát;

amiben hinni igyekszünk,
nem a lélek betevője,
eredetmítosza fészken
hamuvá hullik a fönix;

örökéletre törekszik
horizontját kifeszítő
pelikánszárny: ha a mennybolt
kiviharzik, levitorláz;

ha a szépség befolyásol,
valamint rusnya szofista,
alakoskodva igát húz
ahelyett, hogy kritizálna;

ha középszer beleőrli
zamos giccs sava-borsát,
vidul, ujjong: fejedelmi
lakomát tart a közizlés;

ha a többség hiedelme
elitünknek tömi szájját,
szavazást ír ki a kormány,
ha nem, inkább egyedül dönt;

ha miniszter telefonján
a direktíva nevében
odaszól, hogy fenyegetsen
zabolátlan kutatókat;

ha ügyészek könyörülnek
meg a bűnelkövetőkön,
kusza, törvénytelen ügylet
kifehérítheti hasznát;

bagatell vétket elítél
a jogállam szigorúan,
de gazembert komoly ügyben
felelősségre sosem von;

ha jogalkalmazochista
moderál kishitű polgárt:
szabadon nem gyarapodhat
hivatalhoz folyamodván;

ha a jegyző falugyűlést
csak azért rest felügyelni,
hogy a korrupst vezetőség
gyakorolhassa hatalmát;

kötelességeitől óv
vagyonost, szellemiségét
a szabály rontja betűnként,
mikor orvul felel, érvel;

ha a történelem újra
teli szájjal vigyorog ránk –
be ne dőlünk, mi találtuk
ki ijesztő figuráját.

Európában az összes
efemer nyűg csupa emlék,
hisz az állam birodalma
ez idő tájt ideális.

Mohás Lívía

Fiatal farkas

(Emlékezések)

11. rész

Álmos új írása megjelent a *Military History*-ban. Ismét a magyar történelemmel foglalkozik. *Tribute Despite Defeat* a címe. Buda visszafoglalása 1686-ban. Micsoda harc volt itt azon a szeptemberi napon! Már száznegyvenöt esztendeje hurcoltuk akkoriban nyakunkon a török rabigát, lepusztult az ország, megfogyatkoztunk, számtalanszor hallottuk az Allahu akbar!-t, és a lusta Európa is mintha meghallotta volna. Felriadt és rádöbbsent, hogy az oszmán szívesen bekebeleznék őket. Gyorsan felállították a többnemzetiségű hadsereget. Szent Liga az ármádia neve. Kereszténynek mondták. Igen. De inkább koncra éhes fiatal és kalandvágyó fickók alkották. Álmos alaposan elemzi a hadmozdulatokat, igényes nagy munka, erős és gondos. Mögötte kivételes szorgalom sejlik. A szerző lelke és szelleme benne van nyírlírányban (Teilhard de Chardin).

Az a könnyű szél! És a szénaillat! A csillagok benéztek az istálló padlásán, itt-ott törött cserepek. A szovjet sereg talán éppen Budát ostromolta, 1944 vége, Bogács falujában már nem működött sem a községháza, sem a csendőrőrs. Ha kellett, sem intézkedhetett volna senki. Féltünk. Újra felbukkant 3-4 orosz katona lóháton. Nem lehetett tudni, enni akartak, asszonyt akartak vagy éppen zabrálni. Valamiféle szökevények talán? Vagy kiküldött őrszemek? Édesapám úgy intézkedett, hogy a két lánynak az istálló padlásán kell ma éjjel aludni. Nagy dunyhákat cipeltek oda fel, széna ágyunk lett, illatos. Őrzőnk Rézi néni, Bernát kocsis neje. Testes, magas, igen egyszerű asszony volt. Betakargatott és avval nyugtatott, ne féljek, ha gyönnek, helytállok én maga helyett is. No jó, gondoltam, de ki nem mondtam: mi lesz, ha engem és nem Rézi nénit választják! És csendesen vihogtam a dunyha alatt: tudtam, ha sor kerülne választásra, őt választanák, mivel múltkor egy ruszki azt magyarázta a konyhában, hogy a magyar nők nem szépek, mert – és heves mozdulatokkal mutatta: fent a mellük és lent a fenekük lapos.

Rézi néni ronggyal meg köpködéssel fényesítette a rézgombokat Bernát dísz-zubbonyán. A gombok válltól derékig csillogtak a zubbonyon, járt hozzá kalpag,

MOHÁS LÍVIA (1928) József Attila-díjas író, pszichológus, tanár. Legutóbbi kötete: *Arcképoázlat Szabó Magda rejtőzködő személyiségéhez* (2018).

kemény, gömb tetejű, rajta puha tollat rögzítettek a homlok fölött, és ez leért lobogva a hát közepéig. Feudálkapitalizmus volt, a dzsentrik parádés kocsisai így öltözködtek, mi ugyan nem dzsentrik voltunk, saját földünk se volt, az egri püspökség földjeit használtuk. Ha büszkén feszíteni akartunk a sárga hintón, akkor Bernát felöltötte a rézgombos gúnyját, ami különben a kamrában lógott szögbe akasztva.

Bernát sem szerette.

Elődje, Kuri Jani bácsi azonban szívesen hordta. Az ő felesége, Juli néni sütötte a faluban a legízletesebb kenyeret, de hiába faggatták, soha el nem árulta varázsát. Az új soron lakott, és ha kószálásaim arra vezettek, kikiáltott, hogy gyűjék be, adok hájas kenyeret. Otthon akárhány hízót öltek, egyet-e vagy kettőt, nem foglalkoztak a hájjal, apa nem szerette. De a parasztházaknál, ha módjukban állt ölni, mindig volt háj a kenyérre. A hízott sertés hasa alján található a hosszúkás hájdarab, kimetszés után felcsavarják henger alakúra, talán össze is kötözik, és a nyers kolbászok, sonkák, csülkök közé fölakasztják a füstre. Az alaposan megfüstölt háj úgy szeletelhető, akár valami szalámi.

Az Elmúlás leült a küszöbre. Néha feláll, eltűnik. Nem tudni, merre tévferog, aztán visszatér, és várakozik tovább. Szeretném úgy várni őt, derűsen, halovány belső izgalommal, ahogyan a gyerekek a madarak és a fák napját. Még nem lépett be soha, csak a küszöbig jön hozzám. Az Elmúlás szép szó, nem tapad rá se könny, se szomorúság, ahogy a Halálra. Az a szerencsétlen csontváz is a természetrájszertár sarkában csak bután ácsorog elhagyott magányban. Az Elmúlás szó tarka, mint az ősz, és ilyenkor, szeptemberben, ha kisüt a nap, akkor az ég eszméletlenül szép.

Bár úgy tudnám várni őt, ahogyan édesapám gyerekkori barátja, Maksa János kanonok úr várta.

Kajla kamaszlány koromban szerettük és énekeltük a dalt, amelynek szövegét Kulinyi Ernő írta: „Szép vagy, gyönyörű vagy, Magyarország, / gyönyörűbb, mint a nagyvilág, / ha szól a zeneszó, / látom gyönyörű szép orcád, / Táltos paripákon haza szállunk...” Kulinyi Ernőt 1944-ben deportálták, Auschwitz felé hajtották, rettentő Elmúlást fabrikált neki a nagy Úr, ahogyan Radnóti Miklós-nak és Szerb Antalnak is, remélem, odaát kárpótoltad őket, ha már töketlen angyalaidnak nem adtál kardot.

Nehéz nem átkozni Téged.

Visszatérve Maksa János kanonok úrhoz: tízévesen ismerkedtek össze édesapámmal a gyöngyösi gimnáziumban. Elsős gimnazisták voltak, együtt laktak egy csinos kis házban, Soltész Mária bérelte, oda telepítette vénkisasszony hűgát, Gizát, aki szerette a zsabós ruhákat, öklömnyi kontyát tarkóján viselte, az eleven, gyors kezű, karcsú kis nő mellé egy bőszyoknyás falusi özvegyasszonyt is telepített. A két nő főzött, nevelt, anyáskodott Soltész Mária két nagyobb fia

fölött, ők is a gyöngyösi gimnázium pádimentumát taposták. A két kis tascsó a nagy fiúk mellé került. Imre, a legnagyobb, akin érettségi után majd kitör a vándorlási vágy, és az USA-ba hajózik, a másik nagyfiú neve Ödön, jómódú főjegyző lesz a Mátra aljában, feleségül veszi Demkó Bélánszky Ilonát, leszegényedett dzsentrí lány, lenézett bennünket, Ödönt különösen, aki nagyon kedvelt minden csinosabb mátrai menyecskét. Volt a csapatban még egy gimnazista, Maksa Jancsi bátyja. A két kis kölyök áhítattal nézett a nagyokra, akik nem csupán latint, de még ógörögöt is tanultak.

Gizát a gyerekek Memukának hívták, kevés ruhája volt, hétköznapra flokonruha kicsi zsabóval, vasárnapra selyem, természetes zsabóval, Memuka mindig dolgozott, az öt kamasz sok inget, gatyát elhordott, és borzasztó jól evett. Az asztalnál nem állhatott szét a könyökük, soha nem csámcsogtak, keveset morzsáltak, padlóra nem kerülhetett a morzsából. Memuka nem prédikált, gyors nyaklevesekkel nevelt, fegyelmezett, és almás meg káposztás pitével.

A Maksa fiúk apjának remek lovai, fényes szekere kéthetente megállt a gyöngyösi háznál, hozott a kocsiderékban krumplit egy zsákkal, kicsi fahordóban savanyított káposztát, a kocsi aljában nyers káposztafejek lapultak, gurultak, tojást egy kosárnyit, rántani való csirkéket, lábuk összekötve, vándorban túró, csuprokban tejfelt és egy oldal füstölt szalonnát. Módos és szorgalmas ember volt. Ha a Rákosi-időt még megéli, kuláknak nevezték volna, lovai a tézscsé tulajdonába kerülnek, őt meg kitelepítik, vagy Recskre, a pokoli munkatáborba internálják, ahová Faludyt, a költőt.

A kisebb Maksa fiút Jánoskának hívta mindenki, szelíd volt, és kitűnően tanult, barátja – édesapám – utált tanulni, Pikó beceneve lett az osztályban, mert azt állította, hogy otthon, a falujukban a patakban sok kicsi halat szoktak halászni, a halak neve Pikó. Ő is szelíd volt, és mosolygó, nem is tudom, miképp tudta később a Piave folyónál fegyverrel a folyón átzavarni azokat a félnék bakákat, akik nem tudtak úszni, és konokul nem akartak nekiindulni.

Jánoskából pap lett, Püspökiben kapott plébániát. Háztartását Memuka kormányozta, mint Gyöngyösön, itt is örökké dolgozott, Veronka sertepertélt mellette, amolyan szaladj-ide-szaladj-oda kis kézilány, apja-anyja meghalt, ő meg a plébániára került. Barna haja foncsíkba fonva leért háta közepéig, és ahogy teltek az évek, szép lány lett belőle, Jánoskába beleszeretett halálig. Csak később tudtam meg, János is szerette. Gyerekkoromban sokat nyaraltam Memukánál, nekem is kijárt, ha idétlenkedtem, a villámgyors nyakleves meg az almás pite. Jánostól idegenkedtem, sose nevetett, nem is mosolygott, hosszú léptekkel, suhogó reverendájában, kezében nyitott misszálé, járta a folyosót, némán imádkozott.

Memuka híres nagy dőzsölést rendezett minden búcsúkor. Jöttek a környék plébánosai, a káplánok; az udvar, az utca tele lett pihenő hintókkal és kocsisokkal. Apám is jött, és a lánytestvérei, Imre nem, ő inkább bridzsezett a Philadelphiában, Ödön nem szerette a papokat. Volt isteni orjaleves, töltött kappanok és más, kimondhatatlanul ízes peccsenyék, Dobos- meg mandulatorek.

Apa nővérei kedvelték Veronkát. Pedig tudták, amit tudtak. Hoztak neki ajándékot, szagos szappant, szalagot, kendőt, és éles nyelvüket sose köszörülték rajta.

Bezzeg Mézikén, Imre feleségén! Őt nem fogadták be igazán. Mi bajotok vele? Kérdezte Imre a konyhában, szerette emelgetni a fedőket. A hölgyek hallgattak, verték a rézüstben a tejszínt, keverték dühödten a krémet. Jó nagy szünet után Irma annyit mondott: mert Krisztus Királyt keresztre juttatták. Imre meghőkölt. Bosszúsan legyintett, kiment a konyhából.

Kissé érthetetlen. Mert Irma és Irén olvastak Baskircsev Máriát, Erdős Renéet, Molináry Gizellát, Zsigray Juliannát, legjobban Herczeg Ferencet és báró Bánffy kedvelték, nem voltak se buták, se műveletlenek, katolikus szagos misére vasárnap elmentek, sőt húsvétkor gyóntak, áldoztak, éjjeli szekrényükön ott voltak a gyöngyházfényes olvasók, igaz, sose láttam, hogy pergették volna ezeket, mindent összevéve az előítéletes gondolkodásukat nem lehet érteni.

Imre büszke volt Mézikére. Mosolygott, ha felesége a Philadelphiában a kártyaszalon menőit kenterbe verte a bridzsasztalnál.

Veronka holtáig vezette János háztartását. Akkor már nem élt, amikor az öreg kanonokkal leveleket váltottunk. A Nagy Útra készült, soraiból kitűnt, szeretett volna már indulni, belenézni az izzó óriáspontba, aminek azt a nevet adta: Isten. Küszöbén neki is ott ült az Elmúlás, de már arccal befelé, a szoba felé fordulva, talán kanonok úr néha megkínálta talpas pohárban fehér egri borral, messzi valahol már szólt a kürt a kanonoknak, és a hang egyre közeledett. Koccintottak.

Úgy szeretnék várakozni, mint ahogyan ő. Máskor megpróbálom felidézni és rögzíteni életem varázslatos várakozásait. Mondjuk a vakációk és a karácsony előtti napok érzéseit. Megkeresni azt a pillanatot, amikor fellépek a sárga hintó lépcsőjére, menni hazafelé, repültünk Bogácsra, mert engem már várnak. Télen, ha nagy volt a hó, hintó helyett szánkó, birkabőr lábzsákok. Talán legjobb lenne felidézni és az Elmúláshoz rögzíteni az egri strand meleg vizes medencéjét. Azt a különös érzéshalmazt.

Úgy kezdődött, hogy rettenetesen elfáradtam, vágytam a magányra és a csendre. A Mátrában, az erdő sűrűjében állt egy ház, egy hétre kibéreltem. Hideg napok jöttek. A ház körül egy gyilkos keringett éjjelente, de a fekete sötétben sehogy nem találta a házat. Csak járt. Ropogott talpa alatt a száraz falevél. Gyorsan eloltottam a villanyt, mert a fény elárul. Mit kezdjek magammal? Bebújtam az ágyba. Abban a kurva házban nem volt egyetlen dunyha. Csak takarók, olcsó plédek, sovány pokrócok. Majd megvett az isten hidege, talán reszkettem is, és álmatlanul, piszkosul szorongtam. Ez ment hat éjen át, már délután, a sötétedéskor rákezdte a gyilkos a keringést, hajnalra eltűnt, nappal nem jelentkezett. Mégis, nappal is fáztam, szorongtam. Nem akartam ottlételemet feladni, utálom a gyávaságot.

Végre eljött a hatodik reggel. Felkapaszkodtam a Kékes Szállóhoz, innen indult az autóbusz. Csak két utas ült benne, máris oldódni kezdett a frász, csendes kis sikkantásokkal közeledett a boldogság.

Eger. A strand. Nyakig süllyedtem a majdnem forró vízbe az öreg asszonyok karéjába. Nagyon szerettem őket. Közelemben fülsiketítően ordított egy kölyök, úgy örültem, amiért létezik, és visít. Az emberek! Micsoda öröm, hogy vannak. Mindet szerettem. Pedig voltak közöttük dagadtak, csontvázsoványak, csámpások, ólábúak, és mégis.

A küszöbömön ülő álmatag Elmúlás meglop. Legszívesebben a nevetek lopja el meg a könyvek és zenedarabok címét. Nem is szólva a memoriterekéről! Mater Benes jó néven vette, hogy Madách Imre *Az ember tragédiája* minden egyes színből tetemes adagot fejből tudtam. Felelet és dolgozatírás idején könnyedén idéztem. Ó, de szomorú vagyok. Sokáig kell csendben koncentrálnom, hogy egyetlen árva sor felemelkedjen az Elmúlás szatyrából. Ahová a lopott holmikát dugja. „Legédesebb percünkbe is vegyül egy cseppje a mondhatatlan fájdalomnak. / Tán mert tudjuk, hogy az ily csepp virág, s így hervatag.” Ennyit sikerült előhozni. Ám lehet, hogy pontatlanul mondom.

Megfejtethetlen, hogy Elmúlásomnak legutóbb miért épp ez a szó kellett, hogy Arany. Arra ébredek, hogy Mensáros László egyik filmjében vidéki gimnáziumi tanárt alakít. Láttam félálomban a film kockáit, tudtam, jó magyar író könyvéből vették a film alapanyagát. De ki az az író? Mi a regény címe? Már hasadt a hajnal, mire egyetlen szó felbukott, az a szó, hogy sárkány. Mi a fene az, hogy sárkány? Hogy jön ez ide? Kikászálódtam az ágyból, rémlett, hogy a keresett regény valahol a Szentkuthy Miklós munkái közelében van. És igen! Kosztolányi Dezső! Aranysárkány. Az arany szó kellett neki. A nyavalyásnak.

A magyarral nem, de a latin memoriterekkel sokat küszködtem. *Ad rivum eundem siti compulsi* – mi lehet ez? Két állat a patak más-más oldalán áll, és iszik. A szomjúságtól űzve. Az egyik fenyegeti a másikat. Ennyire emlékszem.

Roncsolódik az elme. Szakadozik a hálózat. Nincs mit tenni? Ebbe aligha fogok belenyugodni.

Elmúlásom csak az eszem információira pályázik. Értelmemet szemtelenül fosztogatja. Az érzelmek között ritkán kutakodik. Érzelmi információim voltaképp megvannak, a Bussa Marcsókához kapcsolódóak szinte sértetlenek. A vitéz Moháshoz tartozó rajongásaimra jól emlékszem, arra is, hogy nagy erőfeszítéssel tanultam, jó bizonyítványt akartam, mert egyszer azt mondta: sok a baja, gondja és fájdalma, de a jegyeim az indexben mindent felejtetnek. Ma úgy gondolom, apa manipulált. A vitéz ugyanis becsületes ember volt, ám szerfelett furmányos.

Mindenféle érzelmeim között a küszöbömön ülő lény egyet soha nem fosztogat. A patriotizmust. A hazaszeretetet. Arany János érzelme az enyém maradt: „E becses zászlónak, a hazának / Védelmében hányan elhullának. / Vérökben a rúdját hányszor megfereszték / Régi ősapáink! de el nem ereszték. / Így a zászló ránk örökbe maradt, / Ránk hagyták azt erős átok alatt: / Átok alatt, hogy ha elpártolunk attul, / Ne legyen az isten istenünk azontul. / Most telik be, vagy

soha az átok / A zászlót, a zászlót ne hagyjátok / Ha minket elfű az idők zivatarja: / Nem lesz az istennek soha több magyarja.”

Nem fejből idéztem, hiszen mint memoritert már nem birtoklom, de a tartalma sértetlen benne.

Tűnődöm azon az ötszáz éven. Ennyi időn át nyakunkon más-más rabiga. 1526-ban Mohács csataterén kezdődött az oszmán uralom, utána a Habsburg, ezt a trianoni csonkítás követte, majd a rövid német és a hosszú szovjet megszállás. Ezért más a mi szabadságvágyunk, mint a többieké. Ötszáz nyavalyás év.

Két vendég járt itt, Pázmándy László költő és Szíki Károly színész. Elhozták a Trianon-könyvet, Mezőkövesd, Bogács (ahol születtem) és a környékbeli emberek megemlékezéseit tartalmazza.

Én édesapámról írtam benne, az ő ötletéről: az egyik domb oldalán kirakták Nagy-Magyarországot fehér kövekből. Bogácson Cserépfalu felé, a Hintóvölgy irányába haladva jobb kézre, ott az a domb. Valamikor a harmincas években még messzire világítottak a kövek, hirdették, ilyen nagy volt a hazánk a trianoni kényszerszerződés előtt. A szovjet megszállás idején már eltűntek. Hanem az a gyalázatos trianoni ítékezés felejthetetlen: elrabolták az ország területének kétharmadát, a termőföld 61 %-át, a faállomány 88 %-át. Elcsatolták Erdélyt, Partiumot, Máramarost, Felvidéket, Kárpátalját, Csallóközt, Drávaközt, Muraközt, Bácskát, még Fiumét is. Erdők, hegyek, bányák, ipari létesítmények, városok, faluk, tanyák és lakosaik oda. A világháború után a lakosság létszáma 20 millió 886 487 fő, Trianon után 7 és fél millió lett.

Az ország megcsonkítása eszembe juttatja Pió atya híres jóslatát:

„Magyarország egy olyan kalitka, amelyből egyszer majd egy gyönyörű madár fog kirepülni. Sok szenvedés vár még rájuk, de egész Európában páratlan dicsőségben lesz részük. Irigylem a magyarokat, mert általuk nagy boldogság árad majd az emberiségre. Kevés nemzetnek van olyan nagyhatalmú őrangyala, mint a magyaroknak, és bizony helyes lesz erősebben kérniük hathatós oltalmát országukra.”

Pió atya, mikor, mikor, mikor emelkedik már föl az a gyönyörű madár?

A vendégektől kaptam egy kis fedett üvegcsét, tetején a matricán a felírás: *Ez a föld, melyen annyiszor apáid vére folyt.* Oldalán körbe: *Nemzeti ereklye.* És ez: *Hatoanhárom vármegyénk vérrel, verejtékkel áztatott földjéből hűséggel őrizzük e néhány porszemet.*

Fafaragó népművész, a mezőkövesdi Kiss Mátyás és társai sorra járták az elszakított vármegyéket is, mindenholnán vödörnyi földet hoztak, betonkeverő gépben összevegyítették, morzsalékosná keverték, kis üvegcsékbe töltögették, feliratozták, és most elajándékozzák.

Turbók Attila

Tudósítás egy snájdig könyvbemutatóról

„Mikor a branyiszkói dobok legurultak az orfeumokba”
Nagy László

A zsúfolt díszteremben recsegték a székek.
A hallgatóság figyelme is lanyhult.
A neves közgazdász, hallva a mocorgást,
kurta végszóval zárta le a témát:
*„a legkiszámíthatóbb jövő
a permanens világválság”,*
biccentett és hűvös grimasszal elhagyta a termet.
Az ajtó lengé léghuzatában
vele suhant
a zöldhasú papírszörny, a dollár.
Csupán a tőke jótékony(?) szelleme
maradt a teremben.
No és a közönség.
Szót kért a halk beszédű elnök:
*„Meglepetés vár reánk, urak!
Szenteljünk rá még egy röpké órát.”*
És ekkor, mintha Radetzky-marsra,
bevonultak a snájdig nemzetőr-legények!
A mosolyukról látszott, nem keretlegények.
(Fülett, figyelt a kölcsönkért közönség.)
Elöl az író (civilben nemzetőr) messzi bajor földről,
mögötte tábornok úr, díszegyenruhában,
végül a hős nagymami (szintúgy egyenruhában),
októberben még gyerek, sorban állt a péknél,
ám rögvest nagyleánnyá serdült,
mihelyt az első sorozat eldőrdült.
Futtában még lopva visszanezett,
de a füstön kívül nem látott semmit.
Megőszült büszkék, hatvan év múltán bátrak!

TURBÓK ATTILA (1943) költő, újságíró. Utóbbi kötete: *Elsüllyedt tanú* (válogatott és új versek, Hét Krajcár Kiadó, 2021).

Leghátul ülök, tisztán látok mindent.
(No, ja, a távlat, térben, időben...)
Gyémántcsiszolású látvány,
operett-tökély.
A zubbony mellkasban jól szabott, feszül.
Harmonikázik a bordó csíkú nadrág.
Sarzsik, kitüntetések!
A lényeg a könyv, a hősi mű.
„Vérrögös önéletírás”, hümmögél az író
jókedvűen: „...ha ott, a bajor udvarház
lombsátra alatt
nem íródik meg ez a Nobel-díj-várományos munka
(hessent szerényen),
aligha tudna a szétzilált jelen
a robajos magyar múlt
sebesvonatáról, az 1956-os járatszámúróól,
igaz, lekéstem, így hát
gyalog kellett nekivágnom
a nyitott országhatárnak.”

A mű, a korszakos, a vérrögös –
szelleng a kicsalt elismerés
a paradús teremben.
Lesz párja legalább
a hányatott sorsú Sorstalanságnak.

Heuréka! Vastaps!

*

A bajor rendszámú kisbusz ajtajánál
puszik, köszöngetések.
„Imádunk mindenkit, máskor is jövünk!”
(A jármű hűvös rakterében
sorsára vár
az állófogadásról eltűnt
három tál hidegszendvics.)

Kispesti idill

Csak nyáron élek itt, Wekerle-telepen,
ahol már nincs se gyár, se bánya, sem üzem.

A dús lombok alatt édeni nyugalom,
sütkérező gyíkok a forró házfalon.

A főtér csupa zöld, két tág székely kapu
öleli körbe, mint anyját boldog fiú.

Wekerle szobra áll a szökőkút mögött,
és Kós-idézetek a gyepen mindenütt.

Egy messze tűnt világ, gondolnád, ám íme,
gyermeksereg zsibong, a cukrászda tele.

Babakocsik fölött matatnak kismamák,
szép tündérkert a tér, modern mesevilág.

Szívem megnyugszik itt, a csöndben elpihen,
magnesként vonz ide tünődés, szerelem.

A ház emeletén szorgos tündér lakik,
nyugdíjas lenne már, ám mégsem nyughatik.

A belvárosba jár, ott gyógyít, ott kezel,
s ha éppen nincs beteg, sétálgat, énekel.

Legtöbbször este ér kimerülten haza,
falépcső-reccsenés, léptei szűrt zaja

ugrat ajtóhoz és nyitom nagy-boldogan,
mosollyal elborít, jónak érzem magam.

Táskából kipakol, vizslatom, mit hozott,
gyermekként lestem így, anyámra gondolok.

Itt harsányabb az est, asztalon bor, kenyér,
s ha jön az éjszaka, mindennél többet ér.

Ha félek, megsegít, érinti hús kezem,
az álmok rémeit véle elviselem.

Néha, ünnepnapon, ízléssel megterít,
Erdélyből hozta szép, mázas tányérjait,

ülünk, eszünk, mint két meghiggadt, hű öreg,
koccintunk mellé, majd kisebb-nagyobb szünet

közé csempésszük a komótos, mély nyelést,
mint akik ismerik egymás lélegzetét.

Három arc

Az egyik arc a tiszta fényé.
A megjárt poklok lángja hamvad.
A kényszerhit növelte fénnyé.
Tűzből tért arc, tűzálló alkat.

A második? Vadóc csikóé.
Dilemma nincs, sem méla kétely.
A tetterő, a néma támpont,
harcosság izzásával ér fel.

A harmadik álcás királyfi.
Szerencse tornyában bolyongó.
Örök fent-lent. Művész, de egyben
légpárnán csellengő csavargó.

Ha kérdezed, mi közös bennük?
Mindhárom arc vérem szülötte.
Vibrálás. Csönd. Viharzás. Felhő.
Vértjükben lépnek majd helyemre.

Dörömbölés

Unokatestvére hozta a hírt, hogy meghalt a nagypapa. Lihegve, kipirult arccal ült a hokedlin, a konyhaasztalra könyökölve, a szeme száraz volt, akkor nekem se kell sírni, gondolta a fiú, anya biztosan sír majd, ahogy az asszonyok szoktak. Vajon apa is fog? Még sose látta sírni az apját. A férfiak nem szoktak. Ő sem volt síró gyerek, csak ritkán tört el nála a mécses, ha sírt is, tanúk nélkül, éjszaka, amikor arra gondolt, hogy ő mostohagyermek a szüleinek, a lelencből vették ki, nem véletlen, hogy a szomszédban lakó gyerektelen házaspár örökbe akarta fogadni, egy napra hozzájuk is költözött próbaképp, de nem érezte jól magát. Zavarta Emus néni túlzott anyáskodása, nem volt kivel játszani, unta magát nagyon, hiányzott a civakodás is a testvéreivel, hogy nem húzhatja meg a húga haját, nem mehet öltre a bátyjával. Hiába volt húsleves az ebéd, és annyi édesseget vehetett a boltban, amennyit akart. És sokat akart, hogy jusson a testvéreinek is.

Feri a hírhozó már kijárta az iskolát, esténként a lányokhoz járt, vagy cimboráival a kocsmába. Jó tanuló volt, szépen rajzolt, azért az iskolaigazgató azt javasolta, hogy írassák be gimnáziumba, lehet belőle valami, akár festőművész is. Ment volna, szívesen szabadult volna a paraszti élettől, de szülei nem engedték, még elzüllene ott a bűnös városban. Különben is szükség van a fiatal, erős kézre a földeken. Éljen csak úgy, ahogy a szülei, a nagyszülei, művelje a drága földet. Ami pár év múlva ebek harmincadjára jutott, a téészé lett, és Feri bánnyásznak állt, nemsokára megnősült, de azt a lányt nem vehette feleségül, akit szeretett, mert szegény volt. A lány is szerette őt, bánatában öngyilkosságot kísérelt meg, Két boldogtalan életre kárhoztatott fiatal.

Egy öregnek tulajdonképpen az a sorsa, hogy meghaljon, gondolta a fiú. Régóta készülődött a másvilágra a nagypapa, nem egyszer éjszaka zörgettek be hozzájuk, hogy haldoklik az öreg, ha még életben akarják látni, siessenek. Szülei gyorsan ruhát kaptak magukra, és belegázoltak az éjszaka sötétjébe. Kicsit csalódott is volt a fiú, amikor kiderült, hogy mégse halt meg. Nagybátyjáék

gondozták az öreget a saját házában, amelyben a kisebbik fia élt a családjával, feleségével és három fiával. Szó volt róla, hogy anyjáék magukhoz veszik a magatehetetlen nagyapát. Nem volt könnyű vele, hiszen nem tudott fölkelni az ágyból, etetni, vécéztetni kellett, nem lehetett magára hagyni, állandó felügyeletet igényelt, ami egy sok dolgú paraszt családban nem olyan egyszerű, minden dolgos kézre szükség van.

De az öreg erre nem volt hajlandó, ahol születtem, ott akarok meghalni, makacskodott, hát nem erőltették.

Még jobb állapotban volt az öreg, mikor hosszú rábeszélés után az idősebb fiához költözött, aki feleségével és három lányával a városban élt. Pár napot bírt ki ott, noha szerető gondoskodásban volt része, menyé leste minden kívánságát, de csak egyetlen egy vágya volt neki, minél előbb hazamenni. Hiányzott a megszokott környezet, az udvar közepén a hatalmas eperfa, amelynek árnyékában sokat ücsörgött, hiányzott a kert végében csoborászó kis patak, a hajnali kakaskukorékolás, az istálló szaga, minden, ami születése óta körülvette. Otthon érezte jól magát, amennyiben ilyen öregén egyáltalán jól érezheti magát az ember. A szibériai hadifogsághoz képest biztosan, még így magatehetetlenül is jobb volt. Cigarettazott, az ágyban füstölte el a napi négy-öt Kossuthját, amit a menyé gyújtott meg neki, és ügyelt arra, az öreg ne hogy magára gyújtsa az ágyneműt. Egyébként az öregén kívül senki sem dohányzott a családban, csak a fiú egyik renitens városi onokanővére sutyiban, szülei háta mögött. De hát egy szülőnek a hátán is szeme van. Amikor a fiú egyszer egy nyáron több napot töltött náluk, Gyöngyi őt kérte meg, hogy vegyen neki öt szál cigit a közeli trafikban, de el ne áruld, kinek viszed, figyelmeztette. A nagybátyámnak, mondta ijedten a fiú, mikor a trafikos megkérdezte. De hiszen nem is dohányzik a nagybátyád, förmedt rá a rusnya vénasszony, akinek természetesen fogalma sem volt róla, ki is ő, és dohányzik-e a nagybátyja. De azért odaadta neki a cigarettát.

A fiú elment halott nagyapját megnézni, még segített is kivenni őt az ágyból, alig volt súlya a mozdulatlan csontsovány testnek. Olyan idegen volt így élettelenül, mintha most először látná a kifejezéstelenné vált arcot. Idegen volt persze életében is, noha sokszor láthatta – igaz mindig csak ágyban fekve –, ugyanis a vele egykorú unokatestvére a barátja volt, szívesen időzött az öreg nagyszülői házban. Amelyben volt egy kulcsra zárt titkos szoba, amelynek kulcsát a nagybátyjáék elzárva tartották. Mígnem egyszer Feri kileste, hova rejtik, és amikor a szülők nem voltak otthon, szétnéztek benne. A szoba a városi nagybácsié volt, benne a legidősebb lány stafírungjával. Volt ott egy gramofon is, megszólaltatták, maguk is megijedtek a hangjától. Mintha attól tartottak volna, hogy meghallják a szülők. De azok kint voltak a mezőn, az öreg nagyapa ha nem is volt teljesen süket, aligha hallott valamit, jobbára aludt, de ha nem is aludt, alig volt már jelen. A kulcsot visszatették a rejtékhelyére. A fiú a komódon levő sakkfigurákat csodálta leginkább, hadifogságban faragta őket a városi nagybácsi, ő is, mint a nagyapjuk, pár évet lehúzott Szibériában, volt ideje farigcsálni.

Gyönyörű figurákat faragott, szinte éltek. A királynő olyan szép volt, hogy a fiú legszívesebben zsebre vágta volna. Hogy valaha is játszott volna velük valaki, arról nem volt tudomásuk. Amikor Teca férjhez ment, a városba vitték a szoba teljes berendezését, még azt a törött lemezt is az énekes torkán akadt dallal, amitől úgy megijedtek.

Az udvar sokkal nagyobb volt, mint az övék, a dombra tartó kert is, amelynek aljában egy kis patak csordogált, partján füzekkel. Az udvarról a kertbe a patakon keresztbe fektetett pallón át lehetett eljutni. Ez egy kettéhasított tölgyfa rönk volt kissé görbe, göcsörtös, de soha senki nem esett róla a vízbe, de azért vigyázni kellett. Hatalmas kert volt, tele gyümölcsfákkal. A nagyra nőtt almafa korán érő volt, heteken át ellátta őket gyümölcssel, a meggyfa is nagy volt, ritkaság az ilyen. A körtefa, a császárkörtefa viszont kicsi volt, ahhoz nem kellett létra, mint a meggyfához. A nagybátyja tudta, hány szem körte van rajta, és ha hiányzott egy, számon kérte rajtuk, úgyhogy nem is mertek róla venni engedély nélkül.

Hiába időzött ott sokat, sose beszélgettek, illetve egyszer, amikor a nagyapja igen jó kedvében volt, mert nem volt szorulása, akkor elmesélte nekik, hogyan bántak el a kukoricásba tévedő vaddisznóval. Nagyapja tizenöt hold földjével nagygazdának számított a faluban, az ántivilágban cselédeket is tartottak, a fiú édesanyja mesélt erről, meg arról, hogy legény korában szép ember volt, az édesapja, ha anya ezt mondja, biztosan így is volt, bár ő nem volt erről meggyőződve, olyan férfinak látta, mint a többit. Édesanyja nagyon szeretett mesélni, homéroszi mesélő kedve volt, akárcsak a két bátyjának. Anyja volt a falu egyik hírharangja, mindent tudott, ami a faluban történt, amit azon melegében tovább is adott. Azt viszont nagyon furcsállotta a fiú, hogy egy fél arasszal alacsonyabb a nagyapja, mint a nagyanyja, akit a trianoni határon túlról, a szlovákká lett Eperjesről hozott feleségnek. Szikár asszony volt, szigorú arcvonásokkal a megsárgult fotók szerint. Nem tudott mosolyt képzelni az arcára, ezért nem is nagyon sajnálta, hogy nem ismerte.

Másnap reggel gyászmisét tartottak a halottért, ünneplőbe öltözve ment szüleivel a közeli templomba. Napsütéses reggel volt, zsebre dugott kézzel füttyörészni kezdett, ahogy mindig is szokta, mire a szülei rászóltak, hogy ez nem illő, halott van a családban. Ha nem illő, akkor nem füttyülök, gondolta, és abbahagyta a füttyörészést, de nem érzett megrendültséget, természetesnek vette, hogy meghalt a nagyapja, elég öreg volt már ahhoz, hogy meghaljon, nyolcvankét éves. Nagyanyja még születése előtt, fiatalon meghalt. Voltak törekvések, hogy megházasítsák a fiatalon megözvegyült férfit, kommandáltak neki hozzá illő özvegyasszonyokat, de ő nem állt kötélnek, facér maradt, volt, aki főzömmosson rá, akkor meg minek. Nyűgöt a nyakamba, mondta bajusza alatt somolyogva. Mondták, hogy nagyon szerette a feleségét, aki hosszú éveken át várt rá, amíg ő a szibériai bányában sínylődött éveken át. Miközben hősi halottnak nyilvánították, mert megtalálták a dögcéduláját. Haláláról hivatalos értesítést kapott a család. Jelképesen el is temették, úgyhogy ő látta a saját sírját, amikor csonttá aszalódva végül hazatért. Nem ismerték meg, felesége nem akarta

befogadni, ezért olyan kérdéseket tett föl neki, amelyekre csak az tudhatott válaszolni, aki valóban az, akinek mondja magát. Nagyapa kiállta a próbát, mint a mesebeli hősök. Ezután született meg a fiú édesanyja, sok-sok évvel a bátyjai után, akik akkor már kijárták az iskolát. A fiú sokszor eljátszott a gondolattal, hogy a nagyapja valójában csak egy, a családjába befurakodott idegen, aki alaposan ismerte a famíliát. Talán ezért is maradt meg olyan idegennek a számára. Pedig a rokonok szerint nagyon hasonlított rá. Ő viszont nem tudta fölfedezni magán a rokon vonásokat.

A sír fölött sem érzett semmit, úgy viselkedett, mint bárki idegen temetésén. Akkor rezzent össze, amikor a koporsó fedelén zörögni kezdtek a rázúduló göröngyök, az az érzése támadt, hogy a nagyapja dörömböl odabent a koporsóban, szeretne kiszabadulni onnan. Akkor majdnem elsírta magát, amit szégyellt volna nagyfiú létére, visszafogta magát. Arra gondolt, akkor hát ez volt a nagyapja második temetése.

Nem az ősöket kell követni, hanem azt, amit ők követtek

Beszélgetés Szmrecsányi-Veszely Beátával és Szmrecsányi Mártonnal

Fenti megállapítás Kassai Lajostól, a magyarországi lovasíjászat feltámasztójától és világszerte legismertebb képviselőjétől származik. Valójában nemcsak egy ősrégi kultúrára érvényes, hanem minden felemelő, egyben hasznos emberi tevékenységre, beleértve a művészeteket és a sportokat. Ami korábban védekező-támadó célokat szolgált, mára múltidézőssé, testgyakorlássá, személyiségfejlesztéssé és pedagógiává szelődött. Évezredes örökségünk, egyben a ló–ember kapcsolat újszerű megközelítése. A közép-ázsiai (sztyeppe) népek ma is azzal a már-már vallásos hittel úzik és oktatják, mint elődeik nomád korszakukban. Magyarország e megközelítés egyedülállóan legnyugatibb területe, még ha feledésbe is merült. Így hát időről időre visszanyúlunk a múltba, hogy részben az akkori tapasztalatokat hasznosítsuk, részben pedig új tartalommal ruházzuk föl.

Így jött létre az öttusa. Coubertin báró nem véletlenül tette az újkori olimpiák versenyszámává, akár az ógörög diszkoszvetést, a gerelyhajítást, a birkózást az ökölvívást és a maratoni futást. A pentatlon egy hadsereg hírvivőjének feladataiból ered, vagyis az üzenet eljuttatásából, melyet harc közben, szárazon és vízen kell végrehajtania. Többek közt ezért is érthetetlen, hogy a nemzetközi szövetség fura urai – az emberpróbáló hagyományt üzleti okokból kiiktatva – a versengést épp a lovaglástól szándékoznak megfosztani. Noha a leginkább klasszikus teljesítmények összegzése immár békés keretek közt. Az sem véletlen, hogy Magyarországnak 1912 óta világszerte a legtöbb olimpiai öttusa érme van, szám szerint kilenc arany, nyolc ezüst és hat bronz.

Szmrecsányi-Veszely Beáta a Képzőművészeti Főiskola elvégzése után Skóciába ment tanulni, majd a glasgowi egyetemen és a londoni Goldsmith Collegeban mesterképzőt végzett, tanított, és megkezdte doktori disszertációját. Közlése szerint: „Azért jöttem haza, hogy első gyerekemet itthon szüljem meg, s az életemet egy kis Balaton-felvidéki faluban, Barnagon folytassam. Férfjemmel, Szmrecsányi Márton mérnök-közgazdással vettünk egy omladozó parasztházat a hozzá tartozó földekkel, majd nekiálltunk felújítani, az istállókat rendbe hozni és kialakítani egy lovasíjász-képzőművész tábort.”

Közben szerveztek egy átfogó programot a Magyar Képzőművészeti Egyetem rektora, Farkas Ádám, az intézmény tihanyi művésztelepe és a Goldsmith

College együttműködése nyomán. Öt évig működött, diákcserevel és a műfaj létrehozásával, végül az MKE új vezetése leállította. A Szmracsányi-Veszely házaspár ekkor lett önállóvá. A megkezdett programot immár három fiukkal meg a Kassai-völgy lovasíjászaival szorosán együttműködve, módszerüket szervesen kiegészítve fejlesztik. Mára odáig jutottak, hogy vállalkozásuk nem csak a Balaton-felvidéken, hanem országszerte, mi több, nemzetközileg ismertté és elismertté vált. (Tudomásom szerint a világon nincs még egy, a képzőművészetekkel bővített, akár hasonlóan működő objektum.)

Miért kell a lovasíjászatot egy festő-grafikus-tárgyformálónak a régmúlt irányzataival összehangolni? Veszely Beáta szerint nem hídépítésről van szó, hanem az egység és a hitelesség létrehozásáról – teret hagyva az új kezdeményezéseknek. A házaspár célja a lovaskultúra kitágítása is. Új műfaj a lovas színházhoz hasonlóan. A program iránt érdeklődők – köztük tengerentúliak – valóságos felfedezők, jöhetnek a 2500–3000 éves szkíta-hun lovasíjász-ábrázolásokat, azok gazdag motívumkincsét a régészek és a művészettörténészek évszázadok óta ismerik. Hasonlóak a népművészethez, a fa- és csontfaragáshoz, a néptánchoz és népzenehez, melyekből Bartók Béla, Kodály Zoltán, Dohnányi Ernő, Lajta Béla és mások táplálkoztak.

Van egy régi magyar közmondás: emberré tesz a ló, lóvá az ember. Barnagon a valóság olyasfajta rétegeiről van szó, melyek megismerése és hiteles ábrázolása a képzőművészetet nemcsak gazdagítja, azon lendíthet is. A ló legrégebb társaink egyike, a megjelenítés múlt és jelen idejű tartozéka, a vállalkozó szellem és bátorság jelképe. Ha csak a visszacsapó újra vagy a huszárságra gondolunk, olyannyira magyar, mint Európa utolsó sztyeppéje, az Alföld. A program iránt érdeklődő külföldiek tehát azok a művészek, akik munkájukat nem csak a lóhoz kapcsolják. Ismerkedni akarnak a magyar hagyományokkal is.

A ló a hadviselésből, a földművelésből és a szállításból egyaránt kikopott. A főszerep ma már az ember-ló viszonyé, a sportban, a terápiában s a művészetekben. Veszely Beáta szerint: „a természet része, megkönnyíti annak értelmezését, nem csupán azzal, hogy nézegetjük és gondozzuk, hanem azzal, hogy ráülünk. Hiszen a jószág a lovaglást mint lehetőséget ma éppúgy felajánlja, mint évezredekkel ezelőtt. Felmutatása tehát afféle sajátos művészettörténeti kövület újraértelmezése, mely visszavisz az ősi, természetes állapotba.”

WODIANER-NEMESSURI ZOLTÁN: *Milyen élmények és befolyások készítettek arra, hogy a lovasíjászat művelését és népszerűsítését, meg annak képzőművészeti vonatkozásait főfoglalkozásként válasszátok? Miért érdemes ehhez a hagyományhoz visszanyúlni, a mába ültetni és oktatni? (Gyerekeknek, fiatal felnőtteknek egyaránt.)*

VESZELY BEÁTA: Megszerettük, mint a harcművészet ősrégi válfaját. Rendkívüli vonzereje, hogy közösségben, sőt csakis abban lehet művelni. Ez olyan tanuló-tanító közeg, mely semmi mással nem pótolható. A kisközösségeknek óriási erejük van. Jelentőségük egyre nő, mert világunk mindinkább az individualizmus felé tart. A tömegkultúra önzést sugall, esetenként az extrém művészi

irányzatosság ugyanúgy. Márpedig az emberi élet azonos az egymásra utaltsággal. Személyiségfejlődésről akkor lehet szó, ha mögötte egy közösség áll. A harcművészetekben, kivált a lovasíjászatban a sporteredmény nem igazán fontos. Szükséges, de a cél nem az. Sokkal inkább a külső-belső küzdelem, vagyis az élet megismerésének egyik módszere, valamiféle kiteljesedés. Lóháton, mozgás közben fokozottan éljük át. Test, lélek, szellem: mindhárom folyamatosan próbára tesszük. Egyre időszerűbb, hasonlóan a szőlő- és gyümölcsstermeléshez és bármiféle kézműves munkához, mert az ember a természettől elszakadóban van. Világszerte keresi a helyét kortól, nemtől, nemzetiiségtől függetlenül. Én pedig úgy hiszem, bennünk, magyarokban igazán mély gyökerű. A lovasíjászatot mi adtuk a világnak, akár a japánok a karatét vagy a koreaiak a taekwandót.

– Minden történelmi eredetű cselekvés két korról szól. Arról, amit fölidéz, és arról, amelyben elvégzik, megírják, festik-rajzolják, mintázzák-faragják vagy megfilmesítik. A jelenidejűség befolyásolja-e a hitelességet? Szükséges-e ragaszkodni a régmúlt ismert vagy kevésbé ismert gyakorlatához? (Vagyis eleink módszereikhez.) Netán törekedtek a lovas íjászathoz kapcsolódó kutatások és nézetek igazolására?

SZMRECSÁNYI MÁRTON: A lovasíjászat a harcművészetek királynője és királya, mert ebben a műfajban a nemek nem különülnek el. A korábbi kutatások rég beigazolódtak, de a fegyver ma már korszerű anyagokból, kortárs eszközökkel készül. A választék óriási: különféle erősségű és méretű íjakkal gyakorolhatunk. Ami archaikusan megmaradt, az a formája. Annak követése és a kidolgozás nemcsak mint jelkép fontos, hanem a célszerű használatot illetően is. Maga a lovasíjászat katonai hagyományörzéseként és a technika fejlesztéseként egyaránt fontos. Az egyéni teljesítmény fokozható, ezért a gyarapodó tudás elődeinkkel tudatos és tudattalan kapcsolatot teremt. Kevésbé ismert, hogy a lovasíjászkodás a magyar nemességnek a tizenkilencedik század elejéig kedvelt időtöltése volt. Egy időre feledésbe merült, majd az 1980-as évektől új életre kelt. A türk népek csupán hagyományörzésnek tekintik, de nem ültetik át a mába. Mi pedig Barnagon, a Kassai-völgyben és másutt erre törekszünk.

– Milyen szervezeti felépítésben munkálkodtok?

Sz. M.: Kánságaink és törzseink vannak. A nevek tudatosan múltidézők. A pusztai népekre utalnak. A lovasíjászat az ő kultúrájuknak ma is szerves része.

– Országunkban segíti-e a nemzettudat erősödését és annak elhelyezését a művelődés, a történettudomány és a régészet területein? Mekkora szerepet játszott a lovas íjász harcmódor a honfoglaláskor, majd a keresztény magyar állam megszilárdításában és védelmezésében?

V. B.: A magyar eredetmítoszt és annak valós elemeit misztikum veszi körül. Minél többet tudunk róla, annál inkább erősödünk. Az iskolákban generációkon át tanították, hogy a nomadizáló magyarság egész Európát dúlta, rabolt, fosztogatott. Többnyire vesztes csatáinkat emlegették. Noha pár kivétellel a történetírók győzelmeinkről számoltak be. A totális diadallal végződő pozsonyi küzdelemnek köszönhetjük, hogy egyáltalán fönmaradtunk.

– Bakay Kornél történész-archeológus írta: „Tankönyveink súlyos aránytévesztése, hogy a vesztes Lech mezei csatáról öt oldalon, a honvédő pozsonyiról öt sorban számolnak be.” Kristó Gyula monográfus szerint ez a sorsdöntő ütközet a honfoglalás véglegesítésének tekinthető.

V. B.: Azt megelőzően és később az alap a lovasíjász harcmódor. A hun és magyar visszacsapó íj hatótávjával, átütő erejével a korszak csúcstechnikája. A magyar könnyűlovasság és rugalmas taktikája túlélte egy évezredet, majd a huszárság tizenötödik századi megjelenésével új erőre kapott. A fegyvernemet ezért vették át egész Európában – köztük Franciaországban, Itáliában, Lengyelországban és másutt – egészen a második világháború végéig. Díszes és hatékony felszerelésükkel, elsöprő vágójukkal lenyűgöző látványt nyújtottak, abban a korszakban, amikor a Nyugat nagytestű, nehézkesen lassú lovakat használt. A sikerben fontos szerepe volt az emlegetett magyar virtusnak és az átgondolt harcászati módszereknek. (A franciák saját huszár alakulatukat háromszáz éve hozták létre az emigráns gróf Bercsényi Miklós, majd László fia vezetésével. XIII. Lajos és Richelieu bíboros már 1635-ben kezdeményezték magyar huszárcsapatok alkalmazását és hadrendbe állításukat. I. Bercsényi Huszár Ejtőernyős–Könnyű Páncélos Ezredként ma is léteznek, barett sapkájukon vitézkötést hordanak, indulójukat magyarul éneklük).

– Sebő Ferenc népzeneész szerint „A hagyomány nem beteg, hogy ápoljuk, és nem rab, hogy őrizzük. De csak akkor marad meg, ha átéljük.” Mennyire tudatos törekvés utóbbi szorgalmazása?

Sz. M.: Hagyományainkat művelnünk kell. Akárhogyan nevezzük, azok csakis a cselekvésben képesek megnyilvánulni. Legyen, mondjuk, átélés vagy átörökítés, mely leginkább a művészethez hasonlítható.

– Miért szükséges a lovasíjászat átörökítése?

Sz. M.: Nem igazán szükséges, csupán elődeink szellemiségének és követésének az egyik formája. Másképp is működhet (zene, tánc, költészet stb.), nekünk azonban ebbe sikerült belecsöppenni. Úgy gondolom, a korszellem elkerülhetetlenné tette, hogy felélesszük, akár válaszként, akár az eleven hagyomány kedvéért.

– Kik, milyen személyiség típusok alkotják a lovas íjászat művelőit? Céljuknak tekintik-e a példaadást? (Akár a táncművészet, a népzene és a katonai hagyományörzés.)

V. B.: Vannak, akiknek célja az eredményesség, mások eltökélt hagyományörzők, megint mások a harcművészetet életformájukként gyakorolják. Ez a műfaj sokféle emberből tevődik össze. Mi a Kassai-iskola tagjaiként elsősorban személyiségfejlesztés eszközének tekintjük. Ha léteznek archetípusok, ebben a világban főképp a harcos alkatú érzi otthon magát. Számára a fájdalom és a kockázat nem szenvedés, hanem erőt ad a további küzdelemhez.

– Hozzájárul-e a nemzeti függetlenség hangsúlyozásához, magyar, európai és világviszonylatban egyaránt?

V. B.: A lovas íjászat az a fajta ősrégi magyar módszer, amely eredeti, tiszta formájában semmiféle nemzetközi áramlathoz sem hasonlítható. Ebben az

értelemben azoktól elkülönül, más szóval a világtendencia fölé emelkedik. Ilyenformán önállóságunk egyik megnyilvánulása.

– Vannak-e nemzetközi kapcsolataitok, ha igen, miféleké?

Sz. M.: A Kassai Lajos alapította WFEA (World Federation of Equestrian Archery) vagyis a Lovasíjász Világszervezet 2020 óta létezik, központját a svájci Lausanne-ban jegyezték be. Egyre népszerűbb, világszerte terjedő sportról van szó. Sorra szerveződnek az egyesületek, pályák nyílnak, a Világszervezethez országok sora csatlakozik, köztük, az USA, Dél-Afrika, Dél-Korea, Irán, Kína és több európai ország. Egyre jelentősebb nemzetközi aktivitás tapasztalható számos versennyel. A világbajnokságot és a nemzetközi bírók találkozóját két évente a Kassai-völgyben rendezzük, így hát természetesen résztvevőnk és látogatónk van.

– A lovasíjászat egyszerre sport és kulturális tevékenység?

V. B.: Mivel a magyar művelődés szerves része – nem melleleg mi támasztottuk föl –, ekként tudatosítjuk. Ez az üzenetünk. Ha valaki manapság belefog, úgy hiszem, kissé magyarrá lesz éppúgy, ahogy a karatésoknak a japán kultúrával kell megismerkedniük. Akik valóban közel akarnak kerülni hozzánk, tanulgatják a magyar nyelvet. Persze a lovas íjászat terjedésével fontossá válnak a sporteredmények is főképp a fiatalok közt. Végül is versengésről van szó. Mi pedig világszerte igazoljuk: a magyarok a műfaj legjobbjai. Ma még így van, de a külföldi résztvevők is egyre eredményesebbek, úgyhogy elsőségünk nem tarthat örökké.

– Beszéljünk a Szmracsányi-Veszely házaspár törekvéséről: a lovas íjászat és a képzőművészet összekapcsolásáról. A barnagi központ egyben alkotótábor, melynek kifejezett célja a ló ábrázolása kortárs eszközökkel. Ehhez hasonló sehol másutt nincs.

V. B.: A miénkkel azonosat, de közel hasonlókat sem ismerünk. E komplex személetnek mi vagyunk a kezdeményezői. Férjem, Marci a Kassai Iskolába a hagyományból kiindulva, lovasíjász bemutatók résztvevőjeként érkezett. Én pedig képzőművészeti tanulmányaim révén jutottam ideig. Mindketten kisgyermek korunk óta lovagolunk. Úgy vélem, jól kiegészítjük egymást. Nemzetközi alkotótáborunkat immár hat éve szervezzük. A program a ló–ember kapcsolatra, annak értelmezésére és ábrázolására épül. Az évek során kiderült, hogy számos művészt foglalkoztat itthon és külföldön egyaránt. Ezért hisszük, a barnagi központra és módszereire szükség van. Jönnék ide keletről és nyugatról, majd egymástól tanulva, egymás fölfogását és technikáját megtapasztalva dolgozunk. Kivált érdekes, hogy a különböző országok lovas hagyományai egymástól mennyire különböznek, hogyan befolyásolják a gondolkodást és az alkotó folyamatokat. Az is izgalmas, hogy a részt vevő művészekre ittlétük és a lovas íjászat mekkora hatást gyakorol. Hazatérve sokan belekezdtek. Egy amerikai festőnő–grafikus belépett a WFEA-ba, s ma már aktív versenyző. Így hát művészekként és sportolókként egyaránt szoros kapcsolatban vagyunk. Vannak rendszeres visszajárók, akik 2022-ben azért jönnek, hogy a Kassai-völgyben részt vegyenek az augusztusi Lovasíjász Világnapon és a nemzetközi bírók világtalálkozásán.

– *Szmrecsányi-Veszely Beátának a Képzőművészeti Egyetemen elfogadott doktori disszertációja a ló évezredek óta ismert ábrázolását elemzi, mind művészettörténeti szempontból, mind szimbólumrendszerének vizsgálatát, a ló anatómiája és jármódja alapján.*

V. B.: Munkámnak személyes vetületei vannak. Annak próbáltam a végére járni, mi köt elválaszthatatlanul a ló megjelenítéséhez. Ám ennél fontosabb, hogy az ábrázolás a kortárs művészetben is jelentős. Csakhogy az elmúlt száz esztendőben óriási változáson ment át, amivel elméleti-gyakorlati síkon egyaránt érdemes foglalkozni. (A jeles székely festő, id. Vastagh György ugyancsak György fia legkiválóbb állatszobrászunk, a budavári Csikós, a Hadik András, a háborúban megsemmisült Görgey-lovaszobor, a szegedi Rákóczi-kompozíció és más jeles művek alkotója klasszikus anatómiai megközelítései ma is példák, de meghaladhatók). A képzőművészet, általában a kultúra kettévált, s nem nagyon van átjárás a térfelek közt. A liberalizált kortárs felfogásban a magyar lovasnak nincs helye, mert nem képes vagy nem akarja értelmezni. Annak ellenére, hogy a korábbi évtizedek leginkább progresszív irányzata, a koncept és világhírű művésze, a 2017-ben elhunyt Janis Kounellis az organikus világot az ember teremtette világgal ütközteti. Visszatérő alanya a ló és a natúra más megnyilvánulásai, például a rozsdás s a természetes anyagok végtelen egyszerűsége.

– *Kounellis és művésztársai mintaadók?*

V. B.: Én ebben nőttem fel. A kortárs liberálisok is belőlük táplálkoz(ná)nak, de az eredetet végül is megtagadják. Úgy hiszem, tán egy új műfaj van kialakulóban – a lovasművészet –, ami nem reprezentál, hanem természetéből adódóan performatív, vagyis cselekvő. Azt is gondolom, hogy a magyar művészetnek meg kell találnia a maga sajátos formanyelvét. A kérdés évek óta foglalkoztat. Disszertációm is ezért írtam meg. Többek közt azzal a céllal, hogy a lovas portrét a maga helyére visszajuttassam. Közben világossá vált, hogy a korábbi ábrázolásokban a különféle jármódok szimbolikája milyen szembetűnő. Ez a tudás: a magasiskola, a mozgásformák alapos ismerete és azok megjelenítése a szkíttáktól Leonardo da Vincin át, a huszadik századig magától értetődő, de mára mind a szakmából, mind a köztudatból kiveszett. Én pedig visszahoznám, mind elméletben, mind a gyakorlatban. Férjemmel együtt ezen dolgozunk. Csodás folyamat. A tanulás lónak-lovasnak egyaránt fölemelő. Társként tekintünk egymásra, közben a ló ritmusa fölfénylik. Kentaur-érzésünk támad, amikor a jószágot a gondolataink (is) irányítják, miközben a ló az embert megmozgatja. Szakrális élmény, egyben szimbólum.

– *Kassai Lajos a barnagi művészttáborral szoros baráti kapcsolatban áll. A társulás miben nyilvánul meg?*

Sz. M.: Ő az alapító mester. Iskolája országszerte kis csoportokból áll, melyek sportegyesületekként funkcionálnak. Ezeket törzseknek nevezzük. Jelenleg két kánság van, egyik a Kassai, a másik a miénk. Kán az lehet, aki mesterfokozattal rendelkezik, saját területén lovasíjász pályája és legalább három kiképzett lova van.

– *Milyen korosztályok alkotják az egész évben működő tábor résztvevőit?*

Sz. M.: Vegyes korúak. Edzésekre heti rendszerességgel kerül sor. Tanítványaink huszonöt-harmincan vannak, közülük tizennégy fő tagja a mi egyesületünknek. Kezdő csapatunk tizenöt tanulóból áll, felük gyerek. Nyolcéves kortól foglalkozunk velük. A többiek fiatal felnőttek, de 65 éves korig vannak köztük nők és férfiak. A képzőművészeti lovas program nyaranta 2-3 hetes intenzív kurzusokat jelent.

– *Érdekelhető-e a tábor gyakorlati haszna mind a pedagógiában, mind a képzőművészetben (dr. Veszely Beátának festő-tanár diplomája van).*

V. B.: A résztvevők a lovaktól is tanulnak, hiszen azok is különbözőek. Vissza-viszik az embert egy ősi állapotba, merthogy folyamatosan felvetődik: miért ülünk fel egy állatra? Ezzel a természetre és a saját testünkre kérdezzük rá. Ma ez az egyik legégetőbb kérdés. Ugyanis egyre távolodunk mindattól, ami természetes.

– *Hogyan hasznosítod skóciai és angliai tapasztalataidat ott (is) végzett művészként és egyetemi tanárként? Hatottak-e rád az ottani élmények?*

V. B.: Nagyon is valóságosan. Tetszett, hogy a britek folyamatos művészeti diskurzust folytatnak, ami a gondolkodásukat jócskán előreviszi. Ugyanakkor a kulturális válság a Nyugatot is sújtja. A művészeteket olyannyira a piac háttárazza meg, hogy kezdik elveszíteni az igazságkeresés fonalát. Ez is oka volt annak, hogy nyolc év után hazatértem. A távolság megmutatta, milyen fontosak a gyökerek, s hogy nem véletlenül születünk oda, ahová. Engem az Isten Magyarországra rendelt, itt vannak feladataim. Hálás vagyok érte, mert egy gyönyörű környezetbe s egy izgalmas korszakba hívott vissza. Mi a férjemmel és a fiaimmal hagyományos családban élünk. A női munkát én csinálom, a nehezebbeket, például a bálák rakodását a férjem. Mérnök-közgazdászként pénzügyeinket ő kezeli, én pedig vezetem a háztartást. De a tanítás és az edzések irányítása közös feladatunk.

– *A barnagi művész tábor tágas fedett lovardája egy pályázat alapján a magyar kormány támogatásával jött létre. A százéves régi mellett épülő új ház talajvizsgálatát és tervezését barátjukra, Skardelli György Kossuth-díjas építészre bízta. A csarnok szeptemberi átadásakor szervezett bemutatón javarészt 8–12 éves fiúk–lányok s fiatal felnőttek szerepeltek. Az újjal vágta közben valamennyi rögzített és mozgó céltáblát sikerült eltalálniuk. Ez is biztató, hiszen övök a jövő.*

Sz. M. – V. B.: Így van. Egy részükből nemcsak lovasíjász, képzőművész is lesz. A sikeres pályázattal nagyot léptünk előre, de az objektum befejezéséhez még temérdek dolgunk van. Ezt vállaltuk, és ezért élünk.

Wodianer-Nemessuri Zoltán

WODIANER-NEMESSURI ZOLTÁN (1948) író, forgatókönyvíró, kommunikációs szakértő. Legutóbbi regénye: *Alkony, 1580–1605* (Hitel Könyvműhely, 2019).

Ószabó István

[Olyan, mint halálomra gondolni]

olyan, mint halálomra gondolni...
arra gondolni, hogy többé már nem képzellek el.
félek, áldozatul esel annak, hogy látlak.
látlak, ahogy az erdő láthatja árnyékával tetovált
tested.

félek, áldozata leszel
annak, hogy érinthetlek.

hogy egy hajszálat félrehajtok arcodon...
és rettegek, hogy akkor minden hiába volt;
hosszú készülődésem, az imádságtanulás
álmomban térdeid közt.

és reggel... mikor a kék szemhéjak még
lehunyva lesznek a tavon, reggel, mikor
még senki sincs ébren, csak a száguldó
homokszemek s a dombokról hátrafelé nyilazó
fenyők...

félek, olyan leszek...
mint a házfalak mögé húzódva bánkódó temetők.

[Fecskék hurokrepülése]

lúdbőrző vizekre emlékeztem. fecskék
hurokrepülésére a holt-ág fölött.
sihederkorom halálfejes lepkéire.
sulyomra. a pázsitra, mely úgy tudta, a
tavasz vagyok. emlékeztem az indákra,
amik folyton belémkapaszkodva le
akartak húzni. a kert alján hallatszó zöld
küllő hangjára emlékeztem. a rutafára. a
koldustenyerüket tartó lapulevelekre. a
rég kihalt, kórógyökerű tátorjánra a
pusztán. száraz könnyeket ejtettem. a
négy szél irányából szállt szemembe a por.

[Átmenetinek hittem]

hol árny az erdő kolostora,
s pókok hárfái mellé a csend ül,
átmenetinek hittem, hogy várni kell...

vártam...
barátra,
könyvre.

adventtől adventig
átmenetinek hittem
a nem múltó időt.

vártam...
vártam
türelemmel,

a Balti-tengertől az Adriáig
vasfüggöny előtt.

A magyar modern művészet mint „promóciós termék” Itáliában (1931–1933)

Az Aba-Novák Vilmos-affér

1925. március 18-án nyílt meg a milánói *Galleria Pesaró*ban a *Mostra Individuale del Pittore Gyula Rudnay* című kiállítás.¹ A kiállítás, amelynek Tamás Henrik és Lino Pesaro voltak a szervezői, Vittorio Pica közbenjárása révén jött létre.² Ez a nápolyi műkritikus és művészettörténész, 1910 és 1927 között a velencei biennálék főtitkárának pozícióját töltötte be. Kurátori tevékenysége alatt olyan kiállítások jöttek létre a velencei biennálén, amelyek a 19. századi olasz festészetet (Giuseppe de Nittis) újraértelmezték, a nemzetközi kortárs művészet képviselőit (Archipenko, Modigliani, Ferdinand Hodler, James Ensor, Jan Toorop) megismertették, és helyet biztosítottak a kelet-európai képzőművészetnek (pl. orosz szocialista realista művészek, Rudnay Gyula). Hozzájárulása Tamás Henrik projektjéhez nélkülözhetetlen volt, ajánlása mélyen beleilleszkedett egy hármasszemponrendszerbe, amely az olasz–magyar kultúrkapcsolatok előremozdítója volt: kedvező politikai helyzet, gazdasági stabilitás és társadalmi konszenzus. Habár az olasz állam támogatása a magyar revizionizmus irányába és Mussolini politikai rendszere iránti szimpátia lehettek Tamás Henrik vállalkozásának mozgatórugói, azonban Klebelsberg Kunó 1927-es látogatása és az olasz–magyar barátsági szerződés megkötése a két ország közötti kapcsolatrendszer elmélyüléséhez vezettek. Emiatt a magyar modern művészet népszerűsítése és legitimizálása Itáliában egy új kommunikációs stratégiát vett igénybe, amelynek szócsövei 1931 és 1933 között az *Associazione Amici dell’Ungheria* és Fränkel József voltak.³ Sajnálatos módon munkásságukat még

JUHÁSZ BÁLINT (1988) doktorandusz, művészettörténész.

- 1 Rudnay Gyula olaszországi sikere, in *Pesti Napló*, 1925. április 10., 12.
- 2 Davide Lacagnina: Un’altra modernità. Vittorio Pica e la Galleria Pesaro (1919–1929), in *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di Lettere e Filosofia* 8 (2016), 5. kötet, 2. sz., 725.
- 3 A tanulmány megírásához szükséges kutatásaimat az ARCANUM, az olasz újságok (*Corriere della Sera*, *La Stampa*, *Il Lavoro*) online adatbázisában és a római *Archivio Centrale dello Stato*ban végeztem. Az Aba-Novák Vilmos hagyatékát nem tudtam kutatni, mert az örökös nem tette lehetővé.

nem sikerült feldolgozni. Megnyilvánulásai során hasonló módon, de más-fajta forgatókönyvet követve hasznosítottak egy propagandisztikus nyelvezetet. Hozzáállásuk a művészet immanens létét szüntette meg, s így a „műtárgy” mozdítható áruvá vált a kultúrpolitikai érdekjátzmákon belül. Ennek következtében az olasz–magyar kultúrpolitika által nyújtott előnyök fontosabbá váltak, mint egy párbeszéd az olasz és a magyar műkereskedelem között. Tanulmányomban arra a kérdésre próbálok választ találni, hogy milyen célok vezérelték ezeket a szervezeteket vagy egyéneket, és miképp próbálták ezeket elérni.⁴

I. Egy vándorkiállítás a magyar nemzeti kultúrfőlény nevében

Egy 1932-ben elkészült interjúban Leo Pollini, a milánói *Associazione Amici dell'Ungheria* alelnöke az alábbi szempontok alapján vázolta fel a szervezet programját. Egyrészt kiemeli, hogy az egyesület „a két ország közötti közeledést, szellemi, kulturális, gazdasági és politikai téren” támogatja.⁵ Az interjúban ezután részletesen felvázolta az egyesület létrejöttéhez kötődő okokat, a támogatási hátteret és vezetőségének céljait. A szervezet központi funkcióit egy római intézményhez köti, amelynek milánói tagozata 1928. december 12-én jött létre. Ehhez kapcsolódóan megemlíti az egyesület fiókinézményeit, amelyek Genovában, Torinóban, Bresciában, és Palermóban vannak.⁶ Ugyanakkor kiemeli, hogy az *Associazione Amici dell'Ungheria* ifjúsági szervezete a *Gruppi Universitari Fascisti* alárendeltjeként fog működni.⁷ E hosszú lajstrom után a milánói székhely feladatait taglalja végig. Leo Pollini szerint az egyesület nem rendelkezik egy önálló politikai apparátussal, azonban felolvasóestek és kulturális rendezvények révén képviseli a magyar nemzeti kultúrfőlényt. E rendezvények közé sorolja az 1931-es *Casa d'Artisti*-s kiállítást. A Balla Ignác által készített interjú az olasz–magyar kulturális barátság szellemiségét sugározza, amelynek e milánói egyesület volt a támogatója.⁸ A magyar történettudományi

4 A tanulmányom elsősorban Aba-Novák Vilmos két világháború közötti itáliai recepcióját fogja figyelemmel végigkísérni, melyből a disszertációmot írom.

5 Balla Ignác: Az „Amici dell'Ungheria” szerepe és programja, in *Magyar Külpolitika* 13 (1932), 3. sz., 5–7.

6 Az *Associazione Amici dell'Ungheria* milánói tagozata 1928. december 12-én alakul meg. Ezzel szemben 1930-ban jön létre a szervezet genovai fiókinézménye, s ugyanakkor avatják fel Torinóban a *Circolo Kossuthot*.

7 A G.U.F., avagy *Gruppi Universitari Fascisti* (Fasiszta Egyetemista Csoportosulások), az 1920-ban megalakult olasz ifjúsági csoportosulások, melyek az Olasz Fasiszta Párt 1919-es politikai programja szerint működtek.

8 Balla Ignác (Pécska, 1883–Nervi, 1976), író, költő, műfordító, és újságíró. Az *Associazione Amici dell'Ungheria* kulturális követe és a milánói *L'Eroica* hírlapírója volt.

kutatásokon belül nem született róla publikáció, azonban az egyesület azzal a céllal született meg, hogy az olasz–magyar kultúrpolitika kiszolgálójaként az olasz állami bürokrácia kivételezzen velük. Az egyesület működési koncepcióját Emilio Bodrero olasz államtitkár hozta létre 1928-ban, azonban a tiszteletbeli elnöki tisztséget Enrico San Martino és Valperga grófja látta el. Az 1930-as évek elején a milánói székhely irodái az *Istituto Fascista di Cultura* intézményén belül működtek. Ez utóbbi intézményt Leo Pollini és Dino Alfieri alapították, hiszen közösen dolgozták ki az intézet koncepcióját. Az *Istituto Fascista di Cultura* alapértelmezettként az Olasz Fasiszta Párt kultúrpolitikáját szolgálta, azonban legfontosabb feladata az olasz–magyar barátság látszatának fenntartása volt. E hozzáállás élő példái az 1931 és 1932 között létrehozott kiállítások voltak, amelyeket a legfontosabb észak-itáliai magángalériákban rendeztek. Az 1930-ban létrehozott milánói *Casa d'Artisti* adott helyet az első kiállításnak, amely 1931. október 3-án nyílt meg. A magángaléria a Via Manzoni 21-es számú szecessziós bérpalotájának földszintjén helyezkedett el. Sajnos a *Casa d'Artisti* levéltári iratanyaga a II. világháború alatt megsemmisült, s emiatt nem lehet autentikus véleményt alkotni a galéria működési stratégiájáról. A korabeli kultúrtörténeti kutatásokra alapozva azonban megállapítható, hogy a Via Manzoni a milánói felső közép-osztály leglátogatottabb utcája volt.⁹ Ezt az állítást az 1917 óta létező *Galleria Pesaro* jelenléte is megerősítette, amelynek színes kiállítási programja szervesen kapcsolódott a kor olasz műkereskedelmének ízlésvilágához. Ezzel szemben e magyar modern kiállítás nem az avantgárd képzőművészek munkáit mutatta be, hanem 3 nemzetközileg elismert magyar művészt.¹⁰ Ezért a *Mostra delle opere di Aba-Novák Vilmos Iványi Grünwald Béla Rudnay I più illustri pittori d'Ungheria* az első olyan milánói tárlatnak tekinthető, amelynek egyik célja a magyar nemzeti kultúrfölény bemutatása volt, de ehhez kapcsolódik az a nem kevésbé fontos célkitűzés, hogy bevezesse a magyar modern művészetet az észak-olasz műkereskedelem vérkeringésébe.

A kiállítás katalógusának bevezető szövegeit Gerevich Tibor és Leo Pollini írták meg. Sajnálatos módon keveset tudunk e két történelmi figura szakmai kapcsolatáról. Az *Associazione Amici dell'Ungheria* már 1930. február 6-án próbálta rávenni a velencei biennálé Magyar Pavilon kurátorát, hogy Márfffy Oszkár és Balla Ignác mellett tartson egy művészettörténeti előadást Milánóban.¹¹ Valószínűleg a Római Magyar Akadémia igazgatójának elfoglaltságai miatt a tudományos előadásra nem került sor, azonban Gerevich Tibor nevét a milánói

9 A Via Alessandro Manzoni bejárata előtt helyezkedik a Piazza della Scala, ahol Európa egyik legrégebbi Operaháza, a *Teatro alla Scala* található.

10 Iványi-Grünwald Bélát, Aba-Novák Vilmosét és Rudnay Gyulát.

11 MNL – OL Külügyminisztérium Levéltár (1918–1945), II. kötet Külképviseleti szervek Olaszország K 127 Milánói Konzulátus és Főkonzulátus 1923–1945, 193 44. csomó 379/930. 1930. február 6.

kultúrpolitika köreibben már ismerték.¹² Egyrészt a Római Magyar Akadémia igazgatójaként elért eredményeiről az olasz sajtó rendszeresen értesítette a szakmai publikumot, másrészt az 1923-as monzai Nemzetközi Biennálé alkalmából megtartott előadása egy ugróbázist jelentett Gerevich számára.¹³ A Gerevich Tibor által megírt katalógusszövegen belül Aba-Novák Vilmos képzőművészetére az alábbi állítások voltak jellemzőek. Aba-Novák festészetének minden egyes stiliztikai kötődését megvizsgálva megállapítható, hogy a „párizsi” vagy a „müncheni” modernizmus nem játszott szerepet annak formálódásában. Ezzel szemben Róma városának szellemisége, vagyis a római ösztöndíjas időszak alapvető szakmai fejlődést jelentett a képzőművész karrierjében. Ehhez Gerevich két érvet sorakoztat fel: az „új olasz művészetet”, illetve Giotto és Piero della Francesca hatását. Utolsó gondolatként Gerevich megemlíti, hogy Aba-Novák Vilmosnál a modern olasz festészet stílusjegyei a festmények konstruktív modernizmusában és a temperafestésben találhatók meg. Leo Pollini szövege ennél sokkal lényegre törőbb. Szerinte Aba-Novák festészetének színvilága és tematikája Magyarországhoz kötődik, azonban szellemileg a római időszak jelentős szerepet játszik a munkásságában. Noha a Gerevich Tibor- és a Leo Pollini-féle szövegek a laikus közönség *baedekerként* jöttek létre, nem tudták meggyőzni a szakmai közönséget. A meghívott olasz műkritikusok (Carlo Carrà, B. Moretti, Dino Bonardi, Vincenzo Bucci és Ettore Cozzani) elzárkózó módon nyilatkoztak Aba-Novák Vilmos képi világáról.¹⁴ A képzőművész műalkotásainak színvilágának túlzott disszonanciáját értelmetlennek tartották. Egyesek ezt úgy magyarázták, mintha egy jazz koncert zenei világával szembesülnének.¹⁵ Az ábrázolt alakokat túlságosan groteszknak és bizarrnak tartották, s ezért e távolságtartó recenziók valószínűleg rányomták bélyegüket a későbbi kiállításokon bemutatott Aba-Novák Vilmos munkák megítélésére. Az ezt követő tárlatot a genovai *Circolo della Stampa*-ban hozták létre, amelynek megnyitóját az *Associazione Amici dell'Ungheria* egyik munkatársa tartotta meg.¹⁶ Márffy Oszkár, Márffy Ödön festőművész testvére, a milánói *Università del Sacro Cuore* magyar nyelv és irodalom docenseként és számos olasz újság

12 Közismert volt akkoriban a magyar kultúrpolitikai körökben, hogy Gerevich Tibor szívesen halmozott tisztségeket. A Római Magyar Akadémia igazgatói pozíciója mellett tanított a budapesti egyetemen, az esztergomi Keresztény Múzeum igazgatója volt, és számtalan kiállítás megszervezésében vett részt.

13 (Gerevich előadása a milánói iparművészeti kiállításon), in *Budapesti Hirlap*, 1923. október 5., 5.

14 A felvonult műkritikusok az alábbi újságokat képviselték. Carlo Carrà a *l'Ambrosianót*, Dino Bonardi a *La serát*, Vincenzo Bucci a *Corriere della Serát*, B. Moretti a *l'Italiát*, és Ettore Cozzani a *l'Eroicát*. Az utóbbi csak 1933-ban fog megjelentetni egy cikket Aba-Novák Vilmosról az újságában, melynek célja még a mai napig nincs tisztázva.

15 Vincenzo Bucci: *Cronache d'arte Pittori Ungheresi*, in *Corriere della Sera*, 1931. október 7., 5.

16 A tárlat 1931. november 18-án nyílt meg, és november 28-ig volt nyitva a *Sindacato Interprovinciale Fascisti dei Giornalisti* székházában.

együttműködő riporttereként sikerült felépítenie saját imázsát az olasz–magyar kultúrkapcsolatokon belül. Noha nem került elő a genovai kiállítás katalógusa, én úgy vélem, hogy Márffy Oszkár beszéde Leo Polliniéhoz hasonlóan azt a célt tűzte ki, hogy elhelyezze Aba-Novák Vilmos festését az olasz–magyar kultúrkapcsolatok diskurzusában. A vernisszázs és Márffy Oszkár előadása nem akadályozták meg, hogy a milánóihoz hasonló módon vélekedjen a genovai műkritika. Aba-Novák Vilmos színvilágában egy túlzott disszonanciát láttak, s felettébb visszataszítónak tartották a festmények kompozíciójának „bizarr” modernizmusát.¹⁷ Az ezt követő három kiállítás, amelyeket 1931. január és február között rendeztek, szintén az *Associazione Amici dell’Ungheria* és a lokális kulturális elit felügyeletét élvezte.¹⁸ Ezeknél a tárlatoknál azt a következtést lehet levonni, hogy a kölcsönös állami jelenlét és az olasz–magyar érdekszférához közel álló személyek lehetővé tették, hogy Aba-Novák Vilmos iránti figyelem megnövekedjen. Ezek az intézkedések, az úgynevezett „szükség törvényszerűségéhez” idomultak, amely jelentős módon hozzájárult az olasz–magyar baráti politika szinten tartásához. Ennek a törvényszerűségnek a jegyében 1932. március 10-én rendezték a trieszti *Galleria Michelazziban*, Amedeo Aosta hercege védnöksége alatt a kiállítás-sorozat utolsó részét.¹⁹ A kiállítást egy 5 hónapig tartó eseménysorozat konklúziójaként kezelhetjük, amely nem tudta elérni kitűzött céljait.²⁰ Mindegyik kiállításnál a műalkotások kiválasztása tematikai szempontok alapján történt, azonban nem szerveztek tudományos konferenciákat, amelyek szakmai háttérként működhetek volna az itáliai műkritika és műkereskedelem megnyeréséhez.²¹ Feltételezésem szerint a szakmai bemutatók, a párbeszéd hiánya és a magyar modern művészet hiányos tájékoztatása okozta ezt a sikertelenséget a fasiszta Olaszországban, amelyet csakis diplomáciai gesztusként funkcionáló állami vásárlások tudtak ellensúlyozni.²² Utolsó érvként megemlíthető az a tény, amely szerint az állami szervezkedések nem

17 Ang.: *Mostre cittadine I pittori ungheresi al Circolo della Stampa*, in *Il Lavoro*, 1931. november 22., 4.

18 Az elsőt a Sanremo tengerparti város *Villa Ormond* nevű neohistorizáló stílusú városi művelődési központjában nyitották meg 1932 januárjában. A második tárlatot pedig a torinói *Galleria Codebó*ban 1932. januárban a *Circolo di Kossuth*, Paolo Thaon di Revel torinói podesta és a torinói magyar konzul – Sclopis Sándor – fennhatósága alatt. A harmadik kiállítást (*Mostra delle Opere di Iványi Grünwald Béla Rudnay Gyula Aba Novák Vilmos I più illustri d’Ungheria*) pedig 1932. február 20-tól 29-ig volt nyitva a bergamói *Galleria Permanente*ben.

19 Valószínűleg ez volt az első észak-olasz kiállítás, melyen Aba-Novák Vilmos is jelen volt.

20 A trieszti önkormányzat vásárlásán keresztül bekerült a *Museo Revoltella* raktárába egy Aba-Novák Vilmos (*Città marittima*) és egy Iványi-Grünwald Béla festmény (*Zingari*).

21 A milánói *Casa d’Artistis* kiállítás katalógusának műtárgylajstromát végigtekintve Aba-Novák Vilmos művei két periódusra oszthatók: a rómaiakra és a szolnokira. A rómaiak az itáliai tájképek képviselték, és a szolnokikhoz a cirkuszok, jazz koncertek és a bohócok tartoztak.

22 Példaként megemlíthető, hogy az 1931-es *Casa d’Artistis* kiállítás idején a milánói Brera Képtár megvásárolta Aba-Novák Vilmos *Circo ambulante* című temperafestményét.

tudtak egyes érdekjátszmákat ellensúlyozni.²³ Ennek következtében kijelenthető, hogy Aba-Novák Vilmos műveinek beépítése az észak-olasz műkereskedelemben az *Associazione Amici dell'Ungheria* támogatásán keresztül egy efemer próbálkozás volt.

II. Fränkel József, Gerevich Tibor és Mussolini: három dudás egy csárdában

Az 1980-as években Szabó Júlia művészettörténész egy több oldalas legépelt interjút készített el az idős Fränkel Józseffel. Ez a visszaemlékezés a műkereskedő szakmai karrierjét és kapcsolatrendszerét írta le részletesen. Az általa felsorolt adatok között többször is hivatkozik Gerevich Tiborral ápoljt jó kapcsolatára. Habár nem kerültek elő olyan levelek az utóbbi hagyatékából, amelyek e szakmai kapcsolatot alátámasztanák, a műkereskedő az interjúban elismerő szavakkal illette Gerevichet.²⁴ A jó hírnevű magángaléria vezetője az 1920-as években kezdte el megvetni a lábát a magyar művészeti közösségben. 1927-ben az UME (Új Művészek Egyesülete) titkárává nevezték ki Fränkel Józsefet, s e pozíciót az 1928-as tisztújítás alatt is megtarthatta.²⁵ Nem zárható ki, hogy az 1929-es genovai kiállítás (*Esposizione d'Arte Ungherese*), s az ezután következő milánói tárlat megszervezésében is részt vett.²⁶ E két tárlat az UME első és utolsó észak-itáliai kiállításának tekinthető, melynek előnyeit Fränkel József felhasználhatta. Ezek az előnyök Cipriano Efisio Oppo, Lino Pesaro és Gerevich Tibor személyében jelentek meg.²⁷ Az első a római székhelyű *Sindacato Fascista Belle Arti* igazgatója volt, a másik a legfontosabb milánói magángaléria vezetője, az utóbbi pedig az olasz–magyar kultúrkapcsolatok szürke eminenciása. Habár a Fränkel Szalon története nincs alaposan feldolgozva, azonban az alapító itáliai tevékenysége az alábbi szempontokat követte. Az egyik az általa támogatott képzőművészek megismertetése a nemzetközi közönséggel, a megfelelő kapcsolatok ápolása és a háttérben való cselekvés.

23 Ezek az érdekjátszmák hatással voltak a kiállítás műveinek kiválasztására. A genovai, a sanremói, és a torinóinál olyan képzőművészek munkái voltak láthatók, melyek semmilyen kapcsolatot nem ápoltak az olasz–magyar kultúrpolitikai szervekkel, ugyanakkor Iványi-Grünwald Béla „belső köréhez” (Belányi Viktor és Rózsaffy Dezső) tartoztak.

24 MKCS-C-I-150/3/194-289.

25 Az UME közgyűlés, in *Magyarság*, 1928. május 23., 10.

26 A genovai tárlat, melyen az UME képzőművészei vettek részt, 1929. március 30-án nyílt meg, és április 21-én tartották meg a finisszázst. Ezután a milánói *Galleria Micheliben* mutatták be a műveket 1929. június 14-én.

27 Cipriano Efisio Oppo (Róma, 1891-1962), festőművész, művészeti író és kultúrpolitikus, 1929-től 1932-ig a *Sindacato Nazionale Fascista di Belle Arti* elnöke, majd 1931-től 1943-ig a római *Quadriennale* kiállítások igazgatója volt. Ugyanakkor nem zárható ki az a lehetőség, hogy Hubay-Cebrián Andoron keresztül kaphatott információkat Lino Pesaro magángalériájáról Fränkel József.

A milánói Galleria Pesarós kiállításának előkészületi munkálatai 1931 előtt már elkezdődhettek.²⁸ Az 1927-es olasz–magyar barátsági szerződés, a Római Magyar Akadémia megnyitása és az 1930-as velencei biennálé magyar pavilonjának szakmai sikere egy olyan imázst teremtett a magyar modern művészetnek, amelyre Fränkel József valószínűleg felfigyelt. Ugyanakkor Gerevich Tibor és Fränkel József tisztában lehettek az olasz–magyar kulturális kapcsolatrendszerrel.²⁹ A korszak, amely alatt megvalósult a kiállítás, a gazdasági recesszió első éveivel állt párhuzamban. E válság által keltett hatások felerősítették a műgyűjtemények felmorzsolódását, amely olyan kereskedőket és galériatulajdonosokat is érintett, mint Lino Pesarót.³⁰ Habár Fränkel József és Gerevich Tibor ezzel tisztában voltak, viszont a *Galleria Pesaro* melletti voksuk egy tudatos kultúr-

28 A lombard tartományszékhelyben megnyílt kiállítás 1931. november 15. és 29-e között volt kinyitva a *Galleria Pesaro*-ban.

29 Az 1926-os Rudnay Gyula kiállításon kívül még két magyar művésznek is biztosított kiállítási lehetőséget a *Galleria Pesaro*. Az első az 1927-es *Mostra Individuale del pittore Andor de Hubay e dello scultore Arturo Martini* volt, a második az 1928-as *Mostra personale del pittore ungherese Gyula Merész* volt.

30 1931 januárjában árverezték el a műgyűjteményét, melyhez Merész Gyula (*I bagnanti*, 48×48 cm, magántulajdon; *La tosatura delle pecore*, 46×53 cm, magántulajdon) és Hubay-Cebrián Andor (*Nudo di donna sdraiata*, 38×58 cm, magántulajdon; *Paesaggio*, 40×50 cm, magántulajdon) művei is tartoztak.

stratégiai döntés volt. A zsidó vallásból átkeresztelkedett Lino Pesaro szoros kapcsolatokat ápolt a milánói politikai elittel, és személyesen ismerte Mussolinit.³¹ Galériájában 1923-ban született meg a *Novecento-mozgalom*, amelynek első kiállítását Mussolini nyitotta meg.³² Az 1920-as évek második fele és a harmincas évek eleje között a *Galleria Pesaro* számtalan futurista kiállításnak nyújtott helyszínt, amelyek a mozgalom legfiatalabb képzőművészeinek munkáit mutatták be.³³ Tehát Lino Pesaro volt az egyike azon itáliai műkereskedő-vállalkozóknak, akinek az olasz fasiszta kultúrpolitika érdekeit szemmel tartva sikerült fenntartania vállalkozását 1938-ig.³⁴ Ennek révén nyilvánvalónak tűnik, hogy az olasz–magyar baráti kultúrkapcsolatokból hasznot akart húzni. Hasonlóképp mint a Rudnay Gyula kiállításnál, Lino Pesaro nem avatkozott bele a műalkotások kiválogatásába és a kiállítás felállításába.³⁵ E két feladat elvégzését Gerevich Tibor és Fränkel József látta el. A kiállított műalkotások azonban nemcsak a Római iskola képzőművészeinek munkáit mutatták be, hanem az UME, a Gresham-kör, és egyes „támogatott” képzőművészek (Csánky Dénes, Déry Béla, Fényes Adolf, Glatz Oszkár, Hubay-Cebrián Andor, Iványi-Grünwald Béla, Koszta József, Kunffy Lajos, Perlmutter Izsák, Rudnay Gyula, Vass Elemér) munkáit is elhelyezték a *Galleria Pesaro* termeinek falain. Ezzel szemben a katalógus szövege nem egy pluralista stílusnyelvezettel rendelkező modern művészet látszatát akarta kelteni. Gerevich Tibor szerint az „új magyar művészet” a francia és a német modernizmus minden egyes hatásától mentes stílusnyelvezetként értelmezhető. Színvilágát legfőképp az élénk és merész színek jellemzik, mint ahogy a népviselet és az iparművészetet. Utolsó gondolatként leszögezi, hogy a modern magyar művészetnél erősebb egy lírai esztétikus nyelvezet, mint egy formabontó stílszerűség. Gerevich Tibor valószínűleg tudatosan kívánta a nemzetkarakterológiai stílusjegyeket kiemelni. Itáliában a nemzeti stílus körüli vita az 1920-as évek második felében arra összpontosult, hogy

31 Francesca Billiani – Laura Pennacchiotti: *Architecture and the Novel under the Italian Fascist Regime*. Manchester, 2019, 91.

32 Angela Madesani: Lino Pesaro Uomo e gallerista, in Angela Madesani – Elisabetta Staudacher (szerk.): *Galleria Pesaro. Storia di un mercante creatore di collezioni* (kiáll. kat.: Milano, Galleria Maspes, 2017. szeptember 21.–október 14.), Milano, 2017, 25.

33 *Mostra di Trentaquattro pittori futuristi*, Milano, Galleria Pesaro, 1927. november–december; *Mostra di Trentatre Artisti Futuristi*, Milano, Galleria Pesaro, 1929. október; *Mostra futurista dell'architetto Sant'Elia e 22 pittori futuristi*, Milano, Galleria Pesaro, 1930. október; *Mostra futurista di Aeropittura (41 aeropittori) e di Scenografia Mostra personale Prampolini*, Milano, Galleria Pesaro, 1931. október–november; *Mostra Omaggio futurista a Umberto Boccioni*, Milano, Galleria Pesaro, 1933. június.

34 E vállalkozás bukása sehogy sem áll összefüggésben az 1938-as olasz faji törvényekkel. Az okok a magángaléria előre látható pénzügyi csődjében és Lino Pesaro 1938-as öngyilkosságában kereshetők.

35 Milánói kiállítás, in: Nagy András (szerk.): *Tamás Henrik emlékezései (művészekre, képszalomonkra, a Tamás Galéria...)* és *műgyűjteménye* (kiáll. kat.: Pécs, Janus Pannonius Múzeum, 2004. április 2.–december 5.), Pécs, 2004, 54–59.

milyen irányba fog haladni az „új modern művészet”, amely a non-figuratív és a neoklasszicizmus közötti *Kulturkampf*ról szól.³⁶ Másrészt 1931-ben a *Novocento-mozgalom* már felmorzsolódott, amellyel Gerevich Tibor tisztában lehetett. Ennek következtében a katalógus szövegben letisztázott kardinális pontok egy új, modern stílusnyelvezet kialakulását tartották fontosnak, amelynek a nemzeti identitást kellett tükröznie. A *baedeker*nek tekintett szöveg azonban nem hozta meg a remélt erkölcsi és anyagi sikert.³⁷ Aba-Novák Vilmos tematikus festményein (álarcok, itáliai tájképek, trattoriák, és női portré) Carlo Carrà és Vincenzo Bucci műkritikusok egy erős kromatikus disszonanciát véltek felfedezni, valamint a groteszk és népies alakok ábrázolását egy archaizáló modernista nyelvezetként azonosították.³⁸ A nívós vendégekhez hasonlóan elmaradt az állami vezető személyiségek látogatása, amely jobban felhívta volna a kiállításra a figyelmet. Ettől eltekintve Fränkel és Gerevich a milánói tárlatot az 1932-es római *Mostra d'Arte Ungherese* előzményének tekintették. E római kiállítás, mely az első filmhíradón közvetített itáliai magyar tárlat volt, 1932. január 23-án nyílt meg a római *Palazzo delle Esposizioni*ban.³⁹ E historizáló stílusú kiállítócsarnok Róma kulturális életének volt a legfontosabb központja. Az ott megnyíló kiállítások nemcsak a római és az olasz sajtó állandó figyelmében részesültek, hanem az olasz állam képviselői is megtisztelték jelenlétükkel. Habár a kiállítás irattári anyaga elveszett, a korabeli sajtóanyagokból és visszaemlékezésekből tudjuk, hogy a termék kibérléséhez nélkülözhetetlen volt Cipriano Efisio Oppo és Antonio Muñoz művészettörténész és műemlékvédelmi szakember támogatása. Az első a *Sindacato Fascista Belle Arti del Lazio* igazgatója volt, az utóbbi pedig a Római Kormányzóság Szépművészeti osztályának volt a vezetője. Támogatásuk megnyerése valószínűleg Gerevich Tibor diplomáciai sikerének könyvelhető el, amelynek eredményeként a műkereskedő és a kurátor közös együttműködése révén a kiállítás létrejött. Fränkel József a művek nagyobb részének kiválasztását végezte el, amely a milánóihoz hasonlóképp egy pluralista stílusnyelvezet hasznosítását jelentette.⁴⁰ E képzőművészek közé tartoztak

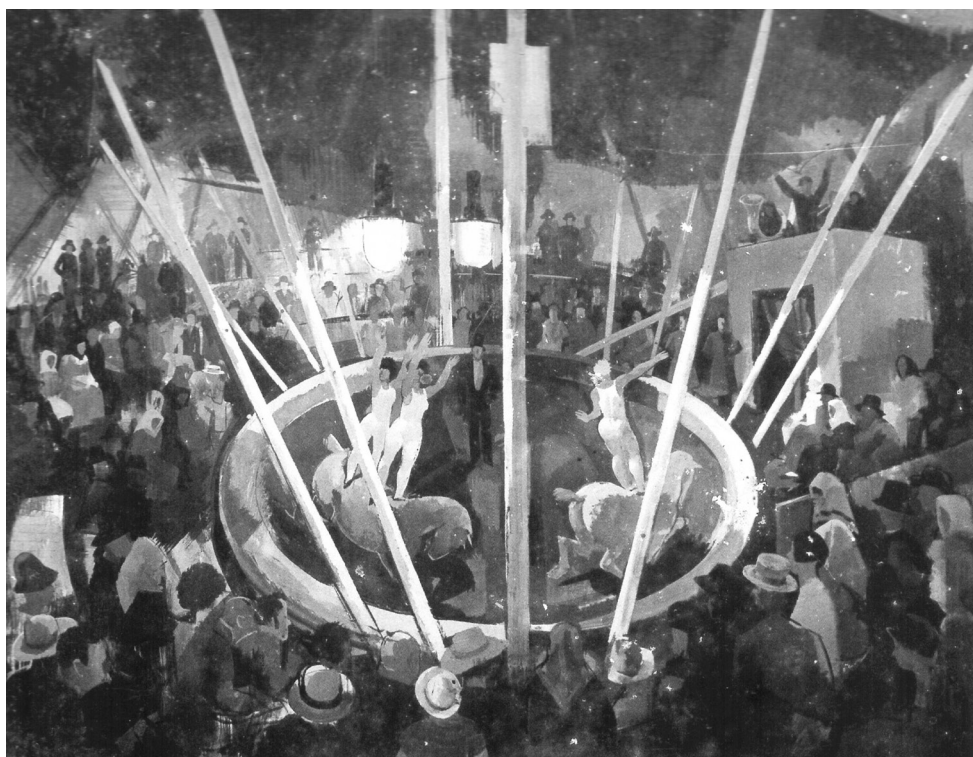
36 E vitának a legfontosabb pillanata az 1926-os Giuseppe Bottai esztéta és kultúrpolitikus által indított vitairat volt, mely a *Critica Fascista* című újságban jelent meg olyan szakmabeliek részvételével mint F. T. Marinetti, Margherita Sarfatti, Gino Severini, Ardengo Soffici, és Massimo Bontempelli révén.

37 Nagy erkölcsi és anyagi sikerrel zárult a magyar festők milánói kiállítása, in *8 Orai Újság*, 1931. december 4., 4.

38 Carlo Carrà: La mostra dei pittori ungheresi, in *L'Ambrosiano*, 1931. november 25., 3; v. b.: Cronache d'arte Venti pittori ungheresi, in *Corriere della Sera*, 1931. november 7., 3.

39 Az olasz állami filmhíradó intézet – *Istituto LUCE* – három alkalommal is felvételt készített a magyar művészeti kiállításról. Az első 1932. január 23-án történt. A második és a harmadik 1932. február 13-án készült el.

40 Én úgy vélem, hogy a Rómában élő magyar ösztöndíjas művészek (Végh Ilona, Kuzmik Livia, Pándi Kiss János) és nem ösztöndíjasok (Nagy Albert) munkáit Gerevich Tibor választotta ki.

a Gresham-kör (Szőnyi István, Egyr József, Vass Elemér), az UME (Vaszary János, Emőd Aurél, Klie Zoltán, Pécsi-Pilch Dezső, Kövesházi Kalmár Elza), a KUT (Csók István), a Római iskola (Aba-Novák Vilmos, Patkó Károly, Molnár C. Pál, Gáborjáni Szabó Kálmán, Kuzmik Lívia, Végh Ilona, Pándi Kiss János, Gáll Ferenc, Vilt Tibor), a volt nagybányaisok (Kunffy Lajos, Glatz Oszkár, Iványi-Grünwald Béla), az Alföldi Iskola (Kosztai József), a Szolnoki Művésztelep (Fényes Adolf, Szlányi Lajos), a Benczúr Társaság (Kunwald Cézár) s olyanok (Csánky Dénes, Déry Béla, Hubay-Cebrián Andor, Lux Elek, Kisfaludi Stróbl Zsigmond, Nagy Albert) művei, akik valószínűleg mindkét szervezőegység „belső köréhez” tartoztak. Ennek fejleményeként egy nyitott szemléletű válogatással próbáltak imponálni az olasz szakma előtt, amely annak is volt köszönhető, hogy az olasz fasiszta rendszer kultúrpolitikája egy támogatott pluralista stílusnyelvezetet engedett meg magának.⁴¹ A kurátori teendőket Gerevich Tibor látta el, aki igyekezett két okból a saját hasznára fordítani a kiállítást. Egyrészt a Római Magyar Akadémia igazgatói tisztségétől megfosztott művészettörténész próbált visszakerülni a magyar kultúrpolitika berkeibe, másrészt továbbra is

41 Francesca Billiani: *Fascist Modernism in Italy Arts and Regimes*. London, 2021, 6.

próbálta nélkülözhetetlenségét bebizonyítani.⁴² Az így kialakult érdekjátzma Fränkel József és Gerevich Tibor együttműködésének végét jelentette, amely a katalógus szövege írójának kiválasztásában is megnyilvánult. Roberto Papini – műemlékvédelmi szakember és a perugiai *Università per gli Stranieri* docente – kijelölése inkább Gerevich Tibor döntését tükrözte, minthogy a műkereskedőét.⁴³ A katalógus szövegében *in medias res*ként Papini kijelenti, hogy a magyar modern festészet színvilágát a színharsogás és a féktelen fantázia jellemzi. Szerinte a magyar képzőművészek figyelemmel követik a nemzetközi stílusnyelvezeteket, azonban nem utánozzák őket, hanem alkalmazkodnak hozzájuk beépítve a megismert stílusjegyeket a saját vizuális nyelvezetükbe. Ugyanakkor úgy gondolja, hogy a magyar modern művészettől távol áll az analitikus és formabontó stílusnyelvezet.⁴⁴ Szerinte erős nemzettudatuk szembeállítható az „internacionalistának” tekinthető francia és orosz modernizmussal. Ennek végezetéül Papini úgy jellemzi a kiállítás 13. és 14. termének műveit, hogy az itt kiállító képzőművészek jelentik a legújabb magyar képzőművészet legfrissebb fejleményeit a párizsi kozmopolitizmussal szemben.⁴⁵ Ugyanakkor Aba-Novák Vilmos festményeinek és grafikáinak bemutatása ezekben a teremben a római magyar művészösztöndíjasok legitimizálását jelentette az olasz szakma és az állami kultúrrepresentáció szemében. E legitimizálást két úton tudta elérni Gerevich Tibor: az olasz állami szférán és a vásárlásokon keresztül. A kiállítás megnyitóján az olasz–magyar küldöttség legfontosabb személye Balbino Giuliano volt, aki a *Ministero dell’Educazione Nazionale* (Nemzeti Oktatásügyi Minisztérium) képviselőjeként a római magyar művészösztöndíjasok munkásságát elismerte az itáliai állami művészeti életen belül.⁴⁶ Ezt követően február 6-án Giuseppe Bottai látogatta meg a tárlatot, mint a *Ministero delle Corporazioni* (Olasz Korporációs Minisztérium) minisztereként és az „új olasz nemzeti stílus” ideológusaként.⁴⁷ Ezt követően 1932. február 13-án Mussolini és III. Viktor Emánuel olasz király látogatásai külön hangsúlyozták a magyar művészeti kiállítás fontosságát. Ugyanakkor az olasz fasiszta kultúrpolitika által támogatott *Istituto LUCE* is kivette a részét a promóciós tevékenységben.

42 Ujváry Gábor: Egy tudós kultúrpolitikus kalandjai Rómában és a magyar hivatalokban. Gerevich Tibor és a római Magyar Akadémia, in Jankovics József (főszerk.): *„Nem süllyed az emberiség!”... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. Budapest, 2007, 1507.

43 Valószínűleg Roberto Papini és Gerevich Tibor a perugiai egyetemen ismerkedhettek meg, ahol az utóbbi 1929-ben tarthatott egy több napig tartó szemináriumot az olasz–magyar kapcsolatok kialakulásáról.

44 Roberto Papini valószínűleg nem pusztán tudatlanságból nem hallott a magyar aktivisták vagy a *Nyolcak* munkásságát, hanem az olasz szakma azon rétegéhez tartozott, akik a veleneci biennálék magyar pavilonján keresztül tájékozódtak a magyar modern művészetről.

45 Roberto Papini: *Gli ungheresi sono sopra tutto...*, in *Catalogo dell’Esposizione di Arte Moderna Ungherese al Palazzo delle Esposizioni*. Róma, 1932. február, 1–4.

46 Megnyílt a római-magyar kiállítás, in *Budapesti Hírlap*, 1932. január 24., 15.

47 Olasz államférfiak a római magyar kiállításon, in *Budapesti Hírlap*, 1932. február 6., 8.

Az olasz állami szférák képviselőinek megjelenése alatt Aba-Novák Vilmos művei unikumnak számítottak, melynek során jobban felfigyeltek vizuális nyelvezetére.⁴⁸ Mindemellett az állami vásárlások is komoly szerepet kaptak. A Római Kormányzóság megvásárolta Aba-Novák Vilmos egyik művét, és Mussolini pedig a *Hamiskártyás* című temperafestményt vette meg.⁴⁹ A római *Mostra d'Arte Ungherese* szakmai, erkölcsi, és anyagi sikerei azonban felvetik azt a kérdést, hogy Aba-Novák Vilmos művei mennyire tudták meggyőzni az olasz műkritikusokat. Cipriano Efisio Oppo, a *La Tribuna* 3. oldalán tehetséges újtóként jellemzi a képzőművészt. E meglátását az alábbi érvek alapján jellemzi. Szerinte Aba-Nováknak sikerült rendet tennie festményeinek rajzszerűségében, egy formai és stílszerű szintézisre törekszik, és igyekezett visszafognia vad és ellenszenves színvilágát.⁵⁰ Ennek következtében Cipriano Efisio Oppo nem tekinti a magyar képzőművészt az olasz modernizmus legígéretesebb reprezentánsaként, viszont elismeri tehetségét és dicséri vizuális nyelvezetét. Ezzel szemben Corrado Pavolini, az *Il Tevere* műkritikusa, Aba-Novák Vilmos városi tájképeinek színvilágán egy expresszív kubizáló hajlamot vesz észre.⁵¹ Az állami vásárlások, a kedvező műkritika, és a nagy számú állami jelenlét nem elégítette ki Gerevich ambícióit. Valószínű, hogy a Mussolini-nak tartott tárlatvezetés arra ösztönözte az olasz kormányfőt, hogy műtárgyfotókat kérjen azokról a magyar művekről, melyek elnyerték ízlését.⁵² E 19 műtárgyfotó közül 5 az Aba-Novák Vilmos-festményekről készült, és 2 Molnár C. Pál műveiről.⁵³ Végeredményképp nyugodtan kijelenthető, hogy az 1932-es római *Mostra d'Arte Ungherese* jelképezi azt az államközi és szakmai sikert, amit Gerevichnek sikerült elérnie. E publicitást sok szempontból is úgy láthatjuk, hogy Aba-Novák Vilmos hírneve egyenesen eljutott Mussolinihoz, s ebből komoly előny származott. Habár a római tárlat erkölcsi és szakmai sikerét nem tudta újra megismételni, kihasználva Gömbös Gyula olaszbarát külpolitikájának ambícióit, Fränkel József 1932. december és 1933 februárja között két kiállítást tudott még létrehozni.⁵⁴ A két tárlat ugyan már nem Gerevich Tibor támogatása révén jött létre, azonban továbbra is reprezentációs célokat szolgáltak. Az első a milánói

48 A három filmhíradóban az alábbi Aba-Novák Vilmos művek jelentek meg: All'osteria, Red's Band és Trattoria.

49 Képzőművészet vásárlások a római magyar kiállításon, in *Ujság*, 1932. február 26., 7.

50 c. e. o.: Esposizione d'arte moderna ungherese, in *La Tribuna*, 1932. január 24., 3.

51 c. pav.: Mostre Romane Venti pittori ungheresi, in *Il Tevere*, 1932. január 28., 3.

52 ACS_SPD_CO_DF_b.368

53 Ez az 5 Aba-Novák Vilmos műtárgyfotó előkerült a Mussolini iratokból: 1. L'incantatore; 4. All'osteria; 6. Perugia; 7. Perugia, Via dell'Acquedotto.

54 A második kiállítás 1933. február 8-án nyílt meg a genovai *Galleria Vitelliben*. E kiállítás idején vásárolta meg a genovai Modern Művészeti Képtár számára a helyi *podestà* Aba-Novák Vilmos cirkuszos témájú festményt.

*Casa d'Artisti*ben nyílt meg 1932. december 8-án.⁵⁵ Sajnos a tárlat katalógusa még mindig lappang, azonban a rendezvény valószínűleg egy másik ürügyből jött létre. Gömbös 1932. novemberi római látogatása nyilvánvalóvá tette, hogy a nem rég kinevezett magyar miniszterelnök Mussolini Itáliáját fogja tekinteni elsődleges külpolitikai partnereként.⁵⁶ A hivatalos találkozó sikerét megköszönve Mussolini kész volt fogadni Aba-Novák Vilmost, Szőnyi Istvánt és Iványi-Grünwald Bélát. E három képzőművész, akik a Fränkel Szalon támogatói, és protezsáltjaiként jelentek meg az olasz kulturális életben, 1932. december 14-én lépték át az olasz kormányfő irodájának küszöbét. A hivatalos eseményt a magyar és az itáliai sajtó különböző mércével vizsgálta meg. A magyarországi újságok tudósítottak a találkozás valódi okáról. A három képzőművész által Mussolininek átadott fotóalbumot diplomáciai ajándéknak szánták, hogy hivatalosan bekerülhessenek az olasz fasiszta kultúrpolitika köztudatába.⁵⁷ A Fränkel Szalon itáliai kultúrpropagandista tevékenységét sok értelemben egy komplex és széles skálájú próbálkozásnak lehetne definiálni, amelynek érdemei erkölcsi és anyagi szinten nyilvánultak meg. Az általuk hasznosított „forgatókönyv” egy átgondolt és hatásos kultúrdiplomáciának köszönhető, amelynek zenitje az 1932-es Mussolini-féle fogadásban nyilvánult meg. Ennek ellenére Nekik sem sikerült az olasz műkereskedelem vérkeringésébe elhelyezni Aba-Novák Vilmos munkásságát, s ezért ezt is egy átmeneti próbálkozásnak tarthatjuk. Ettől eltekintve a képzőművész 1932 és 1942 között az olasz műkritika szemében az új magyar művészet caposcuolaként lett elkönyvelve. Műalkotásai már nemcsak a velencei biennálékon, hanem az 1936-os Milánói Triennálén is szakmai sikert arattak. Azonban e hírnév és műveinek erkölcsi és műkritikusi elismerései 1942-ig nem jöhettek létre egy erős kultúrpolitikai támasz nélkül, melyek lehetővé tették volna, hogy 1940-ben megnyerje Arno Brekerrel együtt a velencei biennálé legjobb külföldi képzőművészeének járó díját.

Rövidítésjegyzék

1. MNL-OL: Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár
2. MKCS: Művészettörténeti Kutatócsoport
3. ACS_SPD_CO_DF_b.: Archivio Centrale dello Stato_Segreteria Particolare del Duce_Carteggio Ordinario_DF_busta

55 *Mostra di pittori ungheresi: I maestri Iványi Grünwald Béla, Aba Novák Vilmos, Szőnyi István e l'on. Déry Béla.* Milano, Casa d'Artisti, 1932. december.

56 Vonyó József: *Gömbös Gyula és a hatalom. Egy politikussá lett katonatiszt.* Budapest, 2018, 297; Juhász Balázs: *Olasz–Magyar katonadiplomáciai és katonapolitikai kapcsolatok a Bethlen-kormánytól a Gömbös-kormányig.* Doktori disszertáció. Budapest, 2014, 181–186.

57 *Aba-Novák: Huszonnégy kép. Venti Quattro Quadri Twenty-four pictures.* Gyoma, 1932; *Iványi-Grünwald Béla: Tizenkilenc kép. Diciannove quadri Nineteen Pictures.* Gyoma, 1932; *Szőnyi István tizenhat képe. Sedici quadri sixteen pictures.* Budapest, 1932.

„Új s új lovat...”

Béres Ilona születésnapjára

„Az Irgalmatlant küldd társamnak
A rohanó, büszke hevet”
(Ady Endre)

„DEBRECEN, Ó-KIKÖTŐ, tájakat összekötő” – írta ikonikus-szép versében Gyulás Pál. Az 1964-es augusztusi társulati ülésen Taar Ferenc, a Csokonai Színház igazgatója a tágasság híreit tudatta: Varga Magda a berni operában, Tibay Kriszta Bécsben, a *Kékszakállú*ban vendégszerepelt, Nagy Anna filmküldöttséggel Párizsban járt, Béres Ilona pedig a bécsi Plankenhorst palotában bálózott, mert hogy a Hunniában a *Kőszívű ember fiai* forgatásáról érkezett az évnytóra. Több helyre hívták a kötelező vidéki szerződés jegyében, de Lengyel György művészeti vezető ígérete és komolysága garanciát jelentett úgyis, hogy a tévében látta a *Kaukázusi krétakör* debreceni közvetítését. Ami megerősítette Lengyel hívásának hitelét. Lengyel szívós gondossággal társulatot épített: még játszanak itt a Téri-korszak (1950–57) jelesei, Bángyörgyi Károly, Novák István, Hotti Éva, a később érkezett nemzedék, Hegedüs Erzsi, Szabó Ildikó, Simor Ottó, Dégi István, Gerbár Tibor, Gurnik Ilona, továbbá a fiatalok: Haumann Péter, Sinkó László, Kézdy György. Az opera rangját pedig Rubányi Vilmos és Kertész Gyula rendező garantálta, aki a *Kékszakállú* előadásával már az előző évadban nagy eseményt teremtett a Tibay–Tréfás György-párossal. S az indulás azonmód jelzi a színház nivóját: Ruszt József a *Háború és békét* rendezi, Fényes Márta Simor Ottó és Nagy Anna főszereplésével a *Makrancos hölgyet* próbálja. Lengyelnek pedig Brecht *Jó embert keresünk* című darabját Gódor első titkár elvtárs előtt menteni kellett a maoista gyanútól, hogy kezdhesse a munkát.

Különös jele van annak, hogy tapintatos szeretet fogadta Béres Ilonát Debrecenben. Szeptemberben mutatták be a Révész György rendezte *Igen* című filmet. Boldizsár Iván írta, mely egy óvólánny (Béres Ilona) és egy emberi és szakmai válságát élő kutató (Darvas Iván) szerelmének történetét beszéli el. A szerző illusztris voltára való tekintettel a kritikák szelíden fogalmaztak, de, hogy a világháborúban a mérnök ellopta az orosz tudós találmányát, az együgyű fordulatot valamennyi elemzés, változó nyomatékkal kifogásolta. Azt persze nem írhatták, hogy az orozó magyart a KGB már 1945 tavaszán elkapta

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999). Legutóbbi kötete: *Hamlet, a magyar* (2020).

volna, s tartós szibériai lágeréletre utalja, ha véletlenül ki nem végzi. Tamás István így kezdi cikkét: „Nem jó film” (*Népszabadság*, 1964. IV. 16.). Igen, nagy bukás, Sas György sablont izzad a színészek javára: „Béres Ilona szép és sokszínű. Darvas Iván érdekesen természetes. Összjátékuk kiváló” (*FSzM*, 1964/39). Molnár Gál Péter sajátos dialektikával írja: néhány nap múlva „semmilyen jelenetükre nem emlékszem vissza”, majd dicséri a két főszereplőt: „hiányzik belőlük minden teátrális gesztus vagy mimika” (*Filmvilág*, 1964/19). A debreceni *Napló* (v. j. – Veress József) alapos elemzésében igazolja a film gyöngegeit, s a színészeket azzal becsüli, hogy nem méltatta őket. Ilyenképpen a „Darvas játszott figura” formulával él, Béres Ilona blamáját kerülendő, nevét se említi.

Érzékeny a *Napló*, mert glosszában szisszen a fővárosi hírekre, miszerint egyik Béres Ilonát a Vígszínház tagjának említi, a másik újság Natasa szerepét osztotta rá a *Háború és béké*ben. Mert Béres avatott debreceni, sugallja a *Napló* jegyzete. Október közepén a *Jó embert keresünk* kettős főszerepének próbáival kezdte debreceniségét. Az *Ahogy tetszik* után (Madách Színház) újabb alakváltó játék: Sen Te-t, az utcalányt és nagybácsiját, Sui Ta-t alakítja. A *Napló* „Remélem, a közönség megszeret” című beszélgetése (1964. XI. 15.) egy körkérdéssel indít. Kellékest, díszítőt, műszakiakat, színészeket kérdezett: a fiatal s már országosan ismert színésznő „nem elbizakodott-e?” Általános a válasz: nem, s árnyalva: „egyszerű, szerény”. S azt már nem a lapból tudom, egykori értesülesem: Béres Ilona egyik próbáját nézte Hotti Éva, majd így szólt színésztársaihoz: „Csinálhatunk akármit, ha ez ott van a színpadon!”

UTCALÁNY ÉS NAGYBÁCSI. A kritikus is csaknem hasonlóan vélekedik: „csodálatra méltó teljesítménynek” mondja alakváltásait (Kiss János, *Napló*, 1964. XII. 13.). Magam is így emlékszem Lengyel György előadására. Egyensúlyos, kiváló színészi villanások, Dégi István asztalosa, Kóti Árpád munkanélkülije s annyi apró sorsrajz, elsőrendű együttes Brecht-sikere igazolta tágas szellemben művelik a színházat Debrecenben. Ma is emlékszem Jung Szun repülő (Linka György) és Sen Te találkozására, amit a kritikus „A legszebb és leghatásosabb színpadképnek” említi. Amit hiányol: Sen Te utcalány mivoltát „elmellőzi” a színész és az előadás. Téved az ítéző úr, mert épp az egyik puhító vonás, hogy a provokatív szélsőséget emberi közelségbe vonja, vagyis nem szükséges kurvának lenni ahhoz, hogy az ember kiszolgáltatót legyen. Általános hiányérzete, miszerint a monológokat hallgatva, ő a nézőtérén „igazságtalanul megdorgált gyereknek” érzi magát. Holott ez a korabeli nézőkhöz címzett intelem, de Lengyel épp jelenkori erkölcsi hangsúllyal moccanja a nézőt. Más, süket szempontját nem említjük a cikknek, mert érzékelhető: kritikus úr nem olvasta Lengyel György Brecht-tanulmányát az *Alföldben* (1964/12). Lukácsy András véleménye: az előadás a „lírának és érzelmi távolságtartásnak házasságát alapjában szerencsésen oldotta meg” (*ÉS*, 1964/12.). Noha némi rövidítés világosabban megmutathatta volna a „szecsuáni utcalány két különböző arcát”. Egyébiránt játékában Béres „helytállt, egy-egy pillanatban kiemelkedő

teljesítményt nyújtott”. Sándor Iván is a líra és a tan-bölcsélet arányában látta az előadás és az alakítás fő kérdését; Béres „A legfontosabbat ismeri: a színpadi varázslat titkát. Sui Ta alakjába többet visz át Sen Te lírájából mint amennyit a szerep filozofikus funkciója megenged, de művész erejének bizonyossága, hogy még így is egyensúlyban tudja tartani a játék bonyolult rendszerét” (FSzM, 1964/50). Érzés és értelem egyensúlya az alakításban és a színpadi hatásban Brecht színházában kitüntetett kérdés. Pálffy István, az angol tanszék tanára, az *Alföld*-ben egy jelenettel érzékletesen idézi fel az előadás gondolati-stilisztikai árnyaltságát:

„Sen Te születendő gyermekével játszik. A gyermeket nem látjuk, de ott kell őt éreznünk a leány közelében. El kell hinnünk – a jelenet minden teatralizmusa ellenére! –, hogy Sen Te gyermekét sétáltatja. Ez a parányi mozzanat, a valóság és a színházi forma mesteri összekapcsolása, az anyai gondolat színpadi nyelvre való fordítása, a néző érzelmi megragadását célozza. Béres Ilona egy kicsit tompítja a jelenet emocionális életét, de már ezzel is csökkenti pszichológiai igazát, talán el is veszne a jelenet érzelmi hatása, ha az időben megjelenő Vang nem Lin To gyermekét hozza! – hangolná azt mélységesen realistává” (*Alföld*, 1965/2).

Béres Ilona színészi-művészi életének hatalmas repertoárját tekintve kitüntetetten foglalkozunk a Brecht-előadással. Érvünk: amellett, hogy Csokonai Színház másfél századában jelentős produkció, s az ő indulásának is erős próbáját jelenti. Hozzá: kevés előadás érte meg a hazában, hogy az egyetem diákjai és tanárai is elmélyült vitában elemezzenek egy színi előadást. Lengyel György munkáját szabad szeminárium keretében vitatták meg. Lengyel nem politikai harsányságra hangolta az előadást, hanem a songok és monológok lélektani alapozottságából építkezett. Minthogy az egyetemi disputa jegyzőkönyvét az *Alföld* közölte, érdemes néhány szempontot idézni az összeállításból. Miként látják bölcész kortársai Béres Ilona alakítását? Szabó Ildikó (nem színész, diáklány) hármas szerepet lát, mert színészt is kell játszania Sen Te-Béresnek: „szinte végig stagnál Sen Te alakja – túlságosan szűzies, finom, tiszta, túlságosan rokonszenves volt Béres Ilona elképzeléséhez képest, aki külön megrajzolja a jóból-rosszból összetett embert. Sui Ta alakja viszont annál nagyobb bravúr a fiatal művésznőtől” (1965/3). Soltó Mária szerint: „Béres Ilona Sen Te-Sui Ta figurája a sokoldalú, szinte már érett színésznoé erényeit mutatta fel. A kéz egy lehanyatló mozdulat, egy elesettre tapadó tekintet, a megadni nem tudás sok gesztusa, a pilótával való megismerkedés költőisége és bája, szinte észrevétlenül varázsolta elénk a lány jóságát. Sui Ta figurájában is nagyszerűen mutatta meg az anyává érés, a gyermekféltés, a lelki bezárkózás megkeményedés folyamatát, mozdulataival híven kelti életre a szögletes, durva férfit.” A költőnek készülő Lévy Botond szerint: „Nem hibáztathatjuk Béres Ilonát, hogy Sui Ta és még a későbbi Sen Te alakjába nem viszi bele az utcalány külön konfliktusát a környezetével szemben.” A novellistának induló Kurucz Gyula ifjonti nyegleséggel összegez: „mesterkél” az alakítás, „túl nehéz a szerep”.

Lengyel György így válaszolt: „az volt a közös célunk Béres Ilonával, hogy mennél teljesebben külön éljen és létezzen a két személy, feltételezve, hogy Sen Te kitűnő színész is és hitelesen külön élőnek játszva a nagybácsit. Ha ez nem így lenne, a többi szereplőt ostobának kéne tartanunk, amiért nem ismerik fel. Sen Tet mint egyetlen kiutat (ez a darab ötlete) Sui Tavá kényszerítve.” Szabolcsi Miklós professzor összegzésében elismeréssel szolt az előadásról, mely „nem követi mereven, ridegen a Berliner Ensemble gyakorlatot”. Béres Ilonáról szólva: „Kitűnő, magasrendű, izgalmas-villódzó alakítást nyújtott; már pusztán szerepének terjedelme is komoly erőfeszítést kívánt.” Az előadás hangoltságának fontosságára is utalt az eszmecsere vezetője: amikor látta, „...túl lassú volt a tempó, kissé szentimentális-könnyes volt ebben az első részben Béres Ilona alakítása, s az egész előadásnak egy kissé patetikus a hangvétele.” Félszáznál is több év homályából is pontosan emlékszem az előadászáró monológra. Brecht „Egy színészre” testálta az epilógot, így jelentéses, hogy Lengyel Béresre bízta, aki előrejött a színpadon, és Sui Ta fehér maszkját levéve szolt a közönséghez. Személyes melegséggel s nem mozgalmi hangon szólította a nézőt. Szövegére Béres Ilona ma is híven emlékszik: „Tűnődjenek, jó emberünk miképpen / Juthat jó sorsra itt a földi téren. / Tisztelt közönség kulcsot te találj, / Mert kell jó végnek lenni, kell, muszáj!” (ford. Nemes Nagy Ágnes). „Tűnődjenek”, mondja a színész, s a Feladatot, az erkölcsi dilemmát katarzissá erősíti fel a nézőben. Béres Ilona és Lengyel előadása visszamenő érvénnyel Brecht darabját ilyenképpen avatta jelen idejűvé, mely minisztériumi nivódíjra és rádióközvetítésre is érdemesült.

Folytonos munka, folytonos jelenlét az országos sajtóban is. Színházi és filmgyári kocsi pendlizik vele Debrecen és a főváros között. Mert az *Ahogy tetszik* és a *Hátsó ajtó* (Vígsház) főszerepét változatlanul alakítja. Debreceni szabad estéin Király bácsi füstös-bohém tanyája helyett inkább Mensárosné Juhász Judit három gyermekre hangolt otthonában, Siklós György művelt, kedves társaságában is, zsíroskenyeres-teás vacsorák kíséretében szívesen időzött. Az *Álmodozások korának* bemutatója ezidőben következik. Létay Vera: „Játékának az intellektuális súlyát érezzük, de nem hideg; érzelemgazdag és játékos, valami különös és rokonszenves fanyar öniróniával kíséri minden megnyilatkozását” (*Filmvilág*, 1965/5). Geszti Pál szigorúbb: „a kevés dialógus helyzetekre épített jelenetekben kitűnő, néhol viszont, főként drámai kitéréseknél nem találja meg az igazi, őszinte hangot” (*FSzM*, 1965/5). Igen, az a bizonyos rikácsolás!, ami a főiskolai oktatás selejt-jele, ő is tudja: majd tisztítani, árnyalni muszáj! Erősen pendlizik a debreceni albérlet és immár a férje családi lakása, otthona, a Rózsa utca között. Ahonnan szerep szólítja a tévébe is: Horvai István rendezi Osztrovszkij remekét, a *Jövedelmező állást*. Olyan kiválóságokkal forgat, akikkel később sem találkozhat színpadon: Dajka Margit, Feleki Kamill, Szendrő József – megannyi félelmes orosz karikatúra kortársi hangszerelésben. Latinovits Zoltán játssza Zsadvot, a korrupció elleni harcost, s egyben a pénz és erkölcs dilemmájában viaskodó szerelmes ifjút. Vilcsek Anna vélekedése:

Béres „intellektuálisabban megoldott összetettebb figurát formált” az eredetinel (MN, 1965. IV. 28).

CSÁB-HÖLGY VARIÁCIÓK. Kettős figura után három epizód következik egy estén: Ingrid, a Dovre-lány és Anitra. Lengyel György elgondolása fordulat a *Peer*-előadások történetében: a NŐ sugárhatásának változatai, de EGY a három! Linka György főszereplésével monumentális vállalkozás, a szokott próbanap kevés, szorít az idő, Anitra táncának kimunkálása már elmaradt (1965. III. 5). S még egy példátlan esemény: nem a *Napló* munkatársa írta a kritikát, hanem a *Népszabadság* szakírója, Molnár Gál Péter (1965. III. 24.). Aki dicsérte az előadást: Lengyel a könyvdramát színpadi drámává emelte Csányi Árpád forgószínpadán, amely együtt játszik a történettel. Linka György „vad” és „karcos részvétlenségét” méltatva Sinkó László „groteszk” Sovány és „halálosan nyugodt” Idegen utasát, Kézdy György „ijesztően szép” Gomböntőjét, Kóti Árpád „málészájú vőlegény” alakítását dicsérte. Bővítve a listát Béres Ilonával zárta a névsort, említve a három szerep egyenlenségét. Demeter Imre vélekedése: „Izgalmasan vibráló lénye, tehetsége átsüt a szerepeken, de a koncepcióbeli vitán túl, érdemes volna csiszolnia szövegmondását, mely ezúttal akadozott” (FSzM, 1965/12).

Írnám: azonmód folytatódott a munka, mert a Hungária Kamaraszínházban Pós Sándor rendezésében Marcel Achard *A bolond lány* című vígjátéka következett. Némi szünet a próbamenetben, mert április elején Nemeskürty István és Szécsényi Ferenc operatőr társaságában az NDK-ban járt. Sűrű gyárlátogatás okán fölöslegesen, mondhatnánk, ám Ilona óhajtotta s megnézte a Berliner Ensemble *Arturo Ui*-előadását. Igazolva látta: az otthon hirdetett száraz, elidegenült játékmód téves a tételes Brecht-értelmezés helyes voltáról. Igazolta ezt Eckerhardt Schall *Ui*-ként, aki bámulatos átéltséggel, virtuóz mozgással játszott. S olykor, ha kilépett a szerepéből, nem gyöngítette a színész mély, sustergő szerepformálását. Erről itthon is meggyőződhetek, mert júniusban a keletberlini társulat Budapesten is vendégszerepelt az *Ui*-val. Hazatérve folytatta *A bolond lány* próbáit. Amely 1962 szeptemberében még *Ostoba lány* címmel Szegeden Földi Teri sikere, 1964 őszétől a Madách Kamarában Egri István (előbb Ferrari Violetta szerette volna hazahívni Nyugat-Németországból) rendezésében Domján Edittel a címszerepben, majd éveken át, többszáz estén tapszuhatagos előadás. Béres Ilonát aligha fásasztja Debrecen, a Kamara melletti új házban albérletezik, s épp csak kilép, máris belép a színházba, esti előadás utáni kellemetlen rajongók ellen nincs is jobb menedék. Fiatal kollégák, Kézdy (írnok), Sinkó mint vallató is pazarul értik a játék fergeteges váltásait, s a debreceni közönség öröme és nevetés-amplitúdója nem kisebb, mint a fővárosban. A polgárság bolondult érte. A magam emléke sem kisebb, mint Bényei József: Béres Ilona „Egyetlen szerepben a kétségbeesés és öröm, félelem és keserűség, szenvedés és szegény különös skáláját játssza végig, biztosan, hamis hang nélkül” (*Napló*, 1965. IV. 17). Aztán a további dicsérő fordulatok: „kitölti a színpadot”, „uralkodik a játékon, minden vele és általa történik”. Az se elmarasztalás,

hogy „egységes embert” nem érzékel, mert ezt követően sorolja-össze a színésznő Jozefa színeit: „Benne van Puck játékossága, Tacsó árthatlan ravaszsága, *Pygmalion* Lizájának romlatlansága, Gruse jósága...” S amit Bényei nem látott: a Hátsó ajtó Annijának lelke is áthatotta a francia ledérke természetét, váltásait. Bényei azt is állítja: „Lírai, kevésbé pikáns alakítás.” Nem osztom hiányérzetét. Talán vetkőznie kellett volna, hogy a kritikus „pikáns” érzéke felhevüljön? Amikor és ahogy Béres Ilona rövid piros szoknyában, fekete garbóban, túsarkú cipőben csábosan, felpattant az írrok asztalára, érzéki fény gyúlt a nézőtérben, főképp a férfiak körében.

(Kérdezem Ilonát: *férje látta-e Brecht-előadását, Ibsen lányait és Jozefát? Válasza: „Semmit nem nézett meg. Nem járt Debrecenbe...”*)

Egy májusi „búcsú” „Bolond”-hirdetmény után sincs vége. A színház szokatlan nyomatékkal keretezve hirdeti a *Napló*-ban az újabb istenhozzadót: „Június 20. Bolond lány – Utolsó előadás Béres Ilona főszereplésével.”

SZENT HELYNEK, templomnak képzelte a Madách Színházat, jó tanárai Pártos Géza és Vámos László otthonába vágyott, ahol hatalmas színészek tekintetében, játékában érezte, már társuknak fogadták. Türelmetlen várakozásban; a nyár egy dubrovnikai nyaralás az Adria kékjével az öreg várossal, benne a várral és a *Dundo Maroje* előadásával maradt emlékezetes. Hazatérve újra munka: Novák Márk első filmjének, a *Szent János fejevételének* tanítónője. Kevés árnyalattal, de tény: bukás. Az alkotó a fiatalság filmjének jelölte munkáját, vele a tanyai tanítónő heroikus sorsvállalását. Talán csak a honi filmekkel gyakran epésen is szigorkodó B. Nagy László megértő, Béres Ilona–Sztankay István szerelmi vonalát jellemezve: az „érzelmi fázisok kitűnőek” (*ÉS*, 1966/13). Béres Ilona már munka közben sem remélt jót, mert a rendező és az író (Galambos Lajos) páros-delíriumos rendetlensége uralta a légkört a kunszentmiklósi forgatáson éppúgy, mint a pasaréti műteremben.

Megnőtt a tüsi haja Debrecenben, Keleti Éva évadkezdést hirdető portréján Ilona frizurája már a garbójára hullámszik, így várta, hogy drága mesterével, Pártos Gézával dolgozzon. A debreceni bolondozás folytatódik, most, Jókai *Bolondok grófja*. Zenés bohóság, így a méltatók, akik Mensáros Lászlóval kezdődően megértő szeretettel sorolták a játszó személyeket. Aztán: Vámos Lászlóval újra Shakespeare: a *Téli rege*. Nem a szereposztás eleje, Perdita – Cs. Németh Lajossal a szerelmespár, Kéry László „sápadtnak” látja, mentve őket: a rendező figyelmetlenségével okolva (*ÉS*, 1965/52). Mátrai-Betegh Béla érzékenyebb: „csöndes költői leányka” (*MN*, 1965. XII. 19.). Öröme, hogy Darvas Lily dicséretét érdemelte mint Olympia, mert válthatta Psota Irént. Alighanem Nagy Péter vélekedését tán belátta a színész és színház is: „Psota Irén kitűnő színésznő, de Olympia nem neki való; sok minden el tud hitetni, de éppen a megközelíthetetlen hideg szépséget nem, ami nélkül az egész darab sántít” (Két évad). Béres Ilona estéin az előadás nem sántított. Darvas Lily pedig azt mondta a rendezőnek: „Na, ez igen!!!” Bársonyos elegancia, se eleje, se háta a ruhának, fekete parókában karcsú, sugárzó, rideg fénylő szépség.

(*Jászai Mari megnézte Szomory II. Lajos király című darabját, 1922. február 12-én azt írta naplójába: Darvas Lily „a legnagyobb meglepetés”. S így folytatja: „Darvas Lily kisasszony, akiről csak azt mondhatom, hogy gyönyörű és a legtisztább dikció, ami színpadunkon hallható. Óriási tehetség. Izmos.” Évtizedek múlva, lám Jászaitól érvényesen Darvas Lily folytatta a hitelesítést.*)

Ilike megközelíthetetlen asszony volt, noha Leontes művész úr előadások után surrogó bőrkabátjában sietve követte, üldözte valósággal, s ő futott, hogy mielőbb elérje Rózsa utcai lakását. Férjezettként nem akarta bonyolítani az életét. Hozzá: „Nekem ő bácsi volt!”

Őszi, téli, tavaszi rege: Leontes negyvenhét éves „bácsi”. Akinek alakításáról írta Kéry László: „pillanatok alatt hitelesen kavargja föl a féltékenység meg a zsarnoki dühöngés viharát, eszünkbe sem jut kételkedni ennek a szenvedélynek valóságában, nyoma sincs itt semmiféle karikatúrának, s mégis állandóan érzékelhető a tragikus zengés mögött a groteszk és komikus árnyalat: gesztusok, felhördülések, a kimeresztett szem, s még a tollas süveg is ezt a hatást támogatják, de mindig nagyon lefogottan” (Shakespeare, Brecht és a többiek).

Humorát edzhette a következő hónapokban: Júlia és Rómeó című Kaposi Miklós-jelenettel 1966-ot köszöntötte a Rádió-kabarében. Major Tamással komédiázott („Lesz háztáji kertünk, / Kis veteményes / Majorodban / Én leszek a Béres”). Az Irodalmi Színpadon *Így történt?!...* című estéken szerepelt; Emőd Tamás *Cárnő* és Osborne *Bamberg vér* című történelmi jelenetében játszott (1966. I. 22.). Öröms pillanat: Szakáts Miklósnak viszonzhatta *Hátsó ajtó*-beli galád-ságát. Hogy miként? Legyen az Ő titka. Majd újra a Madách Kamara következett: Müller Péter *Szemenszedett igazság* című bűnügyi komédiának nevezett, francia középkorban képzelt semmisége (1966. II. 29.). Amelyben öröm, hogy a bírót alakító Pécsi Sándor mellett játszhatja az elcsábult feleséget, a bűnkísértő pedig Garas Dezső. A rendező, Lengyel György együtt kínlódik a színészekkel, hogy előadássá izzadják a színház dramaturgjának „szerény igénytelenségét” (Kéry László). A munka folyamatos: Burns-est a tévében s a Rádióban: Anouilh *Euridikéje*, téves orpheuszi szereposztással: Koncz Gáborral. Görgy Gábor erősen véleményezte: „Sajnálja magát”, mert a hangjáték a Várkonyi–Darvas Iván–Tolnay Művész színházi emlékét törte össze (MN, 1966. III. 1.). Aztán újra az Irodalmi Színpadon indulnak a délelőttök; Bródy Sándor: *A fejedelem* (1966. III. 26.). A professzor-ítész:

„Bethlen alakját kitűnő erővel és gyöngédséggel formálja meg Bessenyei Ferenc. Végig mennydöröghetné szerepét, ő helyett lefogott és lefojtott, robusztus drámái, de minden humoros, önironikus vonatkozás iránt érzékeny. Béres Ilona a finom előkelőség, a ravasz csalárdság és a mohó érzékiség ellentéteiből formálja meg Brandenburgi Katalint. Az egész előadáson rajta érezni Ádám Ottó rendező pontos arányokra ügyelő, fegyelmező kezenyomatát” Kéry László (ÉS, 1966/18).

Alkalmi és elmulasztott szerepek változatos repertoárja egy színészi életutat sajátosan színezhetik, alakíthatják, apaszthatják, idővel módosíthatják a lelkesült

kezdő sorsát. Nem jegyzik, de beállt a *Yerma* fiatalasszonyának epizódjába, máskor egyik jeles kolléganő előadáson sziszeg felé fenyegető, a másik cinikus mondatokat. S a civilség is beavatkozik színészi életébe: épp nincs otthon a Rózsa utcai lakásban, anyósa veszi fel a telefont: a Körszínház nyári előadásába szerződtenék. Cressidának szeretné Kazimir Károly, Troilus párjának, Shakespeare ritkán játszott darabjába. Anyósa közli: „Ilikének nincs szüksége arra, hogy nyáron is dolgozzon.” Mintha Ilikének a SZÍNHÁZ nem az ÉLETE, hanem csak pénzkereső állás volna. Süket kispolgáriság lengi be a Rózsa utcai, magosan képzelt családiasságot.

(Ádám Ottó a Kispolgárok eladásába is beillesztette Béres Ilonát, Polját játssza a moszkvai vendégtájként alkalmával is. Első alkalom, hogy magyar prózai színház vendégszerepel a Szovjetunióban. A Hamlet, a Magyar Elektra a Kocsonya Mihály házasságával egy este, a Kispolgárok és a Koldusopera szerepelt a Kreml Színház műsorán május 25–28-a között. Protokoll napok; egyéni séta s kedv szerinti múzeumlátogatás kizárva, maradnak a testvériesülési fogadások. Molnár Gál Péter, alias „Luzsnyánszky” népszabadságos és titkos jelentéseiből ismerjük az eseményeket, értesülve a szovjet gazdasági és szellemi élet egyre gazdagodó jeleiről is. De arról „Luzsnyánszky” itt is, ott is hallgat, hogy az első éjszakát a társulat egy lepusztult szállodában töltötte. Hogy jókedvvel viseljék a koszlott óságot, vodkával érzéstelenítettek. Az éjszakában odáig fokozódott a jókedvű örület, hogy a hotel folyósóján „Kiss Manyi baby dollban táncolt és énekelt. Tetőzött a mámor, amikor Ajtay Bandi bácsi pizsamában, borzas fejjel, hunyorogva, félálomban kilépett a szobájából, s csak annyit mondott: »No, de Margit! Ez mégiscsak egy nemzetközi szálloda!«”)

„LÓ VAGYOK a kínai horoszkóp szerint. Húzom, húzom a szekeret, de egyszer csak elég...!!! És elszakítom az istrángot!” – szokta volt mondani. Reggel távozott a Rózsa utcából, este már a kispesti otthonában tért nyugovóra. Ruháiért is édesanyja ment, a válási tárgyaláson se óhajtott megjelenni. Nyáron ráért, hogy Besztercebányára a Munkásfilm-fesztiválra utazzon Bárány Friggyessel, s majd hivatalos küldöttség formán Csehszlovákiát járták, fürdöztek, kellemesen érezték magukat. Ranódy László hívására az *Aranysárkányban* forgatott, Novák tanár úr (Mensáros László) lányát alakította, ami beugrásnak is tekinthető, mert a rendező Sáfár Anikót jelölte, de forgatás kezdése előtti pillanatban Ranódy Bérest kérte Hilda szerepére. Kosztolányi művéhez hasonlítva B. Nagy László hiányait említette (*ÉS*, 1966/43), Hilda alakját szűkösnak, „unatkozó, szeszélyes... elnehezült úrikisasszony”-át téves ábrázolásnak látta. Dicsérve a színészeket, szerinte Béres „kirítt a jó együttesből” Vilcsek Anna véleménye: „sárszegi szüfraszett, aki a közszellemet és az egyenjogúságot csak a csélcapságban igényli” (*MN*, 1966. X. 27). Ilona is hasonlóan látta túlkoros lányságát. Molnár Gál Péter: „torkos, lusta, hazudozó kis ragadozó madár” (*Népszabadság*, 1966. XI. 3.). Mensáros László filmje lett az *Aranysárkány*, B. Nagy szerint: „csupa belső sugárzás, titkos feszültség” jellemezte alakítását. Béres Ilona is megerősíti: „Amikor a pofont adta, Mensáros szeméből oly mélyről lobbanó s ijesztő fények villantak a kamerában, ami már nem

is a humanista Novák tanár indulatát jellemezte, így a felvételt meg kellett ismételni.”

Csak remélhette: a Madách Színház új évadjában erősebben feszítheti az istrángot. Még augusztus 20-án Bécsben, a Collegium Hungaricumban művész-társaival szerepelt, majd Ádám Ottó vezetésével elkezdődtek a *Szentivánéji álom* próbái, és hamari premier következett (1966. IX. 17.). A szerelmes lányok összevetésében Nagy Annát száraznak látta Mátrai-Betegh Béla, mert: „Béres Ilona volt az elevenség és a vicc” (MN, 1966. IX. 18.). Illés Jenő viszont „halványnak” mondta (FSzM, 1969/38). Illés Ádám Ottóval persze udvariaskodott, mert fantáziátlan rendezésben ugyan mit tehet a színi játékos, ami vidámság termett a színpadon, azt a mesteremberek élesztették. Németh László, Csehov, Gorkij lélektani világában elmerülő Ádám a tündérvilág és a hétköznapiság szertelen shakespeare-i ünnepét nem tudta magasba röptetni. S még közeli az összehasonlító élmény: a Royal Shakespere Company vendéjátéka – *Tévedések vígjátéka* (1964). Hozzá ébresztő: Jan Kott tanulmányai!

A munka folytatódott Ádám Ottóval: Németh László *Az áruló* című darabjára készültek Bessenyei Ferencsel a címszerepben. Görgy feleségét Béres Ilona alakította. Immár tudott a színi világban: Leontes, vagyis Bessenyei Ferenc a kitartó rajongó, s a szabaddá vált asszonyt elgyöngítette az érzelmek zuhata-gos mámore. Nem költöztek össze, Ilona a szabadságához ragaszkodott, s kapcsolatuk hullámzásában a „húzd meg–ereszd meg játékban” a Hámán Kató utcai kétszobás garzon, szemben a templommal, egyszemélyes otthona, mely mindéig jó menedékül is szolgált.

(Ilona: „Feri nagyon készült a Görgyre. Már nyáron tanulta a szöveget, fogyasztotta magát. Másként beszélt, öblös, dagályos hangzóságát szárazabbra váltotta. Nagy ihlettel, odaadással, Ádám Ottóval komoly egyetértésben próbált.” Arról nem beszél, de igazolható: Ilona fegyvelmező ereje erősen hatott Bessenyeire; ezidőt írta Bánk-tanulmányát, s majd színpadon is megújult Bánkkal rukkolt elő a *Nemzetiben*. Kettejükkel forgatta volna Zsurzs Éva az *Othello Gyulaházán* című komédiát. Ilona: „Hogyan vállalhatta volna, amikor legendás nagy Othello alakítását ő maga deheroizálja? Nehezen, de Feri belátta, s nem vállaltuk.”)

„Görgy/Görgeti” – írja Illyés Gyula. Bessenyei Illyés Kossuthja után Görgy hatalmas, színészi állapotát is mozdító bátor vállalkozás. Művészi igényét az egykori méltatások is jelentős előadásnak minősítették. A feleség: epizód. Béres Ilona „Kedves bájjal, de jelentéktelenül formálta meg az aggódó szerelmes asszony alakját” – vélte Geszti Pál (FSzM, 1966/52). Mátrai-Betegh Béla merőben másként látta: „vonzóan hitelesítve azt a külön drámát is, amelyet az ura átél, mikor egy utód ígérétében, a várható apai öröm és felelősség ellenére is megköveti az öngyilkosság gondolata” (MN, 1967. I. 10.). Végtelen vélekedések, ugyan kié valósabb? Láttam az előadást, ma is bennem él Bessenyei szikár, szíjas lelkű racionalitása, végtére is Görgy vegytannal foglalkozott Prágában, és katona volt. Általa, formátumos vívódásában áruló voltát magasan igazolta: a nemzet megőrizte önbecsét. Ám párjaként Béres Ilona aggodalmas alakját nem láthattam.

Mert 1967 februárjában váratlanul Csűrös Karola vette át Görgeyné szerepét. Béres Ilona pedig eltűnt a Madách Színház repertoárjából...

HUZATOS A DUNA-TÁJ. Révész György az *Egy szerelem három éjszakája* című (Hubay-Vas-Ránki) zenés dráma filmváltozatát forgatta. Kérte Béres Ilonát Melitta szerepére azzal, hogy az *Isten veled Budapest, te drága...* című, a Petőfi Színház ősbemutatóján slágerré vált dal majd az időközben elhunyt Sennyei Vera hangján szólal meg. Szentendrén, a Duna kanyarjába szervezték a felvételt. Egy mámoros éjszaka után a párás-ködös hajnalban Melitta kezében a pezsgővel, a jeges folyón ringó csónakban, a partról az urak nézik a látványos imbolygást. Elkezdődött a forgatás; Melitta piros köpenyben, boával a nyakában, egyensúlyozta magát a billegő ladikban. A műszak fújta a füstöt, de a homály a huzatos Duna felett azonmód eltűnt, mert a cűg kihúzta. A parton kisebb társaság, köztük a férjet alakító Greguss Zoltán és Somogyvári Rudolf. Újrakezdték a mámoros billegést, aztán újra; kétszer, háromszor, négyszer; egy nap, két nap három nap, négy nap, Béres Ilona pedig szótlán heroizmussal egyre fájóbb érzésekkel imbolygott a téli Duna hullámain. „Nem panaszkodtam. Egyszer küldtek be egy konyakot a partról.” Hülyeség? Hősiesség?

Az óvodáskori jelenet kosár-effektus. Amikor a „kofa”-disputában húzta a kezét, s már a nézők kiáltották, tegye le, de nem engedte el a kosarat.

Kötelességtudás és alázat.

Némán túrni és játszani – mindhalálig.

Irgalmatlan fájdalmak szorításával színházában a *Szentivánéji álom* tévé-felvételét még vállalta. Figyelmesen nézve az egykori előadást, látni, mint húzza a jobb lábát. Az adásrendező sietős kimeneteleit olykor levágta, hogy bicegését leplezze. Kórház, súlyos operáció következett. Az ingó-bingó csónak egyensúlyozásában térdében a porcocsák leszakadtak. Az operációt hosszas rehabilitáció követte az ORFI-ban. Súlyos sebesülését tanították az egyetemen. A filmgyárból senki meg nem látogatta. A sajtó teljes némaságban, egyedül a *Hétfői Hírek* szösszenete értesítette a közönséget Béres Ilona balesetéről (1967. III. 13.). Hogy léte a színháziakat sem érdekelte. Volt ideje tünődni a történeteken, s az elmúlt éveken. Tavaszi tápáskodásának művészi veszteségei: színházában *A mi kis városunk* Emilyjét nem játszhatta, a Nemzeti hívta Básti mellé vendégként a *Fösvényre*, lemondta, amint Melindát is Katona drámájában a gyulai Várjátékokon. Súlyosabb medítálni való: a Madáchban épp csak hasznosították. Hívősebb a légkör, üzemszerű előadás-termelés munkásai, miközben neki a szakma még erősen tanulandó. Addig is: a gyógyulás hónapjaiban sokat olvasott Tolsztoj, Thomas, Mann regényei, a Biblia... Mindannyi élet- és léleképítő, tünődésre, tisztázására kényszerít az önépítkezés igényében. S azt nem is tudhatta, miféle benső feszültségek, viták, elvi küzdelmek bonyolódtak Ruttkai Ottó elvtársi légkörében. A Vígyszínházról távozott Latinovits Zoltán *Ködszurkáló* című cikke (*Új Írás*, 1966/11) általános jeleit sorolta a színházi élet zavarodott állapotának. A Madáchban élesebben mutatkozott: közelesen Vámos László az Operettbe távozott, Pártos Géza pedig Angliába emigrált.

A kórházi szoba csöndjében Béres keservesen számolhatta volna Madách-beli estéit: másfél évadban a *Yermában* tizenkilencszer, a *Kispolgárokban* hét-szer volt jelenése. S az új bemutatókban? A *Bolondok grófja* tizennyolc, a *Téli regé* tizenkilenc előadást élt meg. A *Szemenszedett igazság* egy tavaszt, tizenhat-szor játszották, a *Szentivánéji álmot* a színház és a közönség huszonnyolc elő-adásra érdemesítette. Feladatnak kevés, madáchi mértékkel szólva: mindannyi bukás. S öröm szinte alig. Számoljunk néhány Olympia-estét. Egyedül a Görgey-dráma ígért hosszú életet, majd további másfél évad sikerévé nőtt. Összegezve tehát: Béres Ilona tizenöt hónapja a Madách színház tagja, legalább négyszáz ötven estén felment a függöny a Lenin körúton, s annyszor a Madách téri Ka-marában is – tehát: kilencszáz előadásból öt százhuszonkét este szólították taps-rendre.

Az is kérdés: szeret-e filmezni? Mennyiben művészet a színésznek, ha az egézsnapai ácsorgás-váltás-forgatás után már leoltják a műterem lámpaerdejét, és két fejtű közé állítják, kérve: „Ilike forduljon jobbra és balra!” Aztán majd jó helyen bevágják, mint történt a *Kószívűben*. Már Darvas Iván mellett láthatta: mindenki más mellett a színész is „egyszerű nyersanyag a rendező kezében” (Lábjegyzetek). És kiszolgáltattott: a műszak a magasból magánfotókat készít az ágyjelenetből, aztán árusítják a képeslapot. Időszerű, amit Földes Anna ezidőben írt a *Filmvilágba*: „hiába jó színésznő Béres Ilona, ha nincs szerep, jellem, amely-lyel azonosulhatna, minden történetben »csak« Béres Ilona marad” (1967/13). Újabb cikkében folytatja Földes: „Törőcsik Mari utóbbi filmszerepeinek nagy részét Béres Ilona is eljátszhatja...” (1967/17).

A színésznő figyelte érkező-távozó betegársait, s tünődött: „Még ott, a kór-házi ágyon is milyen sok energia, céltudatos szenvedély feszül az emberek-ben. Amikor őket hallgattam, néha bizony az egész színházi szakma nevében szégyelltem magam” (FSzM, 1967). Az ÉN önformálódásának gyötrelmében a HIÁNY; betöltése a feladat; a MI megtalálása is. Hogy közösségi légkörben érezze magát és dolgozzon. És nemcsak színházának méretében, hanem a ma-gyar színművészek CÉH-ének tagságának éltető tagjaként. Súlyos állapotában is a közösségi érzés cselekvésre bátorította. Kiderült: a filmgyár nem biztosítja színészeit, dolgozóit. Nem a maga javára, kártérítésére, hanem a szakma holnap-i önvédelmét ügyének tekintve, Béres Ilona beperelte a filmgyárat. Példátlan a szocialista realista haza művészeti életében!

(Múltidézés a cinikus nemtörődőségben: 1914 nyarán Kertész Mihály rendezésében a *Tolonc* című népszínművet forgatták Torockón. Az Ördög Sárát alakító Jászai Marinak „az országúton kártyát kellett vetnie egy hintón ülő társaságnak” – mint kezdi a Pesti Hírlap a tudósítását [1914. VII. 5.]. A kocsi hamarébb indították, s a sárhányó az or-szágút szélére, egy cölöphöz csapta a színésznőt. Aki elkabult, majd kórházba szállították, több bordája eltört. De másnap a forgatáson már megjelent. Jászai 1914 nyarán írta Kertész rendezőnek: „a kocsi előbb indította el a kellesnél!” Kertész nagy társasági csevejekben hamisan, kedélyeskedve beszélt el a balesetet, s erre utal is Jászai: „Én ma-gam voltam az, aki rettentő kínom közepett is visszatartottam ennek a nyomorúságnak

a hírért az újságoktól, de ha már kijutott a híre, semmiféle »kertelést«, Kertész úr, nem fogok eltűnni.”

1929. március 17-én a Pesti Hírlap közli: 16-án délután a Nemzeti Színház próbáján Greguss Zoltán, aki előző nap az állami trianoni emlék-eseményen a Múzeum kertben szavalt, a színpadon balesetet szenvedett. A magasból, egy rosszul épített díszletről lezuhant. Súlyos állapotban szállították a Rókus kórházba. Hosszú gyógyulás következett. Fél évszázaddal később, tévé-portréjában Greguss elmondta: a baleset fegyelmi vizsgálata során Major Tamást kivéve, a Nemzetiben mindenki hallgatott, vagy hamisan vallott. Senki felelős, semmi jóvátétel. Ahogy 1967 nyarán is; a Béres Ilona indította perre készülve Greguss sorra beszélt le társait a tanúskodásról. Egyedül Somogyvári Rudolf jelent meg a tárgyaláson, s kollegiális érzéssel tisztességgel elmondta a tényeket. 1967. június 5-én, a Művészeti Dolgozók Szakszervezetének kongresszusán már téma a biztosítás kötésének kötelezettsége. Június 9-i dátumozással Béres Ilona levelet kapott:

„Kedves Művésznő! Sajnálattal értesültem betegségéről. Engedje meg, hogy ezúton kívánjak – önzően is – mielőbbi gyógyulást és azt, hogy röviden láthassuk filmen és színpadon egyaránt. Szívélyes üdvözléssel: Aczél György”

Cseles szöveg: nem balesetet ír, hanem betegséget. Béres Ilona felgyógyult, másfél évtizeden át a filmesek társasága nem igényelte közreműködését. Bizonyos, Aczél elvtárs tudtával, ha nem épp utasította a Lumumba utcai köztársaságot...

Vesztesége, vesztéségünk, s ő félszázad múltán sem sérelmét, hanem sikerét látja a küzdelemben. Augusztusban már hírek jelentek meg: a forgatócsoportok a szerződötött művészeket biztosították.)

Még évadkezdés előtt Marton Endrével tévéfilmet forgatott: *Egy nap a paradicsomban* („Ki tudja miről szól”...), s még remélte, hogy Fábri Zoltánnal dolgozhat az *Egymás mellett akár a fókák* című filmben, de betiltották – az 1956-os forradalomtól idézte volna. A hónap végén a Nemzeti próbatábláján megjelent a szereposztás; Shaw Warrenné mestersége címszerepében Mezei Mária, lánya, Vivie Béres Ilona. Aki istrángot szakított, majd lovat is váltott, elhagyta a Madáchot, s kivételes gyakorlat: augusztusban a Nemzeti Színház tagja lett. Amint Bessenyei Ferenc is; a Madáchból öt év múltán visszaszerződött a Nemzetibe. Berényi Gáborral jól dolgoztak, titokban azért Ladomerszky Margit, a korábbi Warrenné is készenlétben állt, mert Mezei üzembizonytalansága kritikafüggő volt. Mezei elegáns, nagyvilági játékos hivatásában, Ladomerszky, akit az úri világ nem fogadott be, s nyelvesen csókolt és mozgott a műfogsora, inkább közönséges, de ő is formátumosnak mutatkozott. Ungvári Tamás dicsérte a rendezést, mely Warrennére koncentrált, minek folytán Mezei „úgy húzza magára a szerepet, mint egy testhezálló ruhát. ...Warrenné ilyen ideges, ilyen hazug... Mindenkitől elszívja a levegőt” (Világszínház). Béres Ilona: „megnyerő Vivie, halk céltudatos, finom”. Geszti Pál árnyaltabban vélekedik: „Vivie-je a maga sugárzó okosságában, hűvös tényszerűségében mintha immunizáltabb lenne az érzelmek ellenszerepével; ettől aztán nemcsak lázadó, hanem koravén is, ami pedig szerepe szerint csupán látszat lehetne, elvégre Frank iránti

érzelmei is erre mutatnak" (FSzM, 1967/39). Warrenné siker, s neki öröm, hogy Mezei társa lehet, s két tévé-szerep után Balázs Samu színpadon is játszótársa. Ilona: „Egykor, már nézőként elvarázsolt Samu Malvóliója. Magas homlokáról, tartásából férfiasság sugárzik. Fölény és száraz, ironikus humor is áthatja. Nagyon szeretnivaló.”

Maradt a Kamarában; a szerző ismerős; mozi után, színdarab: Boldizsár Iván *Túlélők* – Egri István rendezésében. Szerb Antal-i mártír-sors, kései-baráti lelki ismeret-vizsgálattal. Boldizsárra való tekintettel újólág tapintatos vélekedésbe csomagolt: bukás – már ősszel kimúlt. Kürti László így látta Bérest: „abban a jelenetben jó, ahol a táborban szerelmével, az íróval találkozik. Arca döbbenetesen reagálja le az emberi megaláztatást” (FSzM, 1967/47). Az évad második fele változatos: szinkronizálja Anouk Aimét Leluch *Egy férfi és egy nő* című filmjében, a rádióban az *Embergyűlőben* molliérkedik, s Melindát alakítja Szinetár Miklós *Bánk bánjában*, amit majd az augusztusi ünnepre készül. Első rangú szereposztás: Bánk: Latinovits Zoltán, aki zárkózott magányban dolgozott, emlékszik Béres Ilona, Ruttkai Éva egykori emléke: „Zoli akkor nagyon rossz állapotban volt.” Már szakításra készült a Tháliával. További szereplők: Tiborc: Görbe János, Petur: Kovács Károly, Gertrudis: Ronyecz Mária, Ottó: Balázsovits Lajos, Biberrach: Mensáros László. Parádésan érzékeny és találó ajánlat egy kiváló tévélátomásra. Az augusztus 19-ei sugárzást követően általános vélemény: az operai és a természetes jelenetek elegyesen váltakoznak. Melindáról Máriaassy Judit: „Béres Ilona szép, könnyesen hűvös Melindája mellett robbanékonysága megtöri a párbeszédék költői ívét” (FSzM, 1968/34).

A Nemzetiben pedig Gyurkó László *Szerelmem, Elektra* című darabjának ősbemutatójában (Elektra hűgát, Khrüsothemiszt játssza; 1968. III. 2.). Ideologikus, tételes darab, tekintsünk el az értelmezéstől, de annyit talán mégis, hogy tíz évvel a forradalom után azzal politikai gondolattal bölcsködni, miszerint Elektlát megölnötök jó lesz, mi több hasznosak mutatkozik, nem éppen magasröptű és erkölcsös tanulság az magyar sorskérdések dolgában. Bornemisza Péter *Elektrájával* összevetve különösen nem. Ahol a Mester úgy tér a palotába, hogy ellenőrzője, vigyázója legyen Orestes királyságának. Both Béla rendezte Gyurkó darabját, mulatságos, ahogy olykor előjátzott a próbákon. De Béres Ilonára figyeljünk, akiről Demeter Imre írja: „vázlat-figurájában inkább csak megjelenésével hat, beszéde olykor modoros és hibás”. Mátrai-Betegh Béla is hasonlóan érzékelt: „...nincs minden modorosság híján” (MN, 1968. III. 10.).

PONTOS LÁTLELET. Színészi életéről szólva Ilona gyakran felidézi az előadás indító mondatát: „Te nem vagy normális!” – ő állt a sötétben, s mintha valaki mástól hallaná. Idegen hang, rettenetes! Ez nem a szerep ügye, hanem az övé! Önkereső nyugtalanságában szakmai hökkenet: józanul a színész skizoiditásának észlelete. Ezidőben kezdte beszéd-javító kurzusát Montágh Imrével, aki a torkának hangolásában a színésznő lelki tájait is moccantja, s így javára van, hogy J. L. Barrault dramatizálásában Kafka *Amerikájában* (1968. V. 24.) csak jelenetnyi faladatot kapott (Clara). Marton Endre rendezte, szinte az egész

társulat a Nemzeti fedélzetén, így a figyelem lanyhul körülötte. Az *Amerika* az új évadban még néhányszor műsoron szerepelt, de az őszi fáradságban kimmúlt, s Béres Ilona a *Tragédia* szépasszony-epizódjait (Hippia, Heléne, Kéjhölgy) kései főiskolai gyakorlatnak is tekinthette. A tévéjátékok egymást követik: *Utójáték a Szenivánéji álomhoz*, *Társasjáték*, *Gigolo és Gigolette* (Maugham), a Rádióban: *Szegény Iphigénia* – Lendvai György írása. Az Irodalmi Színpadon ünnepi készülődést élt, mert Pártos Géza tündérnek, Angalitnak hívta Jékely Zoltán játékába, amit egykor (1944-ben) a Kolozsvári Nemzeti Színház mutatott be Jancsó Adrienne-nel a címszerepben.

ANGALIT ÉS A REMETÉK. A varázslatos szerelmes játékban Farkas Ferenc zenéjére Zenthe Ferenc, Árva János, Fillár István szédelegtek az erdei tündér körül, miközben feltűnt Linka György (Dexendorész) és Koncz Gábor (Vagabundus-Bencenc). Kacagás, bűbáj hatotta át az előadást, tanúsíthatom: hiteles és pontos, miként Demeter Imre látta Jékely Zoltán–Pártos Géza–Béres Ilona tündérajátékát: „a pálya korai sikerei és sok keserűség után, s hosszú idő óta először adja azt a varázslatot, melyet néha csak belelátott az ifjúság vonzásától lefegyverzett szakma és kritika. A verses szöveget nagyszerűen mondja, s költői játékkal valóban azt az aranyalmát játssza el, akibe a vén remeték mind belé akarnak harapni. Megértem őket – Béres Ilonát régóta nem láttam ilyen magabiztosan jónak, szépsége is ettől a finom játékból, lírából bomlott ki igazán.” Fél

A bolond lány. Sinkó László, Béres Ilona, Kovács Gyula. R.: Pócs Sándor (Hungária Kamaraszínház, 1965)

éve éppen Demeter még „modoros és hibás” beszédén morgott, s most pedig hódol Béres előtt – Montágh Imre hivatott segítsége, Pártos Géza és a boldog színészek örömeiben Angalit erdőtündérként lebegett a játékban s a nézői szívekben. A kolozsvári előadásra emlékezve a szerző okkal rajongta Béres Ilonát és az előadást: „ez az élmény sem maradt volna a kolozsvári mögött. Anélkül, hogy benyomásaimat részletezném, és színészenként-szerepenként taglalnám, a címszereppel kapcsolatban annyit bízvást elmondhatok, hogy az első Angalitnak kivált lírai és dráma versmondásban való tündöklésével szemben Béres Ilona az érettebb és tapasztaltabb nő és színésznő játékos magakelletésével és csábművészetével tette számomra ezt az alakítást emlékezetessé, s keltette mindenestül azt a hitet, hogy nem is annyira porosodó, mint inkább patinásodó, színdarabbal álltam ismét a közönség elé...” (Jékely Zoltán).

A jókedv folytatódhatott a Wesseléni utcai Nemzeti-színpadon: Egri István rendezte a *Tévedések vígjátékát*. Egrit „dacosnak” mondták, „valójában szeretettel átölelte a társaságot, vele nyugodtan dolgoztunk, s nem éreztük azt a megosztottságot, feszültséget, ami mások próbáit jellemezte” – emlékszik Ilona. Vélünk, hogy Angalit kedélyét, játékosságát folytatta a Nemzetiben. Ám Egri István *Játék, játék, játék* című tanulmányából (*Színház*, 1969/2) értesülünk a munka belső folyamáról. Főként drámai szerepek után „Nem volt könnyű kiemelni... Bérest” – írja Egri, majd így folytatja: „Nem Iphigeniát, nem Lady Macbethet játszol, hanem Adrianát – mondtam neki. És a tündéri kis hisztérika akkor is humoros, amikor mérges, sőt, akkor igazán. Nincs szükségem szép alhangjaidra, melankolikus érzelmeidre, drámai kitöréseidre. Pattanj, sisteregj, kotkodácsolj, hunyd be a szemed, és ugorj fejest a vígjáték medencéjébe, lubicokolj benne, pezsegy bátran, a színészet a bátorság művésze is. És íme olvasom: Béres Ilona zsémbes, mérges fiatalasszony, aki egy villanásnyi mozdulattal képes vígjátéki légkört maga köré teremteni.” A *Népszava* elismerését idézte Egri (1968. XII. 22.). De Bor Ambrus vélekedése is igazolja a sikert: „toporzékolt a féltékenységtől, nem riadt vissza attól, hogy bohózati sikolyokkal színesítsen még igazán klasszikus tartalmú dikciót is” (*MN*, 1969. I. 12). Hasonlóan látta Geszti Pál is (*FSzM*, 1968/51), Barabás Tamás pedig az *Esti Hírlap*ban Pathó István, Szersén Gyula s főként Sztankay István alakítását dicsérve különösen ámult Béres Ilona jelenésén: „Elbűvölően játszik”, írja, s azonmód szerepkörét is közli: „pompás komika” (1968. XII. 16.). Kérdésünk azért érdemes: hogyhogy Angalit tündökletes játékosságát miért nem folytatta azonmód a Nemzeti próbáin? Görcsökből kellett oldania Egrinek. Újra a Nemzetiben kellett dolgoznia, ahol az ősz folyamán egy-egy *Szerelmem*, *Elektra* előadásában újra és újra szenvedte a maga elidegenedettséget, és nem többet, küllemi szépségét kellett viselnie a *Tragédia* jeleneteiben. Azt pedig mindig is tudta és szenvedte: mert a művészi-emberré válás igényét fel nem adhatta.

„Új s új lovat”?!

S hogy a Nemzeti belső zavarait, megosztottságát, Marton-Major-viaskodásait szenvedte a társulat, annak finom jele épp Egri István megjegyzése is

igazolja: nem „dédelgetni” kell a színészt, hanem „emberséges” légkört kell biztosítani (FSzM, 1968/7). De: „Rémuralmi korszak dúlt” – mondja Ilona (*Honnét lesz a tűz?*). Igen, az önkereső Béres Ilona éppen az emberséges aura hiányát szenvedte művészi munkájában éppúgy, mint magánemberként. Direktora, Both Béla azt közölte: „Tudja, hogy magát sokan nem kedvelik?...?! Válaszolhatta volna Ilona: És tudja-e, hogy magát a társulat nem szíveli? S tudja-e, hogy az általános kedvtelenségben maga és két vezetőtársának a viaskodása az együtttest mételyezi. A Nemzeti társulata, ha menekülnie is kellett a felrobbantott épületből, csak úgy szerveződhet SZÍN-HÁZZÁ, ha együtemű lelki és szakmai akarásban dolgozunk délelőtt, és játszunk esténként.

Béres Ilona felvilágosítással nem szolgált Both Bélának. De felhívta Várkonyi Zoltánt: „Ha még kellek...” – a Víg tagságát óhajtotta. Várkonyi csak annyit kérdezett: „Miért jött el a Madáchból?” Merthogy *A hátsó ajtó* sikere után Várkonyi remélte: a kötelező debreceni éve után hozzá, a Vígbe tér. Ilona madáchi válasza: „Csalódtam, nagyon csalódtam. Nem templom.”

1969. április 12-én apró betűs hír tudatta a színházi lapban: ősztől „Béres Ilona és Somogyvári Rudolf a Vígszínház tagja”. S majd még egy szerződés kötötték: Latinovits Zoltán pedig visszaszerződött.

Istrángot szagatott, még néhány este eljátszotta Aglaját a *Félkegyelműben*, aztán távozott.

Hátra se nézett...

JEGYZETEK

Főntebbi írás fejezet (III.) az MMA kiadásában a Béres Ilona 80. születésnapjára készülő album-életrajzából. A fotókat is az album anyagából válogattuk.

A hivatkozás nélküli mondatok, idézetek Béres Ilona gondolatai. Ezúton is köszönöm neki találkozásaink otthoniasságát, nemkülönbén férjének, Rónai Tamásnak, aki oly változatos kedveséggel, szeretettel segítette a munka életre hívását.

A betűrövidítések újságok címére utalnak. MN: *Magyar Nemzet*, FSzM: *Film Színház Muzsika*, ÉS: *Élet és Irodalom*.

IRODALOM

Ady Endre összes versei (gondozta, jegyz.: Láng József és Schweitzer Pál); Bertolt Brecht: *Színművei, I-II.* (szerk. Vajda György Mihály, Walkó György. Magvető K., 1964); Gulyás Pál: *A viharzó diófa* (vál. Parancs János. Magvető K., 1983); *Jászai Mari levelei* (sajtó alá r.: Kozocsa Sándor. Pintér Jenőné Kiadó V., 1944); *Jászai Mari írásai* (vál., bev.: Debreczeni Ferenc. Művelt Nép K., 1955); Jékely Zoltán: *Oroszlánok Aquincumban* (szerk. Ablonczy László. Magvető K., 1984); Jordáky Lajos: *Az erdélyi némafilmgyártás története* (Kriterion K., 1980); Kéry László: *Shakespeare, Brecht és a többiek* (Magvető K., 1968); Mátrai-Betegh Béla: *Évoadról évoadra* (vál., szerk. Barta András. Szépirodalmi K., 1984); Náduvári Anna: *Honnét lesz a tűz?* (Kozmosz K., 1981); *Shakespeare összes drámái. Vígjátékok* (Új Magyar K., 1955); Ungvári Tamás: *Világ-színház* (Szépirodalmi K., 1984).

A könnyűség tartalmassága

Még egyszer Az új földesúrról

A tavasz és a nyár műhosza Northrop Frye műfaji fantáziájában ismeretesen a vígjáték és a romance, s a kanadai irodalmár azt is nyíltan bevallja: őt magát mint „odüsszeiai kritikust” az irodalomértelmezők óriási többségével (a tragédiákat és a komoly mimétikus prózát preferáló „iliászi kritikusokkal”) szemben mindenekfelett e két nagy műfaj inspirálja, foglalkoztatja. „Temperamentumom szerint kezdettől odüsszeiai kritikus vagyok, aki a komédiához és a romance-hoz vonzódik” – jellemzi beállítódását az 1960-as évek derekán publikált Shakespeare-könyvében.¹ Hogy a magyar irodalomértés a románcos és vígjátéki világteremtésekkel szemben korántsem mutat hasonló nyitottságot, azt a Jókai Mór műveit övező sokrétű kritikai értetlenkedésből is láthatjuk. A történet valahol a 19. század közepén kezdődött. Az irodalomtörténeti, szakkritikai igényű bírálatsor élén Gyulai Pál híres-nevezetes tanulmányai állnak. A korabeli vezérkritikus, a Schöpflin Aladár által találóan az *egész férfiség* emberének (erős meggyőződésű, a bizonytalanságot méltatlan, férfiatlan dolognak tartó véleményformálónak) nevezett irodalmár szigorú bírálóként lépett fel. Az ezer-nyolcszázhatvanas évek végén és a hetvenes évtized derekán úgy hozott ítéletet Jókai perében, hogy az író legjelentősebb műveit (az *Egy magyar nábobot*, a *Kárpáthy Zoltánt*, a *kőszívű ember fiait*, az *arany embert*) nem is vonta be vizsgálódásai körébe. A romantikus érzésvilágot elvszerűen elutasító, klasszicista-realista preferenciákat valló – az irodalomtól morális, nemzetnevelő étoszt, eszélyességet, megfontolt önvizsgálatot elváró – kritikus Jókai Mórt „éretlen eszmék” kifejezőjének látta, s a valóság meghamisításának bűnében marasztalta el. Rosszallta, hogy az író nem tűri a „természetest, az igaz emberit”, „ördögökben, angyalok- és csodákban” telik kedve, „plasztikaisága szertelen arányokat vesz föl, festőisége színpompába vagy éppen színzavarba” vész, magát „a beteg phantasia karjai közé” veti, s mindegyre „a különöst, kivételest, bizarrt vagy

NYILASY BALÁZS (1950) költő, irodalomtörténész. A Károli Gáspár Református Egyetemen tanít.

1 Northrop Frye: *A Natural Perspective: The Development of Shakespearean Comedy and Romance*. New York-London, 1965, Columbia University Press, 2.

éppen a képtelent” hajhássza.² Hogy a magyar író nagyromantikus, románcos sajtóságait másféle látószögből, pozitív, értékelő fogalmisággal is meg lehetne közelíteni, az Gyulainak egy percre sem jutott eszébe. A mindennapi emberi mértéket messze meghaladó hőstípusokat, a művek intenzív életlendületét, dinamikus természetlátását felelőtlen hamisításként (a létünket megszabó de-terminációk eltagadásaként, elsikkasztásaként) fogta fel, s evidens fogyatékos-ságként, szertelenségként, dagályként kezelte.

Jókai művei persze nem írhatók le pusztán a romantika fogalmával. A heroszi Baradlayak mellett ott sürgölődnek a kedves gyarlóságok kisemberei: a Salamon zsidók, Boksa Gergők, Mindenváró Ádámok, Tallérossy Zebulonok. A megbocsátható mindennapiság, a humor és a komikum emberei ők, hovatartozásukat firtatva a recepció legtöbbször a népi adomák, vígjátékok, zsánerképek műfajait szokta emlegetni. Az új földesúrból azonban a nagyromantika intenzív monumentalitása, a hősi karakterek „szertelensége” két kivételt (Garanvölgyi Aladár rendkívüliségét és a tiszai árvíz mozgalmas tablóját) leszámítva teljesen hiányzik. A regény teljes egészében kamara jellegű, családias, „zsáneres”, biedermeieres perspektívájú, a jelenetek „kiscsoportosak”, vígjátéki (népies-adomázó) humorral-komikummal telítettek.

Jókai Mór humoros „zsánervilágával” szemben Gyulai Pál egy árnyalattal megengedőbb hangot szokott megütni. Az 1862-es regényben is talált valami értékelendőt: a mű összefogott, korrekt kompozícióját emelte ki néhány szóban. „Az Új földesúrt, mely legjobban gondolt s legkerekebb szerkezetű regénye, meg-rontja a sok túlzás s kivált Ankerschmidt mesterkélt átalakulása, melyre ugyan elég ok van mind a viszonyokban, mind magában a jellemben, de se ez, se az nincs jól és jellemzően feldolgozva, nem is említve, hogy elcsábított leányának viszonya teljesen elhibázott” – fejtette 1875-ben publikált, *Újabb magyar regények* című tanulmányában.³ A dicséret, amint látjuk, kurta és kétes értékű. A kritikus a művet a kerekesség (jól szerkesztettség) okán ugyan a „szertelen”, „csapongó” Jókai-művek fölé helyezte, az elégtelen, „antirealista” motiváció bűnében azonban sietve elmarasztalta, s így végül is fenntartotta a „fantasztaság”, „inkorrekt felelőtlenség”, „hamisítás” szokásos vádját.

A recepció következő, fontos állomásaként Péterfy Jenő 1881-es, nagyszabású bírálatát tarthatjuk számon. A századvég legjelentősebb hazai esztétája lefegyverző szellemességgel, szarkasztikus humorral támogatta meg a Gyulai Pál-i tradíciót. A tanulmány szerint Jókai a „valóság” helyett a mese démonát követi, jó tündéreket és gonosz manókat teremt, hősei lelkébe a költői nagyzás szellemét ülteti, a rosszat szilvamumussá fokozza le – az emberi törekvések elé gördülő akadályokat semmibe veszi –, és a pszichikus motivációval szemben mindegyre az ötlet hatalmának enged. (Az írás végén egyébként Péterfy a kortárs

2 Gyulai Pál *munkái*. Harmadik kötet, Irodalmi tanulmányok. Budapest, é. n., Franklin-társulat, 107–108.

3 Gyulai Pál, i. m. 125.

regényhez fűződő elveit feltárva nyíltan bevallotta, hogy a „délibábos” valóság-ábrázolással szemben a „mértéktartó”, analízáló, kritikai realizmust tekinti követendő mintának, a magyar regényíróktól nyugat-európai mintára megalakított „tanulmányt” vár el, s a társadalmi determináció megjelenítését elengedhetetlen feltételnek tartja.)⁴

A nagy, jelentős Jókai-regényekről Gyulaihoz hasonlóan Péterfy Jenő is hallgatott. Az *új földesúrról* is csak röviden szólt, s a mű másféleségét, „visszafogottságát”, „realisztikusabb hangoltságát”, szerkezeti korrektségét meg sem említette. Mindössze egyetlen regényrészlethez kapcsolódott, s akkor is a románcos-romantikus „képtelenségekhez” szolgáltatott illusztrációt: az 5. fejezet történéseit, a yorkshire-i disznók anekdotáját és az osztrák tábournok átváltozását elindító jelképes mozzanatot, az ankerschmidti kalapcserét idézte meg, neheztelően jelezve, hogy az író mindegyre az ötlet korlátlan hatalmára épít.⁵

Péterfy tanulmánya szarkasztikusan szellemes és mélységesen igazságtalan írás. A századvég és a századelő kritikusi szerencsére eltértek ettől a mintától, és megértőbben fordultak a regény felé. A bírálók Az *új földesúr* központi eszméjét, a magyar föld diadalmas asszimilációs erejét a megerősödött nemzeti büszkeség jegyében respektálták, és (talán Gyulai Pál soványka elismerése által is felbátorodva) az 1862-es regény „fantasztaságoktól” mentes visszafogottságára, családiasságára, mindennapi „realizmusára”, megszerkesztettségére irányították a figyelmet. Gáspár Imre és Zlinszky Aladár mindenestre csak dicsérő szavakat ejtettek a műről, Kováts Antal 1894-ben arról szólt, hogy a bonyodalom természetes okokból fejlődik ki, a regény meséjében s az egyének tetteiben semmi túlzás nincsen, Nógrádi László pedig a századelőn úgy látta: Az *új földesúr* alakjai a való élet emberei.

„Jókai sohasem látott mélyebben nemzete lelkébe, mint ebben a könyvében. A magyar életnek és természetnek talán legemelőbb és legtermékenyebb igazsága: hódító ereje benne találta meg költői kinyilatkoztatását” – dicsérte a regényt minden esztétikai kifogást mellőzve 1905-ös (a Kisfaludy Társaságban tartott) felolvasásában Beöthy Zsolt. „Be kell azonban ösmerni, hogy e hibák felsorolásához éppen legrosszabb alkalom »Az új földesúr« megbeszélésénél van, mert sehol se mérsékli magát Jókai annyira, mint e regényében; jó tulajdonai csaknem hibái nélkül jelentkeznek. Látjuk lángelméjét teljes pompájában kibontva, látjuk művészetének eszközeit, látjuk, mit adott neki az Isten és mennyit nyújtott abból nekünk ő” – élt szuperlatívuszokkal Az *új földesúrról* szólva az amúgy nemegyszer bíráló hangot megütő (túlzó epizódikusságot, következet-

4 „Hanem most már, úgy gondolom, másféle pszichológia ideje is elérkezett. A magyar regény ne csak a »délibábos« tükrözze, hanem igazán jelen társadalmunkat. A regény ne csak az író játéka legyen, hanem tanulmány is: »étude« – mondaná a francia. Várjuk azt a regényírót, ki a magyar embernek, a nemzet törekvéseinek, társadalmunk fejlődésének realiztikus mértékét veszi” – fejtegeti a bíráló. Péterfy Jenő: *Válogatott művei*. Budapest, 1983, Szépirodalmi Kiadó, 631.

5 Péterfy Jenő, i. m. 621.

len alakformálást konstatáló, az életismeret hiányát érzékelő) Mikszáth Kálmán is 1907-es könyvében.⁶

A magyarság szilárd tartását megjelenítő, a hazai föld győzedelmes asszimiláló erejét hangsúlyozó műre a Trianon utáni időkben az országnak érthetően mindennél nagyobb szüksége volt. Zsigmond Ferenc 1924-ben Jókai-elemzésében Csonka-Magyarország polgáraként pillantott vissza az önkényuralom időszakára, s megannyi, a maga korával rokon vonást érzékelt. „Oly kietlen volt a látóhatár köröskörül, a múlt kedves emlékein való elmerengést is oly megnehezítette a közvetlen közelben tornyosuló sok félelmes romhalmaz! Ekkor beköszönt a gondtól, csüggedéstől és unalomtól megviselt magyar emberek házába egy könyv: az *Új földesúr*... És megkezdődnek a délibábos optika csodaszerű fény- és színhatásai [...] Mily napsütéses Bach-korszak ez és minden tárgyat milyen sajátságos fénypárázat von be, mely jóformán sehohsem vet árnyékot! [...] ismerős marad körülöttünk minden, látjuk és érezzük, hogy itthon vagyunk, a hely, a tárgyak, emberek, állatok, házak, folyók, események, emlékek mind meghittjeink, csupa igazság, csupa tapasztalat, de csak most tudjuk, hogy milyen szépek, hogy mennyi költőiség, mennyi nagyszerűség lakozik körülöttünk” – üdvözölte a regény nemzeti jellegét és kiengesztelő, harmonizáló hangoltságát a kor neves irodalomtörténésze.⁷ „Valamennyi könyve közt legszebb *Az új földesúr*” – szögezte le nemes egyszerűséggel a két háború közötti korszak jeles paptanára, esztétája, Sík Sándor 1923-ban *A magyar irodalom rövid ismertetésében*.⁸

A veszített háború, az újabb összeomlás azonban megváltoztatott mindent. Rónay György olvasatában a harmonikus idill újfent a viszonyokkal nem számoló könnyelműséggé változott át. „Ez a regény idealizálása mindannak, amit Vajda oly hevesen elítélt röpiratában, a »Polgárosodás«-ban; idealizálása a passzív rezisztencia nemességének Garanvölgyi Ádámiban, a régimódi intézőnek Kampósban, az ellenségből barátta asszimilált újmagyar földesúrnak Ankerschmidtben, s magának a Bach-korszaknak is, egy boldog és hazafias idillben” – utasította el a sokoldalúan művelt irodalmár Jókai optimizmusát 1947-ben, és regényportréja végén tapasztalati ellenpontként (az ankerschmidt megterést érvénytelenítve, cáfolva) a közelmúlt fejleményeire, a hazai németiség Harmadik Birodalom iránti rokonszenvére és a magyarsággal szembeni elutasító magatartására emlékeztetett.⁹

Rónay negatív ítélete azonban még csak előjáték volt. A radikális nézőpontváltást a fordulat éve hozta meg. Az új tankönyvek az 1862-es művet minősítve „hamis, eltorzított képről”, „elvtelen állásponttól”, „a feudális maradványokhoz

6 Beöthy állásfoglalását *Az új földesúr* kritikai kiadása a recepciós áttekintés során idézi. Jókai Mór Összes Művei 13. kötet (s. a. r. Kulcsár Adorján). Budapest, 1963, Akadémiai Kiadó, 407. Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora*, II. kötet. Budapest, 1907, Révai testvérek, 80.

7 Zsigmond Ferenc: *Jókai*. Budapest, 1924, a Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 193.

8 Sík Sándor: *A magyar irodalom rövid ismertetése*. Budapest, Németh József könyvkereskedése, 147.

9 Rónay György: *A regény és az élet*. Budapest, 1947, Káldor György Könyvkiadó Vállalat, 98.

való ragaszkodásról” beszéltek.¹⁰ Az uralomra jutott, magabiztos marxista kritika a „tévesztett korrajz” vádját fogalmazta meg, és a regény tarthatatlan hamisításait három ponton leplezte le. Az értékelő megbecsülést lehetetlenné tevő műbeli tények a nemzeti erények eltúlzása, a passzív ellenállást folytató nemes-ség pozitív vezető szerepének hangsúlyozása és az osztrák elnyomás humoros eufemizálása voltak. A kultúrpolitikai vélekedés szerint a mű helytelen, torz nemzeti önismeret felé nyitott utat: a középnemességet nem bírálta, hanem idealizálta, s a megbékélés hangsúlyozásával a magyar társadalmat végleg kisiklató nagy történelmi tévedést, a kiegyezést legitimálta. Jókai művét kitiltották a kiadóhivatalokból és az iskolákból, új kiadás majd csak 1962-ben a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában jelenhetett meg.

A „helytelen valóságábrázolás” tézise még a hatvanas évek végén is érvényben volt. Az elmarasztalástól a kor legfelkészültebb Jókai-kutatója, a művelt és esztétikailag érzékeny Nagy Miklós sem tekinthetett el. Máskülönből igényes, tartalmas regényportréját azzal kezdte, hogy kötelességszerűen elsorolta a mű valóságlátásával kapcsolatos kötelező kritikai paneleket: „rajongó túlbecsülésről” beszélt, a „kor önünneplésének nagy fokú átvételét” helytelenítette, Garavölgyi passzív ellenállásával kapcsolatban „makacs búsmagyarságot” emlegett, és megállapította, hogy Tolnai, Gyulai, Vajda az időszak „elfogulatlanabb, mélyebb önbírálatra valló képét” alkották meg.¹¹

Az ötvenes-hatvanas évek kritikai, esztétikai dokumentumait az új évezred elején érthetően szomorúan olvassuk. Az új földesúr perében azonban egy-két bátor védőbeszédet ma is elismerően tarthatunk számon. A „helytelen, inadekvát korrajz” koncepcióját Kiss Ferenc 1958-as dolgozata üdítő kivételként igyekezett korrigálni. Barta János tanítványa, munkatársa a mű derűs, távlatos optimizmusát, humoros, idilli hangoltságát az 1861-es év reményteljes, bizakodó légkörére hivatkozva védelmezte, legitimálta. Történelmi dokumentumokat idézve fejtegette, hogy a régi követelések fenntartása, a *semmit sem engedni, s mégis megbékélni* program e rövid intervallumban egyáltalán nem látszott lehetetlennek, és hogy Jókai csupán „az országgyűlési napok bizakodó közhangulatát” vitte át „a regény nyelvére”.¹² A fiatal kritikus már a „legitim korrajz”

10 A kifejezések az általános gimnáziumok számára kiadott 1952-es tankönyvben szerepelnek. A hivatalos álláspontot jelző szövegrészletet *Az új földesúr* 1963-as kritikai kiadása közli. Jókai Mór Összes Művei 13. kötet (s. a. r. Kulcsár Adorján). Budapest, 1963, Akadémiai Kiadó, 407.

11 Nagy Miklós: *Jókai. A regényíró útja 1868-ig*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968, 204, 208, 205.
A mondottakhoz hozzá kell tennünk, hogy az ötvenes-hatvanas évek tükrözéselvű kritikájához a regény *korrajzi* felfogását hangsúlyozó Jókai maga is szolgáltatott muníciót. „Egy regényemben sem igyekeztem a kort, melyben történetem meséje fejlődik, annyira híven ecsegetni, mint „Az új földesúr”-ban [...] És ma már szépen kell kérnem az olvasót, hogy higgye el nekem, hogy ez az egész regény, évtizedekkel az ő születése előtt, valóban így történt meg” – kínálta fel el az író az 1895-ös kiadáshoz írt utószavában az olvasóknak és a kritikának a leszűkítő értelmezés lehetőségét.

12 *Irodalomtörténet*, 1958/ I, 70.

gondolatával is perújrafelvételt kezdeményezett, tanulmánya néhány pontján azonban még merészebb sejtésekkel, sugallatokkal állt elő. „A hűséges korrajzért, a realista értelemben vett típusokért Jókai kárpótolt egy világgal, mely nagyjából költött, de felemelő, éltető – s mint látjuk, megokolható bizakodást hirdet” – hangoztatott a dolgozat olyan megfontolásokat, amelyek az egyoldalú, tükrözéscentrikus, tipikusság-kényszeres elvárásokon túlmutatva az alkotói világteremtést is legitim esztétikai elvként villantották fel.¹³

Az ötvenes-hatvanas évek kátéja a hetvenes-nyolcvanas évektől fokozatosan háttérbe szorult. A magyar irodalomértés 1990-re, a felszabadulás idejére már egészen másféle gondolkozásmódot követett. Irodalomértésünket ekkor már nem a marxista esztétika, hanem a Nyugatról beáramló „nagy elméleti bumm” befolyásolta. A vulgáris marxizmustól megcsömörlött kritikusok készséggel vették át a formalizmus, strukturalizmus, posztstrukturalizmus, dekonstrukció fogalmait, és tették magukévá a nyugati elmélet mögött álló kultúrfilozófiai, antropológiai állványzatot: az igazságot radikálisan relativizáló, a tradicionális humanitást tagadó (az egységakaratot, az erős szelférzéseket illúzióként kezelő) teoretikus gondolathalmazt. A kulturális presztízs 1990-re egyértelműen a kétely hermeneutikájához kapcsolódott; az elkülönbözés, heterogenitás képzetkörei köré változatos fogalmi ekvivalensek, esztétikai metaforák szerveződtek, a nemazonosság sugallatainak érvényesítésén még az erős teoretikus zsargonnt nem alkalmazó az irodalomtörténészek, filológusok is energikusan buzgólkodtak.

Az új kontextusban a Jókai-recepció lehetőségei, irányai teljességgel megváltoztak. A valóságtükrözési spekulációk és előírások, a korrajzi megfeleltetések, referenciális mérlegelések természetesen váltak nevetségessé, alkalmatlanná. A „realista provincializmus” régóta esedékes kritikáját azonban ez az időszak sem hozta meg. Az író „nagyromantikájának”, „románcosságának” mélységdimenzióival az elemzők nemigen számoltak, s a humoros-komikus attitűd értéketeljesítő módozataira sem irányítottak kellő figyelmet. A mulasztáson nincs miért csodálkoznunk. A „románcos” Jókaitól elválaszthatatlan entitások: az egységteremtés, szelferő, intenzivitás, nagyarányúság, harmonizáció, a pártoszt hitelesítő komikum, humor, a megbékéltető derű és társaik a kétely hermeneutikáját valló esztéták, irodalmárok számára anakronisztikus, használhatatlan, csekély presztízserértékű fogalmak.

13 *Irodalomtörténet*, 1958/1, 70. A „perújrafelvétel” kutatói szándéka 1958-ban persze még hatástalan maradt. A szerkesztőség Kiss Ferenc tanulmányát eleve a vita rovatba utalta, és helyreigazító kommentárral látta el. „[...] nem érthetünk egyet azzal az irodalommagyarázó elvvel, mely szerint ennek vagy bármely más regénynek általános érvénye, függetlenül hősei tipikus voltától azon múlik, »hogy az alapeszme, melynek megvalósításában közreműködnek, a kor viszonyai közt igaznak tekinthető-e«” – értelmezte a korrigáló-magyarázó végszó a fiatal kritikus okfejtését álobjektív, relativizmust eredményező historizmusként, és nyilvánította ki szilárdan: az irodalmi mű igazságérvénye – művészi értéke – evidensen azon áll vagy bukik, hogy az alkotás (az autentikus kommunista világ- és történelemértelmezés jegyében megállapított) haladáselvnek megfelel vagy nem felel meg.

(A Kiss Ferenc-idézetben szereplő kiemelés magától a szerzőtől származik.)

Az ezredforduló és az új évezred Jókai-kutatói a nem-azonosság-sugallatok útmutatását követve (a nagy, „kanonizált” műveket: az *Egy magyar nábobot*, *A kőszívű ember fiait*, *Az arany embert* csak ritkán és részlegesen megszólítva) szkeptikus, modern mozzanatok után nyomoztak, az elkülönített műrészekhez szívesen társították a posztstrukturalizmus egyik vagy másik fogalmát, kételykifejező metaforáját (kontingencia, areferencialitás, autoreflexivitas, intertextualitás, medialitás), és a Jókai-műveket előszeretettel aposztrofálták kísérletező, kritikai regényekként.

A „másképpeniség”, a „korszerű, újító regényalak” szuggesztíója Fried István alapvetően filológiai adalékokra, kapcsolattörténeti mozaikokra építő tanulmányában is rendre fölmerül. A szerző azonban felvetéseit nem tisztázza, nem indokolja, nem bontja ki. A tanulmányban a „korszerű regényi alakzattal” való kísérletezés fogalmi ekvivalensei rendre kifejtő magyarázat nélkül bukannak fel, az írást hangsúlyosan indító elméleti citátumnak nincs folytatása, és a Manfred Schmelingtől kölcsönvett, fontos regényi jellegzetességként aposztrofált „labirintusszerkezetekre rájátszó alapforma” idevonásának értelme, helyénvalósága sem derül ki.¹⁴ A korszerű, ambivalens regénytípust sejtető célzások alátámasztását Fried István egyetlen ponton kísérletezte meg. Az új földesúrból előforduló irodalmi allúziókra fordított különös figyelmet, a szereplők regényekre utaló célzásait és a levélbonyodalmak vígjátékiségét jelző narrátori allúziókat „öntükröző”, „metairodalmi” gesztusokként kezelte, s az 1862-es művet ekképpen a heterogenitás, a megkettőző ironia fogalmaihoz közelítette.

„A regényi/szereplői/elbeszélői önreflexió föltárulása amellet enged állást foglalni, hogy Jókai többféle regényalakzat létrehozásában volt érdekelt”,¹⁵ „a szereplők önmaguk regényi helyzetével számolnak, regényhősként (vígjátékősként) szemlélik a maguk tevékenységét.”¹⁶ „Az új földesúr több szereplő szájába adott önreflexiója világ és regény(világ) azonosítását ugyanúgy tétélezi, mint ennek az azonosításnak a csődjét, a szereplői »kiszólások« kétségbe vonják olykor a regény lehetőségét a »valóban így történt meg« megörökítésére”¹⁷ – látta bele Fried a regénybe a heterogenitáselvű, posztmodern hangoltságú fikciók eljárásait.

*

A recepció kanyargós útjain barangolva eddig is éltem minősítő, értelmező gesztusokkal, most azonban véglegesen eljött a kifejtő, elemző állásfoglalások ideje. Először is az áttekintés során felmerült probléma-csomópontokat kell átvizsgálnom, s jeleznem szükséges, milyen dilemmák ügyében kívánok megnyilatkozni, véleményt formálni. A recepció legelső (és talán legfontosabb) kérdéskörét,

14 Fried István: *Jókai Mórról másképpen*. Budapest, 2015, Lucidus Kiadó, 35, 31.

15 I. m. 46.

16 I. m. 44.

17 I. m. 35.

a Jókai Mór-i nagyromantika, románcosság értéklehetőségeinek (fellengzőségének és tartalmasságának, avíttóságának és korszerűségének) gombolyagát ezúttal nem kell szálagatnom, korábbi írásaimban egyébként is bajlódtam vele eleget.¹⁸ Az új földesúr sokat emlegetett sajtyszerűsége azonban mindenképpen behatóbb vizsgálódásra vár. Az 1862-es mű unikalitását, A Kárpáthy Zoltán, a Fekete gyémántok, A kőszívű ember fiai (az *Eppur si muove*, Az arany ember, az Egy az Isten) nagyromantikájától való elkülönbözését természetesen magam is evidenciának látom. E mindennapiasabb, „valószerűbb”, tompítottabb világteremtés fogalmi tisztázásához nyilvánvalóan a könnyedebb – intim, derűs, humoros – műfajokhoz, műformákhoz érdemes fordulnunk. A családias biedermeiert, a népi adomákat, az érzékenységet, érzelmesség irodalmát, a zsánerképeket, vígoperákat, daljátékokat egyaránt szóba hozhatjuk. Jómagam tanulmányomban origópontnak, viszonyítási alapnak a vígjátékot választom, Az új földesúr kellékeit, szituációs elemeit, alakteremtő konfigurációit, szerkesztését, cselekményvezetését a komédiák tükrében mutatom meg.

A művet elemezve s minősítve nem kerülhetjük meg a korrajzi referencialitás problémáját sem. Az ötvenes-hatvanas évek primitív felfogását természetesen eszünk ágában sincs feleleveníteni. A dilemma azonban így sem légből kapott. Az új földesúr fényes, problémátlan optimizmusa és a Bach-korszak valósága bizony nagyon-nagyon távol vannak egymástól, s természetesen tarthatjuk, ha az elemző e távolsággal kapcsolatban kérdéseket fogalmaz meg. A valós történelmi korszak viszonyaiból származó megkötöttség vajon nem túl acélos ahhoz, hogy a letipratás kíméletlen valóságából idillt formálhassunk, harmonikus művészi látomást teremthessünk? Az Egy régi udvarház utolsó gazdája hiteles, depresszív realizmusa mellett megáll-e az 1862-es regény derűs vígjátékisága? A házkutatást tartó karhatalmisták valóban átváltoztathatók ártalmatlan, vígjátéki balekokká, a hites magyar ember fölényes biztonságát megrendíteni nem tudó, nevetséges emberkékké?

A kérdésekre írásom legvégén igyekszem majd válaszolni. De előtte még a posztmodernista, posztstrukturalista látószög hitelességéről-hiteltelenségéről, alkalmasságáról-alkalmatlanságáról is nyilatkoznom szükséges. Állást kell foglalnom azokkal a sugallatokkal kapcsolatban, amelyek a kétely, az elkülönbözés, nem azonosság jegyében látják megújíthatónak a Jókai-recepciót s benne az 1862-es regényt. Meg kell vizsgálnunk, helyénvaló-e Az új földesúrral kapcsolatban heterogenitásvíziókat érvényesítő műformára utalnunk, érdemes-e Ankerschmidt, Kampós és társaik irodalmi allúzióit úgy értenünk, hogy e „meta-poétikus” utalások a „valóságos”, „hiteles” történetmondás illúziójával számolnak le!

*

18 Nyilasy Balázs: *A románc és Jókai Mór*. Budapest, 2005, Eötvös József Könyvkiadó.

Nyilasy Balázs: *A 19. századi modern magyar románc*. Budapest, 2011, Argumentum.

Az *új földesúr* komikus-humoros alaphangoltságát, intim, bensőséges atmoszféráját vizsgálva, mint említettem, derűs, kiengesztelő műformák különféle változatait hozhatjuk játékba; a regény alakteremtő konfigurációit, hangnemi skáláját, cselekményszövését, szituációs beállításait, történésnukleuszait szimultán módon többféle tradícióhoz, korszakhoz, műfajhoz kapcsolhatjuk. De a mű vígjátékiságát mégiscsak érdemes külön kiemelni. Jókai műve a bevett műfaji szokásrend szerint nyilvánvalóan *regény*, de a *komikus, vígjátéki mód* erőteljes, meghatározó hatását mutató regény. (A mód kifejezést az angolszász műfajelméletben használatos *mode* magyaráztaként használom. A terminus fogalmi értelmét Alastair Fowler 1982-es, műfajelméleti-műfaj történeti monográfiájában, a *Kinds of Literature*-ben világosan, tisztán jeleníti meg. A skót kutató a műszót a stabil, bevett történeti műfajt, a *kindot* keresztező, kiegészítő, módosító, árnyaló fogalomként ajánlja használatra. A történeti műfajokat – fejtegeti Fowler – mindig főnévvel kifejezett terminussal jelöljük (komédia, tragédia, regény, románc), a *mode* megjelenítésére pedig melléknéveket használunk. A komikus, tragikus, regényes, románcos, pasztorális módok mintegy átmetszik a különböző műfajokat, s felismerésük, megkülönböztetésük többnyire nélkülözhetetlen az egyes irodalmi szövegek megértéséhez, feltárásához.)

A vígjátékisággal azonban van némi gond. Northrop Frye rokonszenve ide vagy oda, az irodalom igényes olvasóinak többsége a konvencionális figurákat felvonultató (standard, „sematikus” cselekménynukleuszokra építő, társadalmi, emberi bonyolultságokat mellőző) komédiákkal szemben máig fenntartásokkal él. S e fenntartások, mint már jeleztem, nem egészen ok nélküliek. A nyilvánvaló szereotípiák (identitáscserek, félreértés-bonyodalmak, a beteljesült szerelem jegyében megalkotott lezárások) nemcsak a plautusi „ősformában”, a *commedia dell’arte* darabjaiban, Goldoni, Kotzebue, Nestroy, Scribe, Sardou, Kisfaludy Károly, Szigligeti Ede, Csiky Gergely, Herczeg Ferenc, Molnár Ferenc műveiben korlátozzák az individuális, alkotó fantáziát, de az unalomig ismert, bevált paneleket komédiáiban a nagy William Shakespeare is bőségesen alkalmazza; aligha véletlen, hogy a *Lóvátett lovagokat* (a *Love’s Labour’s Lost*) nem szoktuk a *Hamlet* mellé állítani. Én azonban *Az új földesúr*at fontos, értékes alkotásként szeretném bemutatni, s ekképpen demonstrálnom kell, hogy Jókai e tradíció elemeit jól megválogatva, egységes átformálást teremtve, igényesen használja fel. A feladat teljesítése mindenestre nem látszik lehetetlennek. *Az új földesúr* írója a vígjátéki sematizmusokat, úgy tűnik, valóban leleményesen átformálja, a humor felszabadító energiáit messzemenően felhasználja, s a regényi szerkezetet az igényesség, szervesség jegyében teremti meg.

A komédiában az állandó félreértések nemegyszer válnak centrális kompozícióalkotó elvvé. A római Plautus *Ikrek* című színművében a két Menaechmus teljes hasonlóságát aknáztta ki, és az ebből eredő folytonos tévesztésekből alkotott cselekményt. A shakespeare-i *The Comedy of Errors*-ot és a *Twelfth Night*ot, (a *Tévedések vígjátékát* és a *Vízkeresztet*) ugyancsak identitástévesztések irányítják, s a félreértéseket eredményező alakcserek Szigligeti Ede *Liliomfi*jében is végig-

kísérik a történéseket.¹⁹ Az új földesúrbán viszont ez az eljárás egyetlen pillanatra sem jut a szüzséalkotó szerephez. A félreismerés komikai energiáit az író mindössze néhány rövid dialógus erejéig aknázza ki. Garanvölgyi Ádám úr Grisákot, a jogi doktort állatorvosnak véli, az ebédmeghívást hozó Gyuszit a bezirkerek folyamatosan spionnak tartják, és elkergetik; miss Natalie, a gouvernante az árulás hírével fogadja a hazatérő Ankerschmidtet: Erzsike túrhetetlen cselszövéseről számol be, a lovagnak viszont Straff úr üzelmeiről van tudomása, s időbe telik, mire mindketten rájönnek, hogy teljességgel félreértették – másra értették – egymás szavait.

A Jókai-mű az állandó félreértés fogását félretéve, jóval alkalmasabb, tartalmasabb cselekményszervező elvet alkalmaz. De nagyot tévednénk, ha valamilye realista jellegű, determinált, lélektanilag motivált történeláncot vélelmeznénk. A regényben a végső, megnyugtató, kiengesztelő befejezéshez: Aladár megszabadulásához, a leány s a fiatalember egymásra találásához gondviselészerű véletlenek sorozata vezet. Elíz levelet küld Garanvölgyinek, az írás Straff kezébe jut, s ő kiszolgáltatja a lovagnak; Ankerschmidt így ismerkedik meg Garanvölgyi Ádámmal, és értesül unokaöccse raboskodásáról. A leány a volt alispán Aladárhoz írott megható leveléből hall először a fiúról, s tudja meg, hogy Kufsteinben tartják fogva. (Az irományba soha nem pillanthatott volna bele, ha az őt környező bezirkerek sejtenék, hogy már tud magyarul, és képes elolvasni Garanvölgyi sorait.) A fiatalabb Ankerschmidt-lány a fogoly érdekében írott folyamodványt postán akarja elküldeni, de a nevelőnő leleplezi, s bepanaszolja apjánál. A hadastyán már belekezdett a szabadítási műveletbe, de nem tudott alkalmas kérelmet szerezni, így kapóra jön neki Elíz megindító levele, amely az ő közbenjárásával párosulva sikert eredményez. Az apa azonban Aladár kiszabadításához feltételül szabja, hogy leánya a későbbiekben ne ismerkedjék meg a fiatalemberrel. Az ifjak nem is találkoznának soha, ha nem szólna közbe az árvíz. Ankerschmidt szemlére megy a Tiszához, a mérnök Aladár ott szolgál, s a nyugalmazott tábornok végül az ő segítségével tud csak menekülni a víz elől. Közben odahaza Ankerschmidték kastélya összeomlott az árban. A háznépet, köztük az Elízből ekkorra már Erzsikévé lett hajadont Ádám úr menekíti ki, szállásolja el saját házában, és a tábornok is ott lel ideiglenes otthonra. A visszaérkező Aladár így elkerülhetetlenül összetalálkozik a lánnyal, ráadásul – ez a történet legutolsó gondviselészerű véletlene – módja nyílik elolvasni Erzsike valamikori, Garanvölgyi Ádám úrnak küldött levelét, és rájön az Ankerschmidték által eddig titokban tartott tényre: az őt megszabadító levelet a lány írta, s a lovas is hathatósan segítette megmenekülését. (Az irományt a börtön őrei egy pillanatra kezébe adták a búcsúvacsorán, a fiatalember az

19 Szellemfi Szilvai professzor előtt Liliomfiként mutatkozik, maga Liliomfi egy időre Schwartz Adolf fiaként lép színre Kányai fogadójában, Kányai, a fogadó s a pincér Kiss Gyurit Szilvai fiának és örökösének véli, s mindezek döntően befolyásolják a cselekmény alakulását, végső kifejlését.

ismeretlen kézírást egy életre megjegyezte, és amikor nagybátyja a korábbi, mindeddig tárcájában őrzött papírokat véletlen ösztöntől vezérelve megmutatja neki, döbbenetesen konstatálja, hogy a két kézírás egyezik.)

Jókai látjuk, a gondviselészerű véletleneket összekapcsolva briliáns ügyességgel alkotta meg regénye szerkezetét. A véletlen-láncolat *Az új földesúr*ban a realiztikus, determinációs meghatározottságokkal szemben a jóakarátú sorsintézés sugallatát érvényesíti, de a cselekménymenet amúgy korrekt, mértéktartó, pontos. A mű alakteremtő konfigurációi hasonlóképpen találóak, invenciózusak, a regény szereplőarzenálját az író ugyancsak hiteltermelő fantáziával, egyénítő leleménnyel tervezte meg. A mellékalakok egyértelműen a komédiák jellegzetességeit mutatják. A „szörnyű bölcs, tudományos és szenzitív, de amellet nagyon sovány”²⁰ vénkisasszony-gouvernante (miss Natalie), a minden hájjal megkent, csontja velejéig cinikus ügyvéd (dr. Grisák), a csapodár, szívtelen társasági nő (Corinna) és az eltökélt „civilizátor”, a kipróbált gazdálkodási szokásokat s az egyszerű emberséget lenéző újdondász (Maxenpfutsch Vendelin) jellegzetesen vígjátéki (komikus romance-beli) figurák, akik a dolgok rendje s módja szerint végül természetesen pórul járnak. A bujdosó Petőfi Sándor, a „mi lengyelünk” mimikrijét váltogató, folyékonyan, mulatságosan hazudozó élősdí és a hiszékeny buzgalmában alaposan rászédhető kasznár ugyancsak e tradícióhoz kapcsolhatók. (Hasonló figurákkal Mikszáth komikus hangoltságú regényeiben is bőszégesen találkozunk, gondoljunk csak Bélyi Veronika francia gouvernante-jára vagy Pongrácz gróf lengyelére a *Szent Péter esernyőjéből* és a *Beszterce ostromából*.)²¹

A mellékfigurákhoz hasonlóan a regény főbb alakjai is bővelkednek vígjátéki árnyalatokban, de ők Maxenpfutsch-hoz, miss Natalie-hoz, dr. Grisákhhoz képest jóval több plasztikus, egyénített vonást mutatnak. A katona a plautusi komédiában ismeretesen a miles gloriosus karaktervonásait öltötte fel, s a commedia dell'artéban *capitanó*ként (ellenszenves, hencegő, az olasz világtól idegen spanyolként) töltött be fontos állandó szerepkört. A 19–20. századi vígjátékokban azonban a nyugalmazott „hadastyánok” pozitív figuráknak bizonyulnak. Katonamúltjuk elkülöníti őket a civilistáktól, bátorságukhoz, egyenességükhöz, lovagiasságukhoz nem fér kétség, s mivel a militáris szokásrendről, beszéd- és viselkedésmódról öregségükre sem szoktak le, komikai, humoros szempontból is jó szolgálatot tesznek a vígjátékíróknak. „Egy rekrutát hoztam”, „Ha megüti a mértéket, sorozzák be, és dugják be a kaszárnnyába!” – vezeti be báró Örkényi, a nyugalmazott ezredes unokáját az előkelő nevelőintézetbe Csiky Gergely *Nagymamájában*, az idősebb nevelőnőt „három kapitulációs veteránként”

20 Jókai Mór *Összes Művei* 13. kötet (s. a. r. Kulcsár Adorján). Budapest, 1963, Akadémiai Kiadó, 38.

21 A rusztikus magyar viszonyokkal megbarátkozni nem tudó, sápadozó, folytonosan elaléló sznob úriasszony standard vígjátéki típusát még Gyulai Pál regényében, az *Egy régi udvarház utolsó gazdájában* is föllelhetjük, pedig a Bach-korszakot realista módon megjelenítő művet az irodalmi kritika – nem egészen jogtalanul – *Az új földesúr* ellenpólusaként tartja számon.

(önkéntesen továbbszolgáló, öreg katonaként) aposztrofálva, s egyben aziránt érdeklődve, elég jó-e itt az internátusban a kantin.²²

Csiky rokonszenves, humoros hőséhez hasonlóan Ankerschmidt lovag is gyakran használ katonai kifejezéseket (ordre, patrol, menázs), kedvvel ebadtázik („Ezer villám!”, „Láncos mennykő!”), és sűrűn él vezényszavakkal mindennapi helyzetekben. „Jobbra át! Indulj!”, „Zsinórra a kéz!” – tiltja ki a spionkodó Bogumilt házából haragra gerjedve.²³ A volt tábornok humoros karaktervonásai különösen gyakran bontakoznak ki Elíz környezetében. A tűzrőlpattant, vidám lány a szigort nem veszi túl komolyan, s a „tetemre hívásoknak” rendszerint az a végük, hogy a katonás ember ellágyulva mutatja ki rebellis gyermeke iránti szeretetét. „Eliz kisasszony. Ön főbenjáró bűnt követett el. Ön belső titkokat árult el az ellenséges tábor előtt; ha ön katonám volna, én önt e vétségért főbelövetném. / – És minthogy a lányod vagyok, tehát – megcsókolsz érte! – vágott bele a pajkos gyermek, s a másik percben már ott csüngött a kérlelhetetlen bíró nyakán, ki szitkozódott, morgolódt, hanem utoljára is azon vette észre, hogy keblére ölelve tartja az elítélendő gonosztevőt, s megcsókolgatva két piros orcáját, azzal az intéssel bocsátja el, hogy csak »máskor is« legyen mindig jó” – alakul a katonás számonkérés kedves biedermeier jelenetté a negyedik rész végén.²⁴

A vígjátéki hadastyánok, ha mulatságosak is, fölülmúlják a nyámnyila „civilistákat”. Ankerschmidt katonás egyenessége, bátorsága, lovagiassága teljességgel elkülöníti a bezirkerek, doktor Grisákok, Straffok világától. „Én medve voltam, ki marakodtam magamhoz hasonló medvékkel, de vizsla sohasem, ki a vadász számára foglyokat fürkészt” – jelzi Bogumilnak indulatosan, hogy a vesztes fél végzálásához, megalázásához semmiképpen sem kíván hozzájárulni.²⁵

A volt tábornok alakját vizsgálva az átalakulás, megmagyarosodás dilemmájára is utalnunk kell. A kérdéssel a recepciós irodalom sűrűn foglalkozik; Gyulai Pál – emlékezhetünk rá – úgy tartotta, hogy a hadastyán metamorfózisa „nincs jól és jellemzően feldolgozva”. A kritikus sommás ítéletével szemben jómagam Ankerschmidt átalakulását nagyon is részletezettnek, motiváltnak, kidolgozottnak találok. Az egyenes katonaember, úgy tűnik, egyre táguló körökben szembesül a Bach-korszak alkalmatlanságával, civilistáinak hitványságával. A disznólopással kapcsolatos eljárás során a német, cseh bezirkerek által vezényelt értelmetlen bürokráciát szenvedni el, s nagyképű jószágigazgatója, Maxenpftscht Vendelin alkalmatlanságára is fény derül. Ankerschmidt először doktor Grisákban kezd kételkedni, majd Straff-Bogumil hitványságáról győződik meg. Kastélya összeomlása, a gát átszakadása, a védművek ügyében bebizonyosodó aljas panama már magukban indokolják a „pálfordulást”, ráadásul a másik oldalon, a magyarság térfelén csupa egyenességet, nemeslelkűséget,

22 Csiky Gergely: *Válogatott drámái*. Budapest, 1997, Unikornis Kiadó, 338, 337, 339.

23 Jókai Mór, i. m. Budapest, 1963, 142.

24 I. m. 65.

25 I. m. 41.

pozitívumot tapasztal. A sertéseit ellopó betyár imponáló agyafúrtságáról tesz tanúbizonyosságot, Kampós tisztartó segítőkészen rántja ki a bajból, amelybe saját jószázigazgatója sodorta, s Garanvölgyi Ádám tartása is mind jobban imponál neki. Aladár szilárd hajthatatlanságát már a börtönben megtapasztalta, a Corinnához való viszony, a kenyérkereseti ügyben vállalt mérnökség további megbecsülésre ösztönzik, és az árvíz során végképpen meg kell hajolnia a csudálatos fiatalember képességei és erkölcse előtt. (Egyébként se feledjük: a két Garanvölgyi nem egyszerűen civilista. Ádám úrról maga Ankerschmidt is tudja, hogy jó katona volt, Aladár pedig 1849-ben egy szakasz huszárral ugratta ki az ágyából, és majdnem elfogta ezrede közepén.)

A vígjátéki hangoltságú művek szerzői arzenáljukat nemegyszer gazdagítják ellentétes karakterű leánypárossal. A *Bűvös vadász* August Apel által írott szövegkönyvében Agáta, a főerdész passzív, belenyugvó természetű leánya érdekében a jóval aktívabb, dinamikusabb unokahúg, Annuska tevékenykedik, Kisfaludy Károly *A kérők* című vígjátékában pedig Baltafy kapitány édes- és fogadott lányai, Máli és Lidi alkotnak hasonló párost. Ankerschmidt gyermekei is nagyon különböző természetűek. Hermina a szolid jellegtelenség, Elíz-Erzsike viszont a temperamentumos aktivitás képviselője. A kisebbik lány az unalmas „mintaképek” helyett fantáziaalakokat szeret rajzolni, a francia nyelv helyett a magyart tanulná (a „zongora-sáncmunkát” csárdásra, népdalokra cserélné), trillázva szökdel át egyik szobából a másikba, azonnal átlát az álnok Bogumil hazugságain, a természetes női jóság titkolt mentő akciókra, segítő levelekre sarkallja, és a váratlan nagy bajokban (az árvízben és nővére szökése után) egyedül ő őrzi meg lélekjelenlétét, kezdeményező készségét.

„Nézd, atyám [...] én megkértem őt, s ő elvesz engem” – számol be a lánykérés bekövetkeztéről apjának.²⁶ „[...] jó szíve van, de nem lánynak való. Az ördögbe, ha fiú volna, tábornagy lenne belőle. Minden jó tulajdonság megvan benne, amiért a fiúkat megdicsérik, a lányokat pedig megróják” – jellemzi őt Ankerschmidt az illedelmes, mindig szófogadó Herminának a nyolcadik rész elején.²⁷ „- No, akkor öcsém, vigyázz magadra ezzel az oldalbordával, mert ebben mesterünkre találtunk mindketten” – fűz kommentárt Garanvölgyi Ádám Erzsike évődő „cselszövéséhez” *Az ócska ház* című fejezetben.²⁸ (Nem kell megijednünk,

26 I. m. 312.

27 I. m. 148.

28 I. m. 320. Az ifjú menyasszony csele Ádám úr ládikában őrzött levélgyűjteményével kapcsolatos. A meleg szeretetről tanúskodó vallomásokat Garanvölgyi Kufsteinben raboskodó unokaöccsének írta, de sohasem adta postára, s egy ládikában tartja. Az irományokat Erzsike ismeri, de Aladár nem, és a lány ezt a körülményt használja fel ravaszkodó évődéséhez. Azt magyarázza a fiúnak, hogy a ládikában szerelmes levelek vannak, ezek íróját vőlegénye még mindig jobban szereti, mint őt, sőt a szerző kedvéért bizony hajlandó volna elhagyni friss menyasszonyát. A fiatalember, aki valóságos nőtől származó irományokra, igazi szerelmes levelekre gondol, élénken tiltakozik, és szenvedélyesen megígéri, ilyen hűtlen elhagyásról szó sem lehet. Az asszonyi ravaszkodásnak aktuális értelme is van. Ez idő tájt még nem dőlt el,

az ifjabb Ankerschmidt-lány aktivitása nem jelenti a hagyományos női szerepek megtagadását. A temperamentumos, önálló Erzsike a lánykéréskor urának fogadja Aladárt, és az asszonyi odaadás ígérletét hirtelen, elháríthatatlan kézcsókkal pecsételi meg.)

Az új földesúr, nem lehet nem látnunk, a humor, komikum igényes változataival él. A durvább komikumforrásokat (testi tökéletlenség, torzított beszéd, ki-nevetésre lehetőséget adó fizikai botlások, Hanswurst-karakter) a szerző messze elkerüli, s a tradicionális buffó elemeket sem túl gyakran alkalmazza. Ilyesféle színezettel még leginkább a kis Gyuszit ruházza fel. Az Ankerschmidt-házban szolgáló, kedves, hatéves gyerkőc a felnőttvilág hatalmaskodásainak elszenvedője. Rendszeresen felpofozzák, üstökét cibálják, felnyársalással fenyegetik. A két fogoly című részben azonban mulatságos átváltozáson megy keresztül: Eliz szövetségeseként liliputi strázsává, őrtálló katonává alakul. Leghősbibb tetét a hetedik fejezetben hajtja végre: a véglegesen lelepleződött Bogumil-Straffot ő távolítja el a kastélyból. „Ankerschmidt amint a düh tetőpontján állt, hirtelen visszanyerte hadvezéri flegmáját, s önfeltáró humorral szólt az ajtófélen álló kis apródkához: / – Gyuszi! Lökd ki azt az urat az ajtón. / És Gyuszi, ki mindössze csípőjéig ért annak a nagy magas úrnak, erre a szóra, mint azok a kis oroszlán-forma ölebecskék, amiknek mind alakjuk, mind bátorságuk oroszláni, csak éppen természetük miniatűr hozzá; gyorsan rohant neki Straffnak, s nekifeszítve két kezét amaz hátának, bámulatos precízióval hajtá végre a parancsolt műtételt. Magánybosszú is dolgozott nála.”²⁹

Az 1862-es regény szereplői arzenálja, mint látjuk, jórészt kedvesen, szellemesen egyénített, *vígjátéki* figurákból áll. Garanvölgyi Aladárt azonban kivételként tarthatjuk számon. A fiatal férfi a románctradícióhoz húz, a mindenre képes hősök nagy családjához tartozik. Jelleme makulátlan, lelkiereje megtörhetetlen, fizikai képességei korlátlanok, hivatástudata, szakértelme kifogástalan, családi érzelmei s honszeretete mélyek és megingathatatlanok. Vasegészsége a börtönben is jól szolgál, a kufsteini rabság nemhogy roncsolná, de megérinteni sem tudja lélekvilágát. Rabtartóitól nem kér és nem fogad el semmit, nap-hosszat fütyöléssel szórakoztatja magát, s a szabadulás pillanataiban is megtartja az osztrákokkal szembeni fölényes iróniáját. A becsület kedvéért minden anyagi előnyről habozás nélkül lemond, a munkában fáradhatatlan (addig alszik és akkor ébred, amikor ő akarja), önuralmát, tettekrezségét minden helyzetben megőrzi, emberek sokaságát képes irányítani, célra fogni, lelkesíteni. Életköre, tevékenységi köre, igaz, mindennapibb és szűkebb, mint a nagy

hogy a fiatalok az esküvő után hol fognak élni, s Ankerschmidt is, Garanvölgyi is szeretné, ha a házaspár az ő kastélyába települne. A fortélyosan kicsikart ígérlet tehát azt jelentené, hogy a tábornok apa javára dől el a verseny. A játékos csel érvényét azonban a menyasszony sem gondolja komolyan: a trükk sikere után a kacagásról sírásba vált át, Ádám úr keblére borul, és zokogva kér bocsánatot tőle „százszor, ezerszer”.

29 I. m. 143.

Baradlayaké vagy Kárpáthy Zoltáné volt. Sótér Istvánnak igaza van abban, hogy „kalandjairól, hőstetteiről csak mellékes célzások értesítenek”,³⁰ de azért ne feledjük, hogy e „mellékes célzások” jelentős tettekről: huszárbravúrról, branyiszkói helytállásról beszélnek.

Aladár megtörhetetlen fölényét egyébként az író, ha tompított, vígjátéki árnyalatokkal is, de tovább sokszorozza, a magyarság minden rendű és rangú képviselőibe átszármasztja. A zsvány hidegvérű, agyafúrt trükkökkel teszi lóvá az osztrák jószágigazgatót és a csendőröket, a gógös és ostoba Maxentpfusch Vendelin nevetségessé válik a palócságból jött napszámos mellett, és Kampós uram rendíthetetlen flegmával dacol az ügyefogyott, idegen törvényszolgákkal a Garanvölgyi kastélyban lefolytatott házkutatás „hibátlan vígjátéki jelenetében”.³¹

A kiszolgáltatottak fölemelését és a hatalom embereinek kudarcát, megszégyenülését a regény kezdő fejezete különösen gazdag humorral, sokoldalú leleménnyel mutatja be. A jelenet ironikus vetélkedéssor Garanvölgyi Ádám és a „bezirkereket” képviselő doktor Grisák között. (A replikasorozat akár az arisztophanészi komédiák nélkülözhetetlen részelemét jelentő vetélkedő riposztokat, „agonokat” is eszünkbe juttathatja.) A neve alapján cseh származású ügyvéd Ankerschmidt megbízásából jár el Garanvölgyinél, s a magyar úr tőle tudja meg, hogy, mivel a *Reichsgesetzblatt*ban (az osztrák birodalom hivatalos közlönyében) megjelent rendeletet nem olvasta, és a megfelelő intézkedéseket időben nem tette meg, elveszítette kétezer holdas földjét. A volt alispán azonban a sokkoló hírt a legteljesebb flegmával fogadja. „Uram. Ön nagy ember. Önnek igaza van. Kapitulálok, s elismerem önt doktornak. Magam vagyok hibás, amiért a *Reichsgesetzblatt*ot nem járattam. Rögtön küldök a postára, s megrendelem, s azontúl meglesz az, amit »versate diu«, »versate noctuque«, nehogy egyszer tudatlanságom miatt még magamat is eladjon valaki, akinek juszt ad hozzá a paragrafus.”³²

A rendíthetetlen táblabíró az „agon” során mindvégig fölényben van, szarkasztikus iróniáját folyamatosan megtartja és érvényesíti. Dr. Grisák a nyugalmazott tábornok megbízásából hosszan és igen buzgón alkudozik a birtok kicsike, Garanvölgyi kezén maradt részére, hiszen sikeres vétel esetén Ankerschmidt jóvoltából ötezer pengő ütné a markát. Ádám úr jó darabig hagyja reménykedni, de a replikasorozat végén jelzi, hogy álláspontja megingathatatlan. „[...] ősi ruínámat sem pénzért, sem szép szóért, sem fenyegetésért oda nem adom; hanem várni fogok míg a *Reichsgesetzblatt*ban kijön az a paragrafus, mely azt fogja rendelni, hogy akinek rongyos vityillója van olyan helyen, ahová valaki más kastélyt akar építeni, azt onnan bizonyos határidőn túl elhordassa” – zárja le a disputát.³³

30 Sótér István: *Jókai*. Budapest, é. n. (1941), Franklin Társulat, 113.

31 Sótér István kifejezése. I. m. 114.

32 Jókai, i. m. 14.

33 I. m. 20.

Az irónia s az akasztófahumor (az idegen elnyomáskényszereket megtapasztalt emberi közösségek jól tudják) az elnyomottak utolsó-egyetlen passzív rezisztenciája. De a *Régi ember, új idő* című fejezetben az író Grisák nevetségessé tételéhez egyszerűbb, elemibb komikai effektusokat is felhasznál. Garanvölgyi a divatosan öltözött, glaszécipős doktort állatorvosnak hiszi, s a juhakolba vezet, majd a félreértés tisztázása után állandó „dolgozósobájába”, a méhesbe invitálja, ahol a harcias méhek bizony meg-megcsípik az ügyvédet. Az eredmény nélkül távozó küldöttre végül még egy csúffá tétel vár. A szelindekektől megijedt Nepomuk Grisák szájkosarat kért a kutyák fejére, s kívánságát Ádám úr béresei szó szerint teljesítik „[...] mindegyik szelindek fejére egy nagy füles kosarat kötvén fel, amitől azok úgy tűntek fel, mint valami plasztronsisakos vitézek, kik a vívóiskolában valami asszóra készülnek. A cselédnép hahotázott az udvaron, még a pesti bérkocsis is velök.”³⁴

A vígjátéki komikum (Csiky Gergely más vonatkozásban már idézett 1891-es színműve, *A nagymama* is szemléletes példa lehet erre) nemegyszer bensőséges érzelmességgel szövődik össze. A meleg, „biedermeier” hangulatok *Az új földesúrból* sem hiányoznak. A csodaszerűen kiszabadult Aladár megérkezése, a fogadó családi hármás (Ádám úr, a húséges Kampós és a lelkes állat, Cicka agár) boldog öröme, Erzsike kedves, humoros „legénykérése” ilyen érzelmes hangulatú szcénák, de nem szabad megfeledkeznünk Garanvölgyi megrendítő levélvállomásáról és apa s leánya bensőséges, intim együttléteiről sem. „Ankerschmidt pedig kezét folyvást azon iraton tartá, s nézett hol arra, hol gyermekére. / Így hallgattak egy jó félórát együtt. / Akkor Ankerschmidt rátevé kezét leánya fejére, s megsimogatta hajfürtjeit, / Eliz aztán két kezével ajkaihoz vontá apja kezét, és ott tartotta ismét sokáig, és ismét sokáig hallgattak együtt” – jeleníti meg az Aladárt szabadító folyamodvány ügyében összeült családi páros egyetlen, csendes, közös meghatottságát az elbeszélő.³⁵

Alighanem az ilyesféle jelenetekre is gondolt Sötér István, amikor a mű szelíd érzelmességét dicsérte 1941-ben megjelent (intelligens, problémaérzékes, a Jókai Mór-i nagyromantika jelentőségét értő, belátó) monográfiájában. „De épp ez a tompított, szelíd hangnem ad az »Új földes«-úrnak olyan bájt és kedvességet, aminővel Jókai legsikerültebb regényeiben is csak ritkán találkozunk. A nagyobb távlatok közé épült művekből leginkább az az egységes hangulat hiányzik, mely ebben az írásban lágyságával, csendes derűjével, szelíd érzelmességével felejthetetlen lesz számunkra. Ez az érzelmesség az egész könyvet belengi anélkül, hogy valahol is túlhatottnak, édeskésnek mutatkoznék.”³⁶

(A „szelíd érzelmesség” a mű egyetlen cselekménykörében, történésrétegében csap át érzелgősebb, melodramatikusabb hangoltságba. Ankerschmidt idősebb lánya, Hermine betegsége, elesettsége az *Egy magyar nábob* s a *Kárpáthy*

34 Uo.

35 Jókai, i. m. 146.

36 Sötér István, i. m. 114.

Zoltán sorsváltozatait, Kárpáthy né és Kőcserepy Vilma szenvedéseit idézi fel, a férj kíméletlen durvasága pedig akár a Sue-regények közönséges, „alvilági” atmoszférealemeit is eszünkbe juttathatja. Ami Hermine döntésének motiváltsági fokát illeti, kivételesen egyetértően utalhatunk vissza Gyulai Pál kritikái megjegyzésére. A Bogumil iránti vonzalom születése, kifejlődése, a szökés körülményei valóban olyannyira motiválatlanok s valószerűtlenek, hogy e ponton okkal-joggal beszélhetünk hiányról, fogyatékoságról.)

*

Írásunk végéhez közeledve, legutolsó adósságainkat törlesztve, utaljunk vissza egy percre Fried István *Egy regény regénye* című tanulmányára, és szóljunk néhány szót az ironiát, önreflexiót, heterogenitáselemeket hangsúlyozó kritikusi attitűd érvényéről vagy problematikusságáról. E részben *Az új földesúr* meta-irodalmi utalásait szükséges górcső alá vennünk, hiszen Fried, mint említettem, ezekre a gesztusokra alapozza sugallatait. A műben – el kell ismernünk – több helyen is találunk ilyesféle, irodalmi mintákhoz kapcsolódó allúziókat. „Nem ahogy a színpadon szokták, előbb hátraesni, aztán azt kérdezni: »Te vagy? Igazán te vagy? Nem csalnak szemeim? Álmodom-e vagy ébren vagyok? Tündérek játszanak velem?» Hanem amint meglátják egymást, odarohannak, átölelik egymást forrón, szorosán; nem szólnak semmit, csak sírva borulnak egymás vállára, és úgy maradnak hosszasan, boldogan” – jeleníti meg az elbeszélő a fogságból csodaszzerű váratlansággal szabadult Aladár és nagybátyja találkozását.³⁷ „– Csak azt az egyet sajnálom, hogy Aladár úrfi nem volt itthon a veszedelemkor. [...] Hogy maga szabadíthatta volna meg a kisasszonyt. Ez már úgy illett volna. Én azt regényekben mindig úgy olvastam” – utal románcos-romantikus regénymintákra a Garanvölgyi családhoz hűséges, derék Kampós, fájlalva, hogy Erzsikét unokaöccse távollétében Ádám úr mentette ki az árvízből.³⁸ „[...] lányomasszony lesz az, ki magának szemére vetheti, hogy nem tudott másként férjhez menni, mint hogy egy halálra ítélt rabot váltott meg kezével, mint valami francia regényben olvastam valaha” – illeszt tréfás kommentárt Ankerschmidt lovag Aladár és leánya beteljesült szerelméhez a történet korábbi bonyodalmaira, Erzsike szabadító közreműködésére visszautalva.³⁹

Fried István hivatkozásai nem indokolatlanok; az 1862-es regényben felbukkanó irodalmi célzások számát magunk is tovább szaporíthatnánk.⁴⁰ Az iroda-

37 Jókai, i. m. 205–206.

38 I. m. 297.

39 I. m. 313.

40 „Nem is akarok én semmiféle színpadi szerepet játszani, hogy énnekem tapsoljon a galéria valami nagylelkűségért [...]” – jelenti ki nyugalmazott tábornok doktor Grisák kérdésére válaszolva, saját fogollyszabadítási szándékát magyarázva. „– Oh azért én is követtem el útközben hőstetteket, amikről valaha regényt lehet írni; én is mentettem meg veszélyben forgó lényt a végső pillanatban” – utal a tényleges hőstetteit elhallgató, leplező Aladár tréfásan az árvíz elsodorta ürge megmentésére. „Mármost csak arra kell ügyelni, hogy mindegyik levél

lomtörténész magyarázó értelmezését azonban ennek ellenére inkább gyengíteni, mintsem igazolni kívánám. Először arra hívnám fel a figyelmet, hogy regényekkel és színművekkel kapcsolatos utalásokat *Az új földesúr* mellett számos más Jókai-szövegben is találhatunk. Hozzuk fel példaként ezúttal *Az istenhegyi székelly leány* című elbeszélést, s vizsgáljuk meg a műben fölmerült érdekes narrátori allúziót! „Pásztorlegény volt a fiú, semmi egyéb; nem eredett nemes fajtából; nem is volt átöltözött kastélyi úr pórruhában, a hogy ez a hős balladákban rendes” – jellemzi az író Adorjánt, Szendile hű szerelmesét, a mű egyik legfontosabb szereplőjét.⁴¹ A „hős balladákat” megidéző elbeszélő évezredes sablonra utal: már az antik románcok szívesen rendezték úgy a dolgot, hogy a mű végére az egyszerű származásúnak gondolt hősről kiderüljön hercegi, királyi származása. De vajon milyen összefüggésrendszerbe állíthatjuk, milyen jelentésekkel ruházhatjuk fel az allúziót? A derék pástorfiú prezentációjából, a „hősi balladákra” utaló megkülönböztető gesztusból érdemes-e olyasféle jelzést kiolvasnunk, amely a heterogenitás, elkülönülés képzetköreit, a posztmodern „metairódomiságot” idézi fel? A kérdésre, azt hiszem, egyértelmű nemmel felelhetünk. A „hősi balladák” sablonjától való játékos elhatárolódás *Az istenhegyi székelly leány*ban nem látszik többnek, másnak, mint azon sokrétű, változatos, tradicionális (sok évszázados) gesztuskészlet egyik elemének, amelyet az írók saját művük „valódiságának”, hitelének, szavahihetőségének hangsúlyozására szoktak felhasználni. Hogy az allúzió semminemű lényegi elkülönülésre, újszerű regénytudatosságra, romance-problematizálásra, ironizálásra nem utal, azt a műegész felől könnyen igazolhatjuk: az *Istenhegyi székelly leány* egészében makulátlan románc (monda, mese, eposz), és Adorján, a pástorfiú a mű során nem problematizálja, hanem éppen hogy képviseli, beteljesíti a romantikus-románcos hagyományt: a próbatételeknek habozás nélkül, bátran felel meg, testi gyengeségeket nem ismer, jelleme szilárd, szerelmi hűsége tántoríthatatlan.

A másféle Jókai-művekből felhozott példák persze *Az új földesúr* ügyében nem szolgálhatnak perdöntő bizonyítékként. De úgy hiszem, az 1862-es regény irodalmi célzásait, játékos elhatárolódásait vizsgálva is hasonló konklúzióra juthatunk. A 19. század eleji provokatív, nagy mű, a byroni *Don Juan* metairódomisai gesztusai (eposzra utaló összehasonlításai, narrációkövető megjegyzései, metrikai választásokat jelző, hasonlatkereső, metaforamagyarázó reflexiói) alighanem valóban ironizálják az irodalomalkotás, irodalmiság módozatait, de az 1862-es magyar regény utalásaiban e provokativitásnak nincsen semmi nyoma. A szerző a francia romantikus elbeszéléseket játékba hozva és a vígjátékok

a neki szánt borítékba jusson; nehogy valami tévedés történjék, mint ezt már vígjátékokban látta az ember [...] Az szép lenne, ha például minden ember a másiknak szóló levelet kapná meg” – óvja az elbeszélő Corinnát, és veti fel játékos-ironikusan azt a vígjátéki esélyt, amely a későbbiekben valóban beigazolóódik. I. m. 101, 297, 330.

41 Jókai Mór: *Dekameron. Száz novella, II. rész.* Budapest, 1894, Révai testvérek kiadása, 166.

irodalmi sajátságaira utalva nem valamiféle „új regényformát” sejtet. Az „auto-reflexív” „metairodalmi” allúziók igazában csupán határozott tónusjelzések, játékos műfaji markerek. Mindössze azt híreltik, azt hangsúlyozzák, hogy az író a „fellengzős regényi nagyromantika” (és a harsány, valószerűtlen, keresett szerkesztési elveket alkalmazó vígjátéktípus) ellenében ezúttal más „módot” választott, visszafogottabb, tompítottabb, egyszerűbb, bensőségebb világteremtő módozatokat alkalmaz.

*

Legvégül ígéretünket beváltva tegyük meg javaslatunkat a „korrajziség”, a referenciális, valóságtükrözési dilemmák kezelésének ügyében is! Kérdezzük meg még egyszer: a kiszolgáltatottság, remény nélküliség, megalázottság kétségbeejtő időszaka vajon átírható-e a humor és a kiengesztelés könyvébe? Hitelesnek tekinthető-e a mű verőfényes korrajza? Akceptálhatjuk-e azt a víziót, amely a rezsím erőszakszervezetét, karhatalmi testületét, ellenséges bürokráciáját csak afféle „szilvamumusként” láttatja, a magyarok játékos, humoros fölényét minduntalan hangsúlyozva, érvényesítve? A kiélezett kérdéseket a realista provincializmus és a marxista kritika nyomvonalán fogalmaztuk meg, de feleletünkben természetesen másféle megfontolásokból indulunk ki.

A válaszkísérlet során mindenekelőtt arra az egyszerű, de elégszer nem hangsúlyozható tényre kell felhívnom a figyelmet, hogy *Az új földesúr* nem realista regény. Jókai művészi víziója nem a tömérdek meghatározottsággal teli „valóságot” mutatja be, hanem megkönnyebbülést, felszabadulást kínál. A determinációk trónfosztását az író, mint láttuk, emlékezetes vígjátéki figurái által, a felszabadító komikum, humor eszköztárával, a bensőséges, családi atmoszférával és – utoljára, de nem utolsósorban – a mindent összekötő, átható, véletlenelví, jó vég felé biztosan vezető szerkezettel vitte végbe. Mindezen erős, eredményes atmoszférateremtő elemek szilárdan megállapítják és szabályozzák az író s az olvasó közti szerződés-kötést. Úgy is mondhatnánk, hogy stabil orientáló markerekként működnek: a „korhű”, „realista” olvasást elhárítják, és másféle, a két valóság (kortapasztalat és irodalmi vízió) különbözőségét belátó, a felszabadultság örömét elfogadó és átélő műértést inspirálnak. (Más kérdés, hogy e vígjátéki mód hitelességéhez, tartalmasságához, az író fantáziateljesítményei mellett még egy tény hozzájárul: a győzedelmes kiengesztelés olyan történetvilág rovására történik meg, amelyet a magyarság régről ismer, s amely lehetőségek helyett csupán az elszenvedés alternatíváját kínálta fel számára.)

Röviden és sommásan tehát azt mondhatjuk, hogy az alkalmatlan valóság-tükrözés felvetése és a „szilvamumus”-vád *Az új földesúrral* kapcsolatban értelmetlenek. A rossz lefokozását a Jókai-regény leleményesen kitalált, szerves vígjátékisága teljességgel igazolja és lehetővé teszi. A mű tartalmas könnyűsége valójában mély és archetipikus műfaji funkciót teljesít be: a tél, a determináció, a kudarc és a halál terenumain emeli túl az olvasót.

A „funkcionáló” író¹

Előszó egy Cs. Szabó László-kismonográfiához

„Nem vagyok közéleti nagyság, jelkép, cégér, mozgó szobor, nagy idők tanúja, rozoga műemlék. Olyanfajta író vagyok, mint jellegre írói eszményképem: Kosztolányi Dezső, azaz egy átlagember egy írógép előtt, bepiszkítandó papírral a gépben. Harmincegy éves emigrációmnak köszönhetem, hogy ezzel lehettem. Egyet tehetnek az emberek (s ezt teszik legkevésbé szívesen, mert nem elég drámai, s nincs köze semmiféle magyar »sorskérdéshez«): adjanak ki, vegyenek meg, olvassanak el, fizessenek ki, viszont ne törődjenek az írás mögött az emberrel, hagyják békében, zajtalanul élni s meghalni, még sírját se keressék föl. Öreg vagyok, nagyon-nagyon fáradt, gyógyíthatatlan beteg, s a harcaimat megharcoltam. *Privacy* – elvárom, hogy majdnem 30 évi angliai élet után ezt az egyet figyelembe veszik honfitársaim, még ha nehezükre esik is.”² Az 1980-ban hazatérő Cs. Szabó László kívánságai voltak ezek. Az utókor részben szót fogad neki: békén hagyja, nem törődik vele. Az (irodalom)történészek kis csoportjának azonban valóban nehezére esik nem foglalkozni az emberrel a mű mögött. Leküzdhetetlen késztetést éreznek arra, hogy kategorizálják és minősítsék a történelmi alakot. Következésképpen az író mára csak egy felcímkézett életrajz, egy vázlatos pályakép maradt az irodalomtörténetben. Historikus figura, akinél az élete a feldolgozások tanúsága szerint sokkal fontosabb a műveinél.

Abban talán konszenzus van mára, hogy a 20. századi emigráns nyugati magyar irodalom egyik kiemelkedő alkotója. Csakhogy előrébb való antikommunista meggyőződése, mint az, hogy stílusművész. Jelentősebbnek látszanak személyes nexusai gondolkodásának szellemtörténeti beágyazottságánál. A neki tulajdonított jelképes szerep maga mögé utasítja szürreális látásmódú elbeszéléseit. Élethelyzete „történelmi szereppel” díszítette fel, emigrációs missziótudattal, s ami ebből származik: kultúrpolitikai funkcióval. Az 1951-ben magyar

PAPP ENDRE (1967) kritikus, a *Hitel* főszerkesztője.

- 1 Részlet az MMA Kiadó kiadásában megjelenő könyvből. Elkészítése idején a szerző a Magyar Művészeti Akadémia ösztöndíjában részesült.
- 2 Cs. Szabó László és Gál István levelezése, 1933–1982. Bp., 2012, Argumentum Kiadó, 180–181.

diákok alapította hollandiai Mikes Kelemen Kör irányítója, Tóth Miklós írta róla egy magánlevélben 2001-ben: „Csé (ahogy neveztük egymás között) igazi történelmi funkcióját Nyugatra való távozása után töltötte be. [...] ő nem csupán irodalmi ember, hanem általános magyar kultúrpolitikai vezető személyiség is, aki a maga küldetésének tudatában élt és funkcionált. [...] Közösségi felelősségtudata volt a magyar kultúrvilág egésze iránt. Természetes vezéregyéniség volt és mindig az is marad.”³ Az irodalomtörténész Czigány Lóránt a szerzőnek az emigrálás előtti és utáni mellett egy „harmadik életművet” is megkülönböztetett: „Cs. Szabó László ugyanis intézmény, a nyugati magyar irodalom legfontosabb intézménye.”⁴ Szóválasztása szerint ő az élesztő, a kovász, a rejtélye „fluidum”, amitől az összeáll és életre kel.

Nos, ha ezen a könyvön múlik, akkor Cs. Szabó László nem fog a továbbiakban a kegyes vagy kegyetlen utókor által rákényszerített szerepben, díszemlékműként „funkcionálni”, sem sütőipari metaforaként megkövesedni egy sírmelékleteket gyűjtő irodalmi lapidáriumban. Aki megütközik ezen a kijelentésen, az csodálkozzon hősünkön is, aki ezt találta írni Arany János alakját vizsgálva: „Egy költő nagyságának végső mértéke utóvégre mégsem az, hogy miféle szerepe volt kora társadalmában.”⁵ Egy múltba ragadó irodalomtörténeti skatulyába szorítva ugyanis az írói túlélés esélye minimális. Protestálni kell az írói önértékért!

Az 1949-es emigrálással Cs. Szabó László hosszú időre összekötötte írói munkásságának megítélését a politikai szembenállás érdekelvű kategorizálásával. Az önmentésként, menekülésként felfogható távozás eredendően politikai tett is: szembefordulás egy hatalmi berendezkedéssel. Az utókor csóllátása miatt végső soron hibás döntést hozott, rajta vesztett. Eltűnt az író, maradt a múltba ragasztó szerep. Reprezentációs célból kerül szóba a neve. Elfogadás-elutasítás dilemmájában az életmű ismeretére tulajdonképpen nincs is szükség, csak megzavarná a kultúrharcos tisztánlátást – mert politikai harc van a magyar kultúrában. Nem új ráébredés ez, mivel történelmünk folyamán a nemzeti-politikai célok visszatérően átfedésbe kerültek irodalmi tematizálásokkal és kulturális szerepválasztásokkal, ezért az esztétikai kérdések sokszor hazafias állásfoglalások is. S talán az sem eget rengető felismerés, hogy a politika rendre maga alá gyűri a szépművészeti latolgtatásokat, magától értetődően nem tartoznak egy súlycsoportba. Az mégsem mindennapos azonban, hogy az írói mű válik másodlagossá a szerző élete mögött.

3 Idézi Arday Géza: *Szellemi irányítói az emigrációban*. Cs. Szabó László pályaképe. Bp., 2018, L'Harmattan Kiadó, 15.

4 Czigány Lóránt: Cs. Szabó Lászlóról két tételben. In „*Angol az útvelem, de magyar a büszkeségem*”. Hága, Hollandia, 2005, Mikes International, 33.

5 *Magyar versek Aranytól napjainkig*. Gyűjtötte, a bevezetést és a jegyzeteket írta Cs. Szabó László. Róma, 1953, Anonymus. Bevezetés, 15.

Két pályakép is megjelent a nem túl távoli múltban Cs. Szabóról.⁶ Sárközi Mátvás Csé című könyvének⁷ alcíme azt ígéri, hogy az „életművet” foglalja össze. Amennyiben a kifejezésen a megalkotott személyiséget értjük, akkor helytálló a megjelölés. Ebben az értelemben a könyv hőse a történelmi személyiség, maga az individuuum, a művész a mű. Az irodalmi munkálkodás csak címekben, rövid, eligazító ismertetésekben és idézetekben, illetve kritikákban jelenik meg. Régivágású, tisztességes, jól értesült és szeretettel írt, valójában a népszerű ismeretterjesztés körébe sorolható dolgozat. A másik, az Arday Gézáé, a *Szellemi iránytű az emigrációban* odabiggyeszi az alcímébe a „pályakép” műfaji megjelölést – kevesebb joggal. A szerző történész, az irodalom kevésbé érdekli. Ötletes második világháborús műszava volt a hazai propagandának a „rugalmas elszakadás” fordulat, amely a „vonalainkat kiegyenesítettük” mellett a visszavonulás keserű tényét volt hivatott leplezni. A szerző hasonló rugalmassággal rúgja el magát a tényleges életműtől, s a morális ítékezés szolgálatába állított eszme-futtatásában egyenes logikai vonalban fejt fel a kultúrpolitikai ikonként kezelt író, az emigráció és az 1945 utáni hazai irodalmi élet történetét. Cs. Szabó megkapja azt, ami neki jár egy a „harag és elfogultság” elvére hangolt, aktuálpolitikai megfontolásokhoz igazodó historikustól: „A polgári írók a hatvanas évektől kezdve igyekeztek talpra állni, csakúgy mint az ötvenes években internált vagy kitelepített közép- és felsőosztálybeliek, akik nem könnyen ugyan, de felszínen maradtak, mert érezték erkölcsi fölényüket az aljas és embertelen diktatúrával szemben. Ebben rejlett Cs. Szabó ereje is, s éppen emiatt volt súlyos hiba és kár, a hidegháború éveiben, 1980-ban az elveit feladva: leülni Aczéllal, tárgyalni vele, majd a kommunista hatalom jóváhagyásával »hazahozni« az életmű javát. Mindez talán alkotói hiúságból történt, amit Czigány Lóránt is megfogalmazott naplójában: »Csé rendkívül gögös alkat, s már nagyon régóta nem kapja meg azt a tömjénezést, ami otthon természetesen kijárt volna neki.« A sors fintora, hogy ezt itthon sem kaphatta meg.”⁸ S egy hivatkozás erejéig morálisan egy sorba kerül a ráállított, beszervezett titkosszolgálati ügynökkel...⁹

6 Létezik egy a másik kettőnél tudományosabb igényű és sokkal alaposabb feldolgozás is, ez azonban nyomtatásban nem jelent meg. Baranyai Katalin 2011-ben írt PhD dolgozatáról van szó: Cs. Szabó Lászlóval a *Szepsi Csombor körön innen és túl*. PhD dolgozat. Miskolc, 2011. Csak az interneten hozzáférhető: 193.6.1.94:9080/ JaDoX_Portlets/documents/document_13000_section_5097.pdf. A doktori aspiráns gondos filológiai aprómunkával megírt, a levelezést egyenrangú forrásként használó, narratológiai problémákat felvető, biografikus nézőpontra épített pályabemutatása igyekszik a hazai és az emigráns pályaszakaszok egybefoglalására. A *Római muzsikát* elemzi kiemelten mint az életmű csúcspontját, tetten érni kívánva benne a szerző lappangó költőiségét.

7 Sárközi Mátvás: *Csé*. Cs. Szabó László életműve. Budapest, 2014, Kortárs Kiadó.

8 Arday, 180.

9 Arday, 194. Mező Gábor: *Zűrzavar és káosz – Cs. Szabó László Denoix ügynök hálójában* című írásáról van szó.

Megszéppenve állunk: mihez kezdjünk ekkora erkölcsi deficitel? Egy súlyosan beteg öregember hazahozta a műveit? Ezeknek...?! Bizony, ez is egy kontextus. S magunkat ki tudjuk-e menteni a politika prése alól? Onnan nézve mindenkinek van vaj a füle mögött. Ahogyan Cs. Szabó magyarázta barátjának és sorstársának, Szabó Zoltánnak: a politika mindig idősebb, mint mi, ő kezd el tegezni. Vajon eljöhét még az az idő, mikor írásai alapján ítélik meg az író? Irgalmat az esendő embernek, aki mellesleg kiválóan értett a mesterségéhez!

Szerzői (kis)monográfia élén áll az életrajz, ehhez szokott az olvasó. Tudomásul kell vennie, hogy most nem így van! Nemcsak azért nem, mert a téma mások által már részletesen meg van írva – ahogyan abból ízelítőt kaphatott... –, hanem mert illusztrációnak kellene titulálnunk Cs. Szabó seregnyi könyvét, ha elsődlegesen az élettörténetéből magyaráznánk őket. Ez azért sem célravezető eljárás, mert nem minden részletben feleltethető meg a történelmi kor, benne a szerzővel, a művek tartalmi jegyeinek. Ha a konvenciót követnénk, pontosan azt a címet lehetne adni az így készült feldolgozásnak, amiben ő gondolkodott memoárja kapcsán: *A század tanúja*. Ő is elvetette. A tájékozott olvasó azonnal tiltakozhat, hogy neki valóban eseményteli élet adatott, s maga a szerző is sorából vezette le írói művét saját személyisége tükréeként. Ahogyan visszatekintően mondja: „Másfél emberöltő óta írásaim tetemes hányada önéletrajzi töredék, apró szilánkoktól nagyobb tömbökig: különböző korok és figurák visszaverődései egy névvel és személyiséggel körülpólyált ideggócról.”¹⁰ Nos, a szerzői önértelmezés szándéka valóban kimondottan erős, néha már zavaróan az. Az esztétikai alapviszonyba a szerzőn és a művön kívül azonban beletartozik az értelmező is. Olyannyira így van ez, hogy az elmúlt harminc év magyar irodalombefogadását a teoretizáló interpretációk eluralkodása tette követhetlenné a műkedvelő – támogató és pejoratív értelmében egyaránt értendő a meghatározás, kinek-kinek, ami jár! – közvélemény szemében, amelynek nem kis része még mindig a szerzőre, annak is az intim magánéletére vagy politikai hovatartozására kíváncsi leginkább, de csak röviden, érintőlegesen, színes eseményként a médiazuhatagban. S hasonlóan polarizálódik a szerzői tábor: van, aki már felszámolta magát mint individuum, leginkább nyelvi médiumként ismer magára, vagy Kosztolányival mit sem törődve – mily sekély a mélység... – állati létalapja után fúr tudata mélyébe, más hiúbb mint Ady Endre, s jobban menezseli magát Goethénél. Néhai szerzőnek azonban türelmesnek kell lennie – nemcsak az idők végi trombitaszóra várva, hanem az utókori irodalmárral szemben is. S ő azt mondja, az írói önértelmezés is csak egy a sok – esetünkben a kevés – közül. Egyvalami miatt van különös becse: az életmű része. Az író sohasem lehet adekvát értője magának, mert minden önmagára irányuló szövege „csak” irodalom. Márpedig Cs. Szabó bizonyosan nem sorolta magát a realisták közé, jobban szerette, ha a szürrealizmussal hozták összefüggésbe

10 Cs. Szabó László: *Két tükör közt*. Basel, 1977, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem-Aurora Kiadó, 9.

produkcióit, s külön élvezte, ha roppant ismeretanyagával szabadon élve egyfajta bűjőcskát játszhatott az olvasóval, ezért hát megfejtésre szorul. Az életműre koncentráló értelmezést kap az érdeklődő, aki ideológiai sztereotípiáit, előítéleteit vagy erőfeszítést nem igénylő szórakozási vágyát hajlandó az olvasás idejére a ruhatárban hagyni. Végigkísérheti a gondolati utat, hogyan válik egy öntudatos, felkészült, elképesztő műveltségű fiatalemberből sokat tapasztalt, enciklopédikus tudású, erkölcsileg érzékeny bölcselő, akinek a sorsa valóban példázza a 20. századi európai történelmet, mi több, a felvilágosodás utáni szellemi folyamatokat is segít modellezni a maga áttételeiben. Afféle Bildungsroman bontakozik ki talán a lapokon? Az azért mégsem, mivel az irodalomban, egyáltalán a kultúrában helyesebb változásról, mint fejlődésről beszélni. Mindenesetre Cs. Szabó László a szövegei által ölt alakot, erre irányul az esztétikai megértés, amely egyben azonosságtapasztalat: személyes és közösségi egyszerre.

A többi az irodalompolitikusok dolga.

Igen. Béres Ilona, Darvas Iván. R.: Révész György (1964)

Vertikálisan épül

Bertók László: *Együtt forog. Firkák a szalmaszálla 2.*

Magvető, 2020

A 2020-ban, 85 éves korában elhunyt Bertók László utolsó, befejezett kötetét, az *Együtt forog. Firkák a szalmaszálla 2.* címűt forgatom. Az alcím megismétli az utolsó előtti kötet címét, így a kettő két darabja egy soha létre nem jövő sorozatnak. Elfogyott a költő élete, elfogytak a szalmaszálla róható sorok, szavak. A „lírai napló” lapjai beteltek, lezárult egy páratlan és páratlanul gazdag életmű, formailag végéhez ért az a programszerű redukció, melyet Bertók László meghirdetése óta következetesen képviselt. A firka mint versforma először a 2014-es *Ott mi van* kötetben jelent meg, de a kétezres évek Bertók-szövegeiben előbb már ott voltak a „hosszúkák”, a „pillanatkák” és a „háromkák”, ezek a kvázi-haikuk („haikukák”, ahogy a *Feb-ruári kés* című kötetben ő maga nevezi).

A „betegség, az öregség gondolati-érzelmi körében, gyűrűjében születettnek” mondja a verseket a szerkesztői elemzés, és hozzáteszi, hogy a „firka Bertók László műveinek esetében tekinthető az epigramma változatának is, amely az időskori líra nagy témáit és apró megfigyeléseit mutatja emberközélebről egyetlen metszetben, kimerevített pillanatban”. Ez nem vázlatosság, ezek a versek nem hagyatékban maradt töredékek, amelyekből kitűnik vagy sem egy költő tehetsége, tudása, hanem tudatos program, tervszerű eljárás eredményeképp létrejött kötetegész szövegei, még a darabszámuk is bertóki, 243, három az ötödiken, idézve a klasszikus *Három az ötödiken* (1995) című kötetet. A kétsoros maximál nem a bölcsesség-hübrisz lenyomatai, Bertók egyszerűen így rögzít jelenbeli tapasztalatot, múltból előjövő tudást, így mutatja meg szűkebb és tágabb

környezetét, külső hatásokat, belső rezonanciáit. Teljes értékű versek ezek, meg is találjuk indoklásukat a kötet ars poeticáját is jelentő kétsorosban: „Nem vízszintesen, hanem vertikálisan / épül, mondja W. S., s több emelete van” (*A jó vers*). Kategorizálásukkal maga a szerző is megpróbálkozik: „Gyónás? Főkönyv? Napló? Mintha papír volna / írja verseit egy kéknek lát-szó tóra” (*Költő 1*), de más képet is fest ugyanerről, amikor ezt írja: „Illeg-billeg, próbál megállni valahogy, /s azt hiszi, ő viszi vállán a napot” (*Költő 2*).

„A lírikus a kor előrehaladtával kénytelen jobban magára, a közvetlenül körülötte levő dolgokra koncentrálni, de az emberek sürgő-forgó világa még magával ragadja, fontos megállapításokra sarkallja” – írja Lakner Dávid a *Magyar Hangban* megjelent recenziójában, amivel majdnem teljesen egyetértek, kivéve a még szócskát. Bertók költészete ugyanis indulásától fogva végig mind a kettőre: a szűkebb, saját térre és a tágabb, egyetemesebbre egyaránt és teljesen fogékony volt, én nem érzékelek ebben változást. A versek egy kis része foglalkozik konkrétan az öregedés tapasztalataival, ezekben a szövegekben valóban az elmúlás felől néz a létezésre, minden más esetben állapotörögztítés csupán, ahol a trivialis maximum csak keret. Továbbmegyek: az öregség tapasztalatainak megjelenését versről versre összeszámolva azt is meg merem kockáztatni, hogy semmivel sincs több e témában ebben a kötetben, mint bármelyik kortárs magyar versgyűjteményben, némely fiatalabb versírónál jóval több bír lenni a rettenetes, a panasz, a jaj (nevek a szerkesztőségben). A halál, a vég mint téma – úgy vélem – első-

sorban olvasói projekció, ami bocsánatos, hiszen egy szerző utolsó kötetét nem is nagyon lehet másképp, csak ezzel a referencialitással olvasni. Ha azonban a szerzői szándékra is tekintettel vagyunk, az élet felől olvasva a megrendültségen túl a költői teljesítmény okozta másfajta megrendültség is jutalmunk lesz. Mert ezek a firkák a szalmaszálon derűt, bölcsességet, az élet halállal szembeni bátorságát, itt-ott kifejezetten frivol hangjait és még sok egyéb értéket hordoznak.

Például öniróniát. Az önmagát egy korábbi, széles körben ismert versét idézve megszólító költő öniróniáját, melyben a költészet hatalma is megkérdőjeleződik: „A boldogság egy hajsza, egy szó, egy mozdulat... / firkáltad húsz éve... most mutasd meg, ki vagy!” A *Nonstop* címűben ennél is keményebb: „Felvillan, kialszik, le sem kapcsolható... / fárosztját szott, s mi lett?... nonstop vészvillogó?” Papp Máté írta az első *Firkák* kötettel kapcsolatban 2016-ban a *Vigíliában*, hogy „az ironikus önreflexiók ugyanúgy megmaradnak, ahogy a költő relativizáló hajlama is újabb és újabb nézőpontokat villant föl egy-egy felvetett témával kapcsolatban”, és ez folytatódik ebben a kötetben is. Bedecs László pedig a *Bárkában*, szintén az első *Firkák* kötetéről azt mondja, hogy „az őszikék-hangulatú szövegek rövidege mintha azzal a félelemmel is összefüggne, hogy talán nincs is másra idő, mint ezeket a kétsorosakat megírni: amíg lehet, gyorsan a falra vagy egy papírfecni-re írni, mert ki tudja, lesz-e lehetőség holnap is megtenni ugyanezt. A halál fenyegetése mindent ural...” - ami mintha oldódna ebben a kötetben. *Firkák* szalmaszála ez is, de ahogy a kötet címe elemelkedett és lett *Együtt forog*, úgy a benne szereplő kétsorosok is túllépnek a félelmeken, az elkerülhetetlen romlás miatti depresszió, nem úgy, hogy nem vesznek tudomást a nehézségekről, hanem úgy, hogy inkább tekintenek arra, amit lehet még a helyett, amit már nem lehet. Így a halál fenyegetése ugyan továbbra is és még inkább ural mindent, de

tekintetünket, az olvasó figyelmét a versbeszélő hangja a még mindig megvalósuló mozgásra, a létezésre irányítja.

Ilyen mozgások hozzák létre a kötet szerkezetét és benne a különböző lírai játékokat. Például, hogy az *Ahhoz képest* című (sorrendben a 16.) ciklus kilenc kétsorososa akár egy költemény is lehetne, egy versként és kilenc kétsoros versként egyformán tökéletes. A 12., *Ahogy a vak tyúk is* című ciklus pedig azzal gyönyörködtet, hogy a benne szereplő kétsorosok címei adnak ki egy külön verset, íme: *Nocsak!, Meglepődik, Elindul, Aztán, Észreveszi a nőt, Méregeti, Megtorpan, Hangot hall, Messziről, Felnéz az égre*. Máshol régebbi véleményét bírálja felül azzal, hogy ugyanabban a témában más nézőpontot foglalva el fogalmaz, mint például a sokak által és sokat vitatott pécsi Weöres-szobor kapcsán. A *Firkák*ban még ezt olvassuk: „Ül az utcán a költő szobra, / ahogy a költő sose ült volna” (37. ciklus), erre most így felel *A költő szobra, 2* című, *Weöres Sándor redi-vivus* alcímű versben: „Pár év, s lám, ott-hon van, a főutca része, / kisfiúk, nagylányok ülnek az ölébe.” És ha Weöres szóba kerül, meg kell említeni, hogy rajta kívül még jó pár költő, íróelőd is idézve van, a kötet végén külön jegyzék listázza is: Dante, Shaw és Ivan Cankar mellett Ady, Vörösmarty és természetesen Arany János, utóbbi így: „Jajgathatsz, villoghatsz, kufárokodhatsz vele, / ragyog a magyar nyelv Arany-fedezete.”

A fentebb idézett versépítés-módszerrel, annak vertikális, azaz magasba emelkedő voltával kapcsolatban szinte minden darabnál megállapítható, hogy a szerző számít az olvasói munkára. A *Között* című versben ezt olvassuk: „Nem a föld, nem az ég, csak a kettő között, / s amikor meghajolsz, az ég ér a föld” - a költő meghajol, a vers pedig felnő. Ahogy Sturm László a háromkákát létrehozó alkotói technika kapcsán (a vonatkozó MMA-lexikon szócikkében) megjegyzi, „maga Bertók is videókliphez hasonlítja módszerét: apró villanásokból, töredékekből áll össze végül

valami egész”, ráadásul ez az egész „összeállva is őrzi a rögtönzés frissességét”. Mintha valóban rövid üzenet formájában (ha már videoklip, akkor akár a ma népszerű, rövid tiktok-videó lehetne eklatáns példa), a kihagyásoknak is informatív szerepet szánva közölne, jelezne, mutatna és magyarázna, és ez a módszer valóban nemcsak teljességet munkál, de a frissesség, a lendület, az étellel teliség hordozója is. Így lesznek azok a kétsoros versek a nagy, ún. létösszegző versekkel rokonok, hozzájuk méltók. *A kerítés* című kétsoros példáján illusztrálva: „Nagyobb részén onnan, nehezen még innen, / lyukas kerítésen hintázik a Minden.” Konkrétabb képet használ a *Tanulgatja* című vers: „Amit napról napra, évtizedeken át, / újra tanulgatja a koreográfiát.” Már-már végletesen leegyszerűsített, majdhogynem dehumanizált felsorolás található a *Reflex* című versben, ami eszünkbe juttathatja Lovasi András (pécsi szál!) *Kényszer, érdek, ösztönélet* című dalát: „Volt az ösztön, az ész, s volt a tapasztalat... / de hogy a végére csak a reflex marad(?)...”

„Kétszáznegyvenhárom igen, / és ugyanannyi nem tudom. / Egy hajszál a pillanaton. / S kilenc éve, hogy levezem.” – *A Kő*

a tollpihén és a *Ha van a világon tető* köteteket egy harmadikkal teljessé tevő 1995-ös nagy Bertók-könyv, a *Három az ötödiken* kötetzáró nagyverse költői programja poetikailag méltó, mesteri zárást kapott. Az akkor felmutatott két, szinte mérhetetlen súlyú, jelentőségű elem: az idői (pillanat) és a térbeli-tárgyi (hajszál) firka lett, és szalmaszál. Ezek a mulandóságra emlékeztető, figyelmeztető, látszólag jelentéktelen tárgyak, idők és tevékenységek és az ezekkel való költői törődés Bertók László emberi és művészi nagyságát egyaránt mutatja. *Az anyját hallja* című versben írja: „Úgy dolgozz, mintha halhatatlan volnál. / Úgy imádkozz, mintha azonnal meghalnál.” Együtt van ebben a kötetben minden, együtt forog a tapasztalati világ és az azon túli, a múltból hozott és a még mindig napról napra megtapasztalt való, a komoly és a derűs vélemény, a létbe kapaszkodás és az azon túli iránti érzékenység, a halhatatlanság és az elmúlás: „Egy porszem, annyi sem, semmi vagy, gondoldod / s érzed, hogy tér, idő veled együtt forog.”

Bertók László életműve teljes, horizontálisan lezárt, de vertikálisan egész biztosan épül tovább.

Nagygéci Kovács József

NAGYGÉCI KOVÁCS JÓZSEF (1977) kritikus, Erdőkertesen él.

Újrafestett rácsaink

Futam Balázs F. Attila verseskötetéhez

Budapest, 2020, Hungarovox Kiadó

Balázs F. Attilát egy vele készült interjú címe „magányos költőnek” nevezte. De lehet-e magányos az a költő, akinek – olvasva a beszélgetést és nézve az életrajzát – egymás után jelennek meg a kötetei, köztük számos idegen nyelven is (ha jól számolom, csaknem negyedszáz nyelvre fordították eddig), aki verseivel fáradhatatlanul járja a világot, több nemzetközi írószervezet tagja, és nem egy nemzetközi elismerés kitüntetettje? Bár az interjúcím abban az értelemben feltétlenül igaz rá, hogy végül is minden költő magányos az üres papír (képernyő) – s, Grendel Lajossal mondván, a Semmi színe – előtt. Igaz, más miatt is helyénvaló ez állítás. Hiszen jóllehet három országnak is honosa (romániai/erdélyi indulással, élet- és pályakezdéssel, majd több mint negyedszázados szlovákiai/felföldi kitérő után néhány éve Magyarországon telepedett le), és három közösség is magáénak vallhatja (vallhatná) a munkásságát (de hol vannak már a közösségek?) – lényegében magányosan, egyetlen csoportosuláshoz, csapathoz sem tartozva járja maga kijelölte költői útját már lassan négy és fél évtizede. (Amennyiben indulását a fiatal erdélyi költők 1978-as *Kimaradt szó* című antológiájától számítjuk, noha első versét még tizenöt éves korában, 1969-ben publikálta.) De nem tartozik a gyakran megszólalók, a magukat úgymond *túlírók* közé sem, hiszen mindössze tíz verses- és két novelláskötete jelent meg ez idáig, beleértve a válogatásokat, így legújabb versgyűjteményét, az *Újrafestett rácsokat* is. Ugyanekkor versfordítás kötetei száma meghaladja a harmincat (elsősorban a kortárs román költészet termékeny fordítója), miközben újságot

írt, kiadót és irodalmi folyóiratot alapított és vezetett, azaz irodalomszervező tevékenysége is jelentős – vagyis ha innen nézzük „megszólalásait”, máris más kép tárul elénk. Ha pedig mostani – ugyan az elmúlt tíz évben, 2011 és 2020 között írt s részben már az ez időszakra eső köteteiben (*Kék*, 2011; *Villon nyakkendője*, 2015) megjelent, részben pedig az azóta keletkezett verseiből összeállított – „válogatott” verseskötetéhez más látószöveget választunk, azok egybeolvasásával új megvilágításba kerül(het)nek korábbi darabjai is. Azaz – mivel tudvalevőleg nemcsak egy-egy konkrét szöveg, hanem azok mindenkor olvasata, értelmezése is teszi a verset – az *Újrafestett rácsok* opusait e felfogásban akár újaknak is vehetjük.

E *mozgó* értelmezési stratégia – s eddigi költői oeuvre-je – tükrében az is látható, hogy Balázs F. költészetének visszatérő elemei is újabb és újabb oldalukról láttatják magukat, s azt alapján olyan közérzetlírának nevezhetném, amely a maga sokféleségében mutatja a középpontjában levő személyiséget. Aki bármihez nyúl is, bármilyen lépést tesz is – hogy a *Sakk* című, több mint három évtizeddel ezelőtti verséhez illesztett szóhasználatból éljek –, mindig ő maga marad a tét, aki „szimultán játszik”, de, s épp ez a lényeg: mindannyiszor maga-magával, aki persze szintén mindig *más* (tehetnénk hozzá „az én, az valaki más” bevált szürrealista doktrínája szerint). Elég csak első kötete címadóját, a *Maszkokat* idéznem: „a szerep én vagyok, mert önmagam játszom / szöveggel és szöveg nélkül”, de változó arcmásaival jelenik meg előttünk új kötetében is (*Aznapi profil*). Ennek megfelelően a hangja is

– ha nem is versről versre, hanem felvett szerepei szerint – változik: olykor „játékosan tragizáló” (Kulcsár Ferenc), olykor szenttelenül objektív, olykor elégikusan lágy, olykor a beat-költők kottájából „üvölt”, olykor tragikusan groteszk vagy éppenséggel abszurdba torkollóan tragikus, néha valami pátoszféle hatja át, s néha a visszafojtott indulattól remeg, vagy éppen, mint a *Késő délutánban*, a forradalmait magába fojtó „civil” elidegenedettséggel szemléli önmagát és világát. Balázs F. lírájának regiszterei – aki láthatólag sokféle költői iskola tanulópadjában ült, amit kötete rejtett vagy nyilvánvaló allúziói s „kulturális ikonjai” is meggyőzően igazolnak – az egészen lágy, harmóniát áhító dallamoktól az önkereső személyiség saját magának feszülő küzdelmeit megszólaltató drámáig terjednek, miközben szerepjátékai (maszkjai) nem egyszer súlyos diszharmóniák elfedésére is szolgálnak. (Lásd többek közt a *Lázadásban*: „lá Zadni készülnek a szavak / klónomat készítenék / hogy szabaduljanak tőlem”) A kötet ebből a szempontból is kiemelkedő versét adja például *A játék* tizenegy sora, melyet itt – mivel közelebb vihet bennünket Balázs F. költészetének lényegéhez – teljes egészében idéznék: „folyton ismételni / amíg a játék véget ér // de a játék sosem ér véget / és nem lehet megismételni / semmit / az utolsó ítélet / a kártyák újraosztása lesz / gyakorold az esést / az egyensúlyát veszített / nyeregéből / a fájdalmat csak utólag érzed”. Az *előrehaladás* nála mégis mindig *visszatérés* is (*Fekete angyal*), a számvetés örökös próbájára a rendteremtés nem szűnő kísértése, a széthulló világ összetartásának óhaja sarkallja (*Ujjaim között homok*). De tudatában van annak is, hogy csupán a „létezés egyik epizódja” az övé (*Bukarest*), s további utazásversei (utazósversei?) is olyan élethelyzeteket merevítenek ki, melyek a létértelmezés váratlan dimenzióit villantják föl előttünk (közülük is kiválik például a *Makarska* önröniáját is megvillantó helyzetrajza, s nem-

különben a *Trieszt*, melyben tulajdonképpen a versre ihlető körülmények hiányát avatja verssé).

Az *Újrafestett rácsok* mintha azt sugallná: a világ ugyan megy (arra, amerre), de lényegében nem változik benne semmi (csupán a *rácsok* kapnak benne időnként új meg új színt). Költőnk kötetei azonban mégsem ismétlik magukat, minden egyes eddigi megszólalása külön súlyt kap. S ha összevetem legelső kötetét, akár amit annak idején írtam róla, ezzel a mostanival, kétségtelenül nagy a távolság a kettő között, ami egyértelműen a javára írható. Egyenletesen alakuló, egyenesvonalú pályája azonban emlékezetem szerint eddig mégsem kapott színvonalával arányos visszhangot; a (mérvadó) kritika figyelmét rendre elkerülték a könyvei, a kánonok – akármelyik oldalt nézem – nem számolnak vele, s hadd tegyem hozzá, mostani kötete után (is) mennyire méltatlan hozzá ez a verseit, könyveit övező csend. Ugyanis ha szétnézünk magunk körül, kortárs költészetünk háza táján, azt lát(hat)juk, hogy nem ritkán sokkal szerényebb és egyenetlenebb teljesítmények körül is nagyobb az ünneplés, mint körülötte – akármelyik hazájában. Mert költőnk, említettem már, három hon lakója s poétája is egyben... bár lehet – épp ezért nézik/tartják őt idegennek mindhárom helyen? Hiszen a költőnek – ha *költő* az illető – amúgy is lételeme az idegenség. És így van ezzel Balázs F. Attila is, aki egészen egyszerűen, de a lényeget mondva: magában a létezésben idegen. S ezt az egzisztenciális idegenséget, ontologikus helyköziséget sugallja/bizonyítja a *Villon nyakkendője* után az *Újrafestett rácsok* érett, férfias lírája is (mindkettőhöz Zalán Tibor írt invenciózus, érzékeny utószót). Akárha költőnk magáról mintázta volna versének Villonját, aki „a sötétre váltó égen / mint kivetítón / [...] megigazítja a kötelet / sebhelyes nyakán”. S ha, ismerjük el, nem is minden verse egyenletes színvonalú, mindegyikből hiteles személyiség néz ránk (köztük is az élen például

a bármelyik szerelmesvers-antológiába besorolható *Elhajított kő viszi a kéz melegét*). Ki még hisz a személyiség erejében, a metaforák költészetképző rendeltetésében, a hagyományos, nem bontott rendű, nem alulstilizált, nem rontott nyelvű versmondattelherbíró és gondolatteremtő képességében (miközben láthatóan semmitől sem óvakodik jobban, mint bárminek a felülstilizálásától). Aki tudja: „a szavak tökéletlenek / és kevesekhez szólnak” (*A nagy festő a Villon nyakkendőjében*). De azt is, minden (jó) vers – miként az *Újrafestett*

rácsokból kihagyott *Fityisz* című versében a januárban kipattant rügyek – füge „a tespedt / enyészetnek”.

Összefoglalva, Balázs F. Attila utóbbi kötetével egyöntetűen a létszorongatottság költőjeként áll előttünk, akinek hangsúlyozottan érett líráját, annak is egyszerre „régimódi” (de korántsem avított), s ugyanekkor 21. századi életérzéseket megszólaltató legjobb darabjait olvasva, mintha – újrafestett rácsaink között – saját torunkunkon is érezni kezdenénk Villon nyakkendőjének szorítását...

Tóth László

A Magyar Rádió stúdiója. Béres Ilona és Mécs Károly színművészek (1972)

TÓTH LÁSZLÓ (1949) Budapesten született, Dunaszerdahelyen él. Költő, író, művelődéstörténész. Legutóbbi kötete: *A guillotine nyílása, avagy élet és irodalom* (esszék, naplójegyzetek, 2019).

Költői képmás és érzéki illúzió

Falusi Márton: *Kiöltözünk és bemosakszunk*

Magyar Napló, 2020

„egyszer születünk és egyszer halunk
a többi körkörösen ismétlődik”
(*Zsolozsma*)

A hazai szakmai közönség Falusi Márton személyében már jó ideje olyan sokoldalú szerzőt tarthat számon, akiről köztudott, hogy nem csupán költőként művelje az irodalomnak, hanem történelmi elhivatottsággal bíró kutatója is. Ez a megállapítás első pillantásra akár mellékes ténynek tűnhetne, de mégsem az, mivel esetében az irodalmi múlt széles körű ismerete nem korlátozódik szigorúan a tudomány művelésére, hanem szervesen beépül művészetébe, ennél fogva a magabiztosan kezelt műformák egyéni karaktervonásai verseiben visszatérően az aktualizált líra-hagyomány összefüggésében jelennek meg. Sokatmondó tény, hogy a *Kiöltözünk és bemosakszunk* szerzőjének harmincas évei közepére immár a hatodik verseskötete látott 2020-ban napvilágot, elmondható tehát, hogy egy felettébb termékeny alkotónak veheti kézbe az újabb művét az olvasó. Az immár húsz évet felölelő költői pálya felől szemlélve a kiadott kötetek magas száma azt jelzi, hogy Falusi már jó ideje maga mögött tudja a szárnybontogatás kezdeti időszakát, ennél fogva az általa közreadott művészi termést egy beérkezett, érett költő munkájaként érdemes számba venni. Az alkotói lendületnek mégis elmentmond az írások keltette első benyomás, amely egy a világban még mindig helyét kereső férfi tapasztalatairól, hétköznapi küzdelmeiről s azokról leszűrt belátásokról ad számot. Miközben tehát úgy tűnik, hogy a művészi önkiteljesítés folyamata töretlenül halad előre, az előzetes várakozásokra némileg rácafolva, mégsem a megállapodott, a társadalmi be-

illeszkedés nyűgjeivel, gondjaival sikeresen megbirkózó személyiség arcvonásai rajzolódnak ki a szövegekből. A sorok mögött sokkal inkább úgy tűnik, hogy egy kritikus átértékelés nyomai sejlének fel, s talán nem túlzás kijelenteni, hogy a *Kiöltözünk és bemosakszunk* aktuális művészi kihívását ezen személyiségformáló alap-tapasztalatnak az érvényes és letisztult költői megfogalmazása jelenti. A versekben megszólaló lírai alany fiktív történetéből az otthont jelentő budai környezet elhagyása, egy közös családalapítás kudarcá s az önálló zuglói egzisztenciateremtés története bontakozik ki. Az emelkedett hangvételtől tartózkodó szövegekben összességében a „lét viselt dolgai” (*Útbaigazítás*) állnak a középpontban, azon emberi, túlságosan is emberi problémák ábrázolása, amelyekkel a költő hol „könnyed léptekkel”, hol kevésbé fesztelen formában próbál az irodalom nyelvén számot adni.

Ha kompozíciója felől vizsgáljuk, a *Kiöltözünk és bemosakszunk* két nagyobb szerkezeti egységből épül fel, amelyekben tizenhat, illetve tíz költemény kapott helyet. Az első rész, *A megszólítás eredendő bűne* fejezetcíme a *Radiológia* műből származik. Az édenkerti bűnbeesés-jelenetet felidéző sorokban a megszólítás a kigyó Évához intézett szavaira, a csábítás aktusára, amelyvel leszakította az almát a jó és rossz tudásának fájáról. Az archetipikus jelenet párkapcsolati kontextusban történő felidézése a „tűzkeresztségen” áteső nő tapasztalatával kapcsolódik össze, a vers egésze a női szexualitáshoz való ambivalens viszonyt tematizálja. A megszólítás

azonban nem csupán az eredendő bűnt jelöli, hanem visszamutat a versbeszéd aposztrofikus jellegére is. Falusi költeményeinek nem általános ismerve a vokátívusz alkalmazása, feltűnő azonban, hogy olyan darabokban fordul elő, amelyekben a lírai Te a női társat jelöli. Minden bizonnyal az alakzat példái közt is különösen ritka eset, amikor a megszólított megszólításával találkozhatunk: „vállalnád-e a megszólított hálátlan / szerepét versben és történelemben” (*Zsolozsma*). A szerelem tapasztalatának a nő megszólításán keresztül történő artikulációja figyelhető meg a *Santander*, a *Zsolozsma*, a *Kiöltözünk és bemosakszunk* versekben, melyek közös vonása, hogy a párkapcsolat kérdése egyik műben sem a megnyugtató lezárás felől nyeri el jelentését. Az aposztrofé révén konstituálódó női szubjektum egy olyan tükör helyét foglalja el, melynek különlegessége, hogy csak a prosopopeia, az arcadás/arcvesztés trópusa révén érzékelhető: „lehet, hogy tükröd arcozódik ismétlődő szerelmeimben” (*Kiöltözünk és bemosakszunk*). Az egymás látható megjelenését kölcsönösen feltételező arc és tükör tehát kifejezetten a női princípium reprezentációjának sajátja, amely ugyanakkor az első személyben megszólaló költői én szerelmeiben jön létre. A tükörbeli kép a szerelem konstans topozsaként ismétlődéseinek keresztül tárja fel lényegét, a vágy érzéki konstitúcióját.

Falusi költészetéről elmondható, hogy elsősorban az érzéki valóság megélt tapasztalataiból merít, az alkotói munka ennél fogva elsősorban a személyes élményanyag megformálására szorítkozik. Mindebből nem csupán a személyes érintettség jelenléte következik, hanem esztétikai hatásképző funkcióra tesznek szert az önéletrajzi elemek is. A kötet címe mintegy összefoglalja a versekben ábrázolt világ alapvető ellentmondását: a *kiöltözünk* és *bemosakszunk* ellentétes irányú cselekvésaktusai nem egymást kizáró, hanem egymást feltételező, komplementer lépéseket jelölnek. A többes számú grammatikai formán keresztül Falusi egy olyan általá-

nos érvényű közös tapasztalatot kíván közvetíteni, amelyben kivétel nélkül minden individuum osztozik. Ezt a közös tudást a „kín metamorfózisa” jelöli, ami egyesíti és összekapcsolja a szétartó mozgásirányokat, s nem feltétlenül az emberi lét metafizikai kérdésére adott válaszként értelmezendő, ennél bizonyosan egy konkrétabb és behatároltabb jelentésű rendeltető hozzá: a férfi és nő közti párkapcsolat igazságát foglalja össze. A szerelem elsősorban a megélésében létrejövő szubjektum szempontjából tarthat számat az olvasói figyelemre, miután ez a lírai alany legfontosabb személyiségformáló élménye. Költői ábrázolásából mindenestre hiányzik a kölcsönösség, a viszonzás és meghittség, a másik fél nem a megélt társ, hanem a vágytapasztalatba beíródó beteljesületlenség közvetítője. A téma mindazonáltal a versekben nem kap melodramatikus vagy érzélgős, panaszos aláfestést, s az elégikus vagy nosztalgikus modalitás sem jellemzi. Miután a szerelem nem bizonyul a boldogság zálogának, a lírai alany számára ön maga, a világ és az érzéki testhez kötött tapasztalat megismerésének lehetőségét nyitja meg. Ennek része, hogy a nő nem csupán az emberi kapcsolatok dinamikájában, hanem a műalkotások értelmezésében is szerephez jut, kissé axiomatikus formában például: „a nőt mint olyat Canovától / ismerhetjük” (*Kerületemben az ő országuk*). Az Antonio Canova által Napóleon hűgáról mintázott *Paolina Borghese mint győzedelmes Vénusz* (1805) neoklasszicista félaakt márványszobra, a *Venus Victrix* kanapén heverő, kezében almát tartó alakja azonban nem önmagában, hanem az edzőtermi testkultusszal kontrasztba állítva jelenik meg. Falusi költészetének tehát meghatározó inspiráló forrása a kizárólag a szerelmi vágyból kinyerhető, a „kín metamorfózisából” származó tudás, amely azonban a versekben nem egyszerűen a férfivá válás szükségszerű megpróbáltatása, hanem ami ennél fontosabb, a költői szerep felépítésének is alapvető strukturáló elve. A lírai alany önábrázolásának része, hogy gyakran

költőként szólal meg, s a nőekkel való viszonyaiban is költőként lép fel. Nem pusztán a konvencionális szerelmi tematikáról van tehát szó, hanem arról, hogy a költő létformájának mennyiben része a szerelmi krízis tapasztalata. A hagyomány által megerősített költői szereptől elválaszthatatlan, hogy a nő mindig magában hordozza az eszményített Múza archetipusát, az idealizálást nélkülöző nőábrázolás ezúttal egy kétgyermekes anyaként és kórházi orvosként azonosítható nő alakjában nyeri el konkrét formáját. A lírai alany személyiségfejlődésének íve mindent egybevetve mégis a szerelmi élményből való kijózanodás irányába mutat, s ily módon egy a vágyhatásokkal szemben ellenállóképes független pozíció elérését vetíti előre, ahogy az egyik legsikerültebb sorokban olvasható: „A Hold legmélyebb kráterének / legalsó közetrétegében / ugyanaz a folytonosság-hiány / tapasztalható / mint a szerelem / hatóanyagára egyre rezisztensebb / párkapcsolataimban” (*Az iszapban, a piros bója horgonyán*).

A kötetben fontos szövegszervező elvként vannak jelen a testi létezés különféle aspektusainak leírásai. A költői és az orvosi munka közt megvont párhuzam az orvosi szaknyelvből gyakran merítő szövegek megalkotottságában is felfedezhető: „az orvosi képkalkotás eljárásai a költői világképekhez hasonló módszerrel dolgoznak” (*Kiöltözünk és bemosakszunk*). Az orvosi tekintet előtt a páciens élettani funkciói összefüggésében medikalizált biológiai teste, a költő számára ezzel szemben saját teste jelenti a viszonyítási pontot. Falusi verseinek súlyfelesleggel küzdő költő figurája több versben is a sportmozgásnak, edzésnek, diétának alávetett testével folytat hosszú és kitartó küzdelmet, amely nem csupán a megfelelő egészségi állapot, hanem a vélt társadalmi szépségideál elvárásait követő testkép megvalósítását is célozza. A testalkat fizikális kidolgozása azonban nem pusztán az egészségkultúra mintáinak elfogadását jelenti, hanem metaforikusan magát a költői önalkotás folya-

matát ábrázolja: a súlytöbblet leadása, a megfelelő kondíció a vers megkomponálásához hasonlóan az ideálislétként elképzelt forma elérését célozza. Aligha kétséges, hogy Falusi széles erudíciója biztos alapot nyújt a versformák szuverén aktualizálásához, s rendkívüli képteremtő invenciója révén képes érvényes tartalommal megtölteni az átvett formakészletet. Ebben a vonatkozásban feltehetően a költői képek imaginárius áradásának redukció révén történő megmunkálása jelenti a legnagyobb művészi kihívást: a felhasznált képanyag plasztikus kidolgozása a test feszes tónusainak megformálásához hasonló feladatként jelentkezik. A merész és valóban eredeti képzettársításokat nem nélkülöző, gazdag tropológiai kifejezések ugyanis néhol öncélú költői bravúrként, a retorika ballasztjaként, „súlyfeleslegeként” jelennek meg, s ily módon ellene hatnak a műegész gondolatilag is koherens megszerkesztettségének. Kritikusai szempontból azonban leginkább az áthallásra játszó szókombinációk (*Habsburgerek, szárazesztéta, nyolckereket old, csilpcsalp metafüzike, tartaléklányok, kantszagú ördög*) stílárius kivitelezésével szemben merülhetnek fel kétségek, ezek a megoldások hatnak leginkább esetlegesnek. A változatos műformák mindazonáltal a szerző biztos nyelvérzékéről tanúskodnak, a legjobban kidolgozott részekben az árnyalt, művészi megfogalmazás hiteles mondanivalóval társul, s gondolati tartalom és költői kifejezésmód egymásba épülése anélkül valósul meg, hogy túlkomplicálttá válna, mint például a következő sorokban: „hálával tartozik az örök terhekért, / hogy behelyezkedhet a veszteségbe, / zarándoklatán súlyosan lépheti ki / vasárnap délutánonként az elmúlást” (*Zuglicher és a női büszte*).

A *Kiöltözünk és bemosakszunk* második szerkezeti egysége a költői alteregó Zuglicher Manó köré épül. A szerző egyik interjújában beszélt arról, hogy a figurához Walter Benjamin egyik írása adta az ihletet, amelyben a várost emlékezettechnikai manóhoz hasonlította. Ez a hatás

a sem embert, sem Istent otthon nem találó flâneur alakjával összefüggésben közvetlenül a saját kompozícióját az oldás és kötés elvei szerint ábrázoló *Zuglischer Manó jósolttal* című versben jelenik meg: „Ligetbe bújt város, mnemotechnikai manó.” Ha vetünk egy pillantást az eredeti forrásra, akkor láthatjuk, hogy Benjamin Franz Hessel *Spazieren in Berlin* című munkájáról készült kritikájában olvasható a kijelentés, miszerint „A város – mnemotechnikai manó; a magányos sétálóból többet hív elő a gyerekkoránál, ifjúságánál, többet a saját történeténél.”¹ A recenzió a város megismerésének két módját különbözteti meg: az idegenbe utazó az egyszerű szenzációt és egzotikumot a távolban kereső élménybeállítódásra (*Erlebnis*) nyújt példát, míg a helyben maradó kószáló viszont a „tapasztalat” (*Erfahrung*) révén mindig ugyanazt akarja elérni. Benjamin írásának legfontosabb gondolata, hogy a felszínes és múlandó élményektől való elfordulás szűkésképpen magával hozza a maradandóra hangolt, az individuális élet körén túlmutató személytelen valóságérzékelés iránti fogékonyságot. Falusi verseiben erről a szemléletváltásról a változó szerelmi élmények mélyén felbukkanó, tükörbéli arc megjelenése tanúskodik először, amikor is az *Erlebnisekből* az ismétlés révén múlhatatlanná rögzülő tapasztalat nyeri el érzéki láthatóságát. Mint az élményköltészet meghaladásának első jele, a női arc tükörképe olyan érzéki konzisztenciával bír, amely egy élménynek sosem lehet sajátja. Bár a budai „úrifiú” számára Zugló nem a szűkebb értelemben vett otthoni

1 „Die Stadt als mnemotechnischer Behelf des einsam Spazirenden, sie ruft mehr herauf als dessen Kindheit und Jugend, mehr als ihre eigene Geschichte.” Walter Benjamin: Die Wiederkehr des Flaneurs. In: *Gesammelte Schriften*. Bd. III. Hrsg. von Hella Tiedemann-Bartels. Frankfurt am Main, 1991, 195.
Walter Benjamin: A kószáló visszatér. Ford: Kőszeg Ferenc. In: *Angelus novus. Értékek, kísérletek, bírálatok*. Szerk: Radnóti Sándor. Bp., 1980, Magyar Helikon, 578.

világ, mégis a szülőváros része, akár Benjamin számára Berlin. Zuglischer Manóról tehát szintén elmondható, hogy külföldi utazásai dacára, elsősorban nem a távoli ismeretlenben kutat élmények után („Bécs, Berlin, London adogat karriereddal [...] / Dafke itthon maradsz”, *Zuglischer Manó szerelmes*), hanem a tapasztalat révén lakhelyének környezetét igyekszik behatóan feltérképezni. A második rész újdonsága, hogy a tapasztalat világaként megjelenő Zugló a házakon, utcákon keresztül a közösségi emlékezet terét is megnyitja az időérzékelés számára. A kószáló előtt a város tájként jelenik meg, ami összecseng Falusi verseinek városrepresentációival, amelyekben mindig jut hely az állat- és növényvilág jelenségeinek. Ettől függetlenül túlzás azt állítani, hogy Manó mindenben megfelelné a kószáló ideáltípusának, kétségtelen ugyanakkor, hogy a pesti kerület belakása fontos identitásképző tevékenység, metaforikusan azt a szocializációs folyamatot mutatja be, ahogy az egyén megpróbálja megelni helyét a világban. Annak a lakható helynek a megtalálását, ahol az ember végül magára ismerhet, s amelyben otthonra lelhet, hol megszülethet a válasz a „hová valósi a mibenléte” (*Zuglischer Manó és a flasztercsőrű égi vándorok*) kérdésére. Mivel az érzéki valóság evidenciájának megrendülése okán „többé senki sincs ott, ahol leledzik” (*Zuglischer Manó és a női büszk*), másolat és eredeti, azonosság és különbség kizárólag a tükörbéli képmás viszonyában nyerheti el új jelentését.

Benjamin említett magyar fordítása mindazonáltal tartogat némi meglepetést, a város ugyanis az eredeti német szöveg szerint nem az emlékezet, amúgy magyarul értelmetlennek tűnő „manója”, hanem egyszerűen a „segédeszköze” (*der Behelf*). Zuglischer Manó tehát ebben az értelemben tipikus irodalmi figura, miután a fordítói munka, egy félrefordítás, egy tévesztés járult hozzá létrejöttéhez. De nem csupán ebből a szempontból tekinthető annak, hiszen a lírai alany alteregójaként hasonló poétikai funkciót tölt be, mint pél-

dául Kosztolányi írásaiban Esti Kornél. A lírai én megkettőződése az önábrázolás egy sajátos formájára nyújt példát: Manónak nincs saját nyelve, nem szólal meg a szövegekben, néma és látható jelenléte mégis a legközvetlenebb viszonyban áll a hanggal és nyelvvel bíró szubjektummal. A színrevitel ezen különösen fontos aktusa a reprezentáció felületén teszi érzékelhetővé az én jelenlétét, rámutatva a képmás megteremtésének esztétikai problémájára. Zuglischer Manó az érzéki képmás létmódját szemlélteti, legfontosabb attribútuma, hogy „nem találhatja eredeti példányát” önmagának (*Zuglischer és a női büszk*). A képmást mint az érzékiség reprezentációjának fogalommentes paradigmáját a képzelet a hasonlóság elve szerint, a tárgy és képmása közti hasonlóság alapján hozza létre. Mindamellett nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a művészet lényegéhez is hozzátartozik az eredeti tárgy saját képmásával történő helyettesítése, ami a látszat, a hamis, az illúzió megalkotásával a létezés privatív állapotát tükrözi. A köztes lét stációja a lét és a nemlét, a kép és a tárgy, az érzéki és az érzékfeletti szféra közti átmenet árnyékszínjébe enged bepillantást. Az érzéki lét eredendő kettőssége folytán nincs sem eredeti, sem másolat, az alakmás önmagában duplikátum, ami nem vezethető vissza egy originálisan létező adottságra: „mi létezik, nem látszik, ismeretlen, / mi látszik, nem létezhet, mind mi volnánk. / Manó alakmásától osszerezzen” (*Zuglischer Manó, a hajótörött*). Az alakmás funkciója, hogy megnyitja az érzéki felfogás bizonyosságát megrendítő látszat perspektíváját, egyszerre érvénytelenítve az ontológiai szubsztancia és az önmagával azonos alany és magában vett tárgy elképzelését. József Attila a boldogságot jelentő, önfeledt gyermeki játék kapcsán hasonló módon írta le a látszat játék általi létreho-

zását: „hisz a valóság elpereg és megmarad a látszat” (*Könnnyű, fehér ruhában*). A képmás mint a látszat re-rezentációja tehát nem csupán a megismerés tárgya, a költő számára a művészet inherens elemeként elidegeníthetetlen része a poézisnek. Az érzéki látszat képmásként történő kiművelése ugyanakkor Falusi költészetében is feltételezi az élményszététikai nézőpont feladását s a folyamatos munkát a tapasztalat közegében. Az anonim lírai alany és Zuglischer Manó mint az érzéki szubjektum duplumai összességében a képmás különleges létmódját jelenítik meg: „együtt találgatjuk, hogy ő érkezik hozzám, vagy én őhozzá” (*Zuglischer és a női büszk*).

Falusi Márton kötetében a legfontosabb előrelépést a valóságészlelés érzéki kódjainak felbontása jelenti, ami a költészet önleplező feltárásának érzékelésére ad alkalmat. Mindezt elsősorban érzékiség és imagináció határainak felnyitásával hajtja végre, s ahogy a záróvers utolsó soraiban olvasható, így jut el a szavak által a túlvilági lehetőségekből kiszorított „valóság súlyának, súlytalanságának” (*Zuglischer Manó és a valóság súlytalansága*) felmutatásához. A fizikai valóságban Arkhimédész törvénye érvényes, miszerint minden vízbe mártott test annyit veszít a súlyából, amennyi az általa kiszorított víz súlya. Az érzéki valóságban viszont a hidrosztatikai nyomáskülönbségből eredő felhajtóerő a lehetőség és valóság közt megjelenő szintkülönbségben ragadható meg: a versek szavainak valóságos súlya egyedül a kiszorított lehetőségek súlyával mérhető. Amikor a nehézségi erő és a felhajtóerő kiegyenlíti egymást, a test úszik a vízben, ez a fent és lent közt lebegő provizórikus létállapot hasonló ahhoz, amelyben a költészet az érzéki képmáson keresztül valóság és lehetőség különbségét az illúzió formájában reprezentálja.

Horváth Péter

HORVÁTH PÉTER (1975) filozófus, irodalomtörténész.

A Bethlen Gábor Alapítvány 2021. évi díjazottjai

„Mi minden erőt, ami a haza javára akar és tud lenni,
nem eltiporni, hanem együvé fogni kívánunk.”

A Bethlen Gábor Alapítvány 2021. évi díjátadójának megvalósulása is azt erősítette meg: ha nem is teljesen, de kezd helyreállni a világ rendje az elmúlt hosszú hónapok halasztásokkal és kiszámíthatatlansággal teli időszak után. 2021. november 13-án – az immár szokásossá vált helyszínen, a Pesti Vármegyeháza dísztermében – sor került az Alapítvány Bethlen Gábor-díjának, Márton Áron Emlékérmének, valamint Székelyföld Jövőjéért ösztöndíjainak átadására. Mivel júniusban még nem tudtuk megtartani a hagyományos Teleki/Trianon-megemlékezést, a Teleki Pál Érdemérmek átadása is ezen a délelőttön történt. A díjazottak közül többen – mint Bakos István alapító és az Alapítvány megvalósításának ötletgazdája felidézte: a régi, kezdeti, nyolcvanas évek végi hagyományokhoz spontán visszatérve – rövid beszédben köszönték meg az elismerést. A rendezvényen közreműködő Szabó István lantművész a reneszánsz és a barokk koráig repítette vissza a hallgatóságot: Bakfark Bálint, Balassi Bálint, Alessandro Piccinini, herceg Esterházy Pál, a Kájoni-kódex, valamint Debreczeni Szappanos János művei közül szemezgetve.

Bethlen Gábor-díjas

Deák Ernő és a *Bécsi Napló*

Kortársak vagyunk Deák Ernővel, lapja, a *Bécsi Napló* pedig egyidős Alapítványunkkal. Mindketten önkéntes szervező munkát vállaltunk és végeztünk évtizedeken át, szűkebb vagy tágabb emberi, keresztény, magyar közösségeink szolgálatában. Harminc éve szövetségesek, küzdőtársak lettünk a rendszerváltató kísérletben – határon innen és túl. Kapcsolatunk évtizedek próbatételei nyomán barátsággá lombosodott. Vele együtt szikáran laudálom a kéthavonta megjelenő „kortárs” lapunkat, a kiváló *Bécsi Naplót* is.

Dr. Deák Ernő történész, szerkesztő, közíró 1940. június 9-én Peresztegen, Sopron vármegyében született. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc leverése óta él Ausztriában. Tanulmányait szülőföldjén kezdte, majd Ausztria

különböző helységeiben átmenetileg működő magyar gimnáziumaiban folytatta, végül Bécsben fejezte be. A Bécsi Tudományegyetemen a filozófia és a történettudományok nagydoktora lett. 1977 óta az Osztrák Tudományos Akadémia munkatársa, az ausztriai magyar város és településtörténet és az etnikai kisebbségek szakértője. 1980-tól az Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetségének elnöke, és 1985 óta az (immár egyetlen) európai kitekintésű, magyar nyelvű lap, a kéthavonta megjelenő *Bécsi Naplónak* a főszerkesztője. A bécsi „Európa”-Club egyik alapítója, 1975–1987 között az elnöke volt. Életélményem marad nemzetünk sorskérdéseit – nyugat-európai és Kárpát-medencei magyar közösségi vezetők, szakértők részvételével – megvitató híres „Kufstein” Tanácskozások sora, s maradandó érték az előadásokra épülő kiadványsorozat. Dr. Deák Ernő a magyar kultúra igazi nagykövete, az ausztriai magyarok és a rendszerváltó Magyarok Világszövetsége hiteles tisztségviselője, aki a befogadó Ausztriának is közéleti képviselője volt az újjászerveződő MVSZ Választmányának tevékeny tagjaként (1994–2000). Az igen eredményesen működő ausztriai országos magyar szövetség elnökeként alapító és vezetőségi tagja az 1982-től működő Interetnikus Nemzetiségi Ügyek Bécsi Munkaközösségének. 2001-ben az MVSZ-ből kivált nyugati régióbeli EU országos tanácsok alapította Nyugat-Európai Országos Magyar Szervezetek Szövetsége (NYEOMSZSZ) elnökévé választották. Életútjáról, közéleti munkásságáról vallomásos visszaemlékezését *Az Öreghegytől a Schneebergig* című nagyszerű, olvasmányos könyvében közli. Ezt az önmagában is gazdag, termékeny élet számadását tetézi a 2019-ben *Útkeresés a jövőbe* címmel, a Mosonvármegye Kiadó gondozásában megjelent 900 oldalas „betakarított tanulmány, értekezés és értékelésgyűjteménye”, igazi kortörténeti dokumentum: a magyarságszolgálat Bethlen Gábor-díjas képviselőjének maradandó öröksége.

Deák Ernő jó hírét, nevét Eötvös-kollégista diáktársaim, barátaim révén, a hatvanas évek végétől ismertem, munkásságát figyelemmel kísértem. Akkor kedveltem meg igazán, amikor a Magyarok Világszövetsége nemzetépítő megújulási kísérletében elszántan, vállvetve küzdöttünk. Ernő mindig csapatban gondolkodott. Együtt küzdött a társaival (Wurst Erzsébettel, Juhász Lászlóval, Smuk Andrással – bevonva a *Bécsi Napló*, a Kufstein Tanácskozás, az „Európa”-Club, a Központi Szövetség munkatársait is) azért, hogy a rendszerváltoztatás a nemzetpolitikában is megvalósuljon. Ennek a legfontosabb intézménye a Teleki Pál és társai szellemiségében működő Magyarok Világszövetsége. Ezt akartuk rehabilitáltatni és megújítani Csoóri Sándor elnök vezetésével.

Noha a Teleki Pál nemzetpolitikájára alapozott közös vállalkozásunk, a nemzetépítő MVSZ újjáélesztési kísérlete az ezredfordulóra csődbe jutott, sokan küzdöttünk érte, sokat építkeztünk, föl nem becsülhető értékeket, kapcsolatokat, szolidaritást teremtettünk benne határon innen és túl. Megdolgoztunk a nemzeti összefogás eredményeiért, amely a parlamenti választásokra is hatással volt. Ezért Deák Ernőnek s társainak – Borbándi Gyulának, Csapó Endrének, Papp Lászlónak, Magyaródy Szabocsnak, Kunckelné Fényes Ildikónak,

Kovács Andornak, Pátkay Róbertnek, Wurst Erzsébetnek, Bihari Szabolcsnak, Klement Kornélnak – a nyugati régióból, köszönettel tartozunk. Két epizódot idézek föl az MVSZ „hőskorszakából”, amelyben Deák Ernőnek is alakító szerepe volt. Az 1996-os millicentenáriumi évet a Magyarok Világszövetsége sikeresen szervezte meg. Ez a tény az MVSZ hatvanadik évfordulós jubileumi ünnepségére is hatással volt. 1998-ban, a parlamenti választás évében tartott rendezvényeinket nagy érdeklődés övezte, kiváltképp az erőteljes hatású *A magyar kultúra külföldi műhelyei a harmadik évezred küszöbén* című négynapos konferenciát. 1998. augusztus 23-a és 26-a között, a világ félszáz országa szakértőinek, közéleti képviselőinek részvételével, tíz szekcióban, két plenáris ülésen zajlott e tanácskozás, amelyen a magyar szellemi élet színe-java előadóként szerepelt. A nyitó plenáris ülésen Deák Ernő Szabad Györgyöt, Egyed Ákost, Katona Tamást követően *A magyarok megítélése az 1848-as bécsi forradalmakban* és a *Gloria Victis, 1848–49* című előadását érdeklődéssel, tetszéssel fogadták. *A Kulturális kommunikáció és a külföld magyarságképe* című frekventált szekcióban, ahol a *Bécsi Napló* főszerkesztőjeként vett részt, Csapó Endre, Magyaródy Szabolcs, Szentmihályi Szabó Péter, Tőkéczi László, Oplatka András, Hefty András, Thomas Scheibert, Sára Sándor, Juhász Judit, Szabó Iván és a clevelandi Kossányi Mihály voltak előadó- és vitapartnerei. A jubileumi év időtálló sikere érdekében rendkívül nagy áldozatot vállaltak, sokat tettek a nyugati régió magyar szervezetei és intézményei. Ekkor építettük Ópusztaszeren – Csete György együttműködésével – a MVSZ Világmagarság Hajlékát, amely bemutatta, reprezentálta a világ magyarságát. 1998 őszén, az első kiállításon mutatuk be az Ausztriai Magyar Szervezetek Központi Szövetségével együtt Deák Ernő *Magyar középiskolák Ausztriában 1956 után* című német és magyar nyelven megjelent kordokumentumát, amelyhez előszót írt az osztrák közoktatási és kulturális miniszter Elisabeth Gehrler és az MVSZ elnöke, Csoóri Sándor is. Deák Ernő a könyv mellé csodás archív fotósorozatot hozott egykori *alma materéről*, az Innsbrucki Magyar Gimnáziumról. „Pedig amint fogy-fogy a jövő / egyre-egyre drágább lesz a múlt.”

Deák Ernőnek és munkatársainak „túlélő” Magyar Öröksége a *Bécsi Napló*. A rendszerváltoztatást követő évtizedben sorra kimúltak a nyugati magyar emigráció jeles fórumai, az *Irodalmi Újság*, az *Új Látóhatár*, a *Nemzetőr*, a Szabad Európa Rádió és mások... A *Bécsi Napló* szinte egyedül maradt talpon a nyugat-európai magyar újságok közül. Jelentősége, olvasóköre megnövekedett, kitekin-tése tágabb horizontúvá vált. Ebben meghatározó szerepe volt Deák Ernőnek, akit az ezredfordulón az – MVSZ-ből kilépett – európai országos szervezetek újonnan alakult szövetsége, a NYEOMSZSZ elnökévé választottak. Ez a Szövetség a *Bécsi Naplót* a fórumának tekinti, egész Európában, a Kárpát-hazában s a tengeren túl is olvassák. A *Bécsi Napló* 2004-ben Magyar Örökség-díjat kapott a nyugati magyar diaszpóra megőrzéséért kifejtett negyedszázados tevékenységéért, a szellemi honvédelem nemes szolgálatáért. Születésének negyvenedik évfordulóját csodaként élhetjük meg, nem találjuk párját a magyar világban. A kéthavi

rendszerességgel, 12 oldalon, 2500 példányban megjelenő *Bécsi Napló* az egyetemes magyarság érdekeit szolgálja európai szellemben. A négy évtizedes tapasztalattal működő szerkesztőség és a szerkesztőbizottság összetételében az értékelvű sokszínűség tükröződik. Valamennyien anyagi ellenszolgáltatás nélkül látják el feladatukat. Munkatársai Ausztria mellett rendszeresen tudósítanak Magyarországról, Szlovákiából, Kárpátaljáról, Romániából, Szerbiából, sőt Nyugat-Európa és a tengerentúl országaiból is. Ma már Nyugat-Európa és tágabb értelemben a diaszpóra egyetlen magyar nyelvű, nyomtatott közéleti-kulturális újságja. Köszönöm, hogy negyedszázada a szerzői közé tartozhatom.

Érett férfikorba lépett a Bécsi Napló címmel Duray Miklós írt emlékező cikket a lap megjelenésének negyvenedik évfordulójára. „*A Bécsi Napló* nem eszmeiséget, azaz ideológiát képviselő lap, hanem szellemiséget, azaz gondolkodásmódot megjelenítő újság. Ugyanakkor mondjuk ki, hogy ez az egyetlen olyan magyar nyelven megjelenő, klasszikus sajtótermék, amely az egész nemzetet megszólítja, tekintet nélkül pártállásra” – írja a Bethlen Gábor-díjas Duray Miklós.

Deák Ernő életrajzi könyvének bemutatóján vallotta: „Ez volt a mi erősségünk: hogy volt közöttünk szeretet, összetartás, nem kezdett ki minket az irigység és a féltékenység. Tudtuk, hogy ez a jövő felé vezető egyetlen út: nem izolálódni, nem ingadozni ide-oda, nem is asszimilálódni, hanem a magyarságunkat megőrizve, az osztrák társadalomba beilleszkedve élni. [...] Közösség nélkül nincs magyarság. De minden közösség csak akkor életképes, ha megtalálja a kapcsolatot a másik közösséggel.” Vallja azt is: aki az ellentéteket szítja, az a magyar közösségi szellemnek árt. Azt kell keresnünk, hogy hol vannak és melyek azok a tényezők, amelyek minket összekötnek, összetartanak, amelyek mindnyájunkra nézve érvényesek. Magyarországnak és Ausztriának is olyan magyar embereket kell látnia, akik képesek felülkerekedni a kicsinyességen, a féltékenységen, az irigységen, akik a közös érdekeket tartják szem előtt – szögezte le.

Deák Ernővel együtt köszöntjük feleségét, Szonját, aki tisztelve férje kiváló képességét, szorgos alkotó munkáját, áldozatos magyarságszolgálatát, szeretettel alkalmazkodik hozzá, segíti. Szonja három gyermekük édesanyja, gondos nevelője, Ernő legfőbb támasza – nemcsak a családi életben, hanem a munkájában is, a *Bécsi Napló* gazdasági ügyintézőjeként. Köszönet illeti Őt azért is, hogy a nyolcvan éves Deák Ernőt erőben, egészségben köszönhetjük és kitüntethetjük.

Alapítványunk fennállásának negyvenedik évfordulója alkalmából megtisztelő, hogy a Kuratórium nevében én köszönhetem ma elsőként a kitüntetetteket. Isten éltesse sokáig és áldja meg a Bethlen Gábor-díjra érdemes Deák Ernőt és lapját, a negyvenéves *Bécsi Naplót*, annak szerkesztőit, szerzőit és híveit!

Bakos István

Márton Áron-emlékérmes

Korzenszky Richárd OSB

Személyes emlék, évtizedekkel ezelőtt történt. Az akkor még létező budapesti Egyetemi Színpad kis előadóművész csoportja, a Forrás Kör Korzenszky Richárd igazgató úr meghívására a nyolcvanas évek második felében látogatást tett a Pannonhalmi Bencés Gimnáziumban. Erdélyi írók, költők műveiből mutattunk be válogatást a bencés diákoknak. Ha jól emlékszem, érettségi előtt álló osztályok fiataljai hallgattak minket. A jól sikerült, emlékezetes est után az igazgató úr szobájában ültünk le igen finom borok és frissen sült pogácsák társaságában.

Az este aligha került volna sor, ha az irodalmi műsor színpadra állítója, Hevér Zoltán – maga is pannonhalmi diák – nem veszi fel korábban a kapcsolatot volt pannonhalmi tanárával, a későbbi igazgatóval. A beszélgetés egy pontján Richárd atya megkérdezte: – Zoli, te diákkorodban dadogtál, hogy sikerült legyőzni a beszédhibádat? Érdeklődve hallgattam, hasonló analóg eseteket találva emlékeimben, amikor azokra a tanárimra gondoltam, akik egy-egy érettségi találkozón bámulatos pontossággal elevenítették fel osztálytársaim jellemző megnyilvánulásait.

A figyelő, okos és empatikus tanárember hatását keltette bennem Richárd atya, s ez a róla akkor kialakult kép megmaradt a későbbiekben is. Nemcsak megmaradt, de erősödött is, és kiegészült a tudós-tanár személyi jellemzőivel. Talán ott, akkor kaptam meg tőle a Kassai István énekgyűjteményéről szóló kismonográfiáját. A győri Bencés Székház könyvtárának rendezése során bukkant rá arra az Újszövetséget magába foglaló nyomtatványra, melynek 1629-ből származó toldalékában, más énekek társaságában két Balassi-versvariáns található. Az énekgyűjtemény tulajdonosát gondos, filológiai munkával az erdélyi fejedelmi udvarban tanácsadóként és követként is tevékenykedő Kassai István személyében jelölte meg.

Az idén nyolcvanéves Korzenszky Richárd Csornán született 1941-ben. Kapuváron járt általános iskolába, középiskolai tanulmányait a Pannonhalmi Gimnáziumban folytatta. A Bencés Rendbe 1959-ben lépett be. 1959 és 1964 között teológiát végzett Pannonhalmán, 1964-ben szentelték pappá.

Filológiai érdeklődése, a tanári pálya iránti szeretete ugyanakkor mélyült el, amikor felvételt nyert az ELTE Bölcsészettudományi Karára, magyar-orsz szakra. Nem volt kérdés, hogy tanár lesz-e, hiszen a külső körülmények is ez irányba vezették. Be volt szorítva, ahogy ő fogalmaz, a szerzetesi lét egy viszonylag szűk pályájára, egyedül mint tanárok működhetnek. A győri Bencés Gimnázium lett működésének színtere, majd 1973-ban visszakerült Pannonhalmára gimnáziumi és teológiai oktatónak. Ezzel egyidejűleg Szennay András főpát titkára. *Alma mater*ének 1979-től tíz éven át igazgatója. 1989-ben pannonhalmi főmonostori perjel.

A rendszerváltás idején miniszteri biztosként a Katolikus Egyházat képviselte a Művelődési és Közoktatási Minisztériumban. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Iskolabizottságának elnökhelyetteseként meghatározó szerepe volt az egyházi iskolarendszer megújításában. Aztán 1994-ben Tihanyba került házfőnöknek, majd perjelnek. A tihanyi bencés apátság az ő ideje alatt nőtte ki magát szellemi, közéleti és kulturális központtá.

Amikor idén a kárpátaljai Nagyszőlősen Nagybaldogasszony szoboravatásra került sor, és a Bethlen Gábor Alapítvány ajándékként megjelentettük *Szíves kalauz* című kiadványunkat, az első oldalakon az ő gondolatát idéztem: „az ember akkor is történelemformáló, ha »csak« a feladatát teljesíti... A legegyszerűbb is. A vállalásból fakad az élet. Jövő csak akkor tárul föl, ha az ember kész a bizonytalant is bizalommal elvállalni.” Ezek a gondolatok nemcsak a hívő ember tanúságtételei, de megszívlelendő, praktikus tanáccsal szolgálnak világhoz való viszonyulásunkban is: az előttünk álló kihívások bátor elfogadására biztatnak.

Az effajta akarat és elszántság nélkül ugyanis aligha születik eredmény. Egyik kedvenc mondatom, Tomasi di Lampedusa *A Párduc* című nagyregényének főhőse szájából hangzik el: „Isten mindent megtesz értünk, de semmit sem helyettünk.” Korzenszky Richárd atya életének minden állomásában jelen volt a jól látható, érzékelhető eredmény. „Ha én engedelmességet fogadtam és ígértem, akkor azt megfogadtam és megígértem – nyilatkozta egy interjúban –, és akkor átadtam magamat, és ebből az átadásból csoda történik. Nem én fogok valamit létrehozni, hanem ott lehetek közvetlen közelében annak, ami csak úgy magától nő ki. Ez a magától, ez a kegyelem. Igenis, létezik a kegyelem.”

Fáradhatatlan munkabírásu, mindig a jó ügy érdekében munkálkodik. Persze, az eredmény is megérkezik, a mások részéről megnyilvánuló elismerés, a jól végzett munka megbecsülése. Tanúja voltam ennek Tihanyban is, amikor Olasz Ferenc fotográfus és filmrendező kiállítására került sor jó pár évvel ezelőtt. Az oda sereglő előadóművészek, zenészek, színészek nemcsak a jeles művész, de az apátság előjárója előtt is tisztelegtek. *Tetőtéri esték* címmel rendszeresen szervez, tart irodalomtörténeti előadásokat, rendhagyó irodalomórákat, melyek a szélesebb közönség számára interneten is elérhetőek. Újabban az *Országút* című közéleti-kulturális lapban olvasom szívmengető, elgondolkodtató írásait. Fájdalmában és ingerültségében osztozom, amikor a Balaton, azon belül is Tihany egykori bensőséges, zárt világát félti az újgyarmatosítóktól, az újjagdagok térhódításától. A tájba simuló, megejtő szépségű préházakat legyaluló többszintes, medencés palotáktól. Ugyanebben a lapban másutt a tihanyi karácsonyokról emlékezik meg, amikor felnőttek és gyerekek együtt játsszák el évente a pásztorok betlehemi látogatását, a három királyok hódolatát. Ebben az írásban olvasom a következő sorokat. „Alkonyodik. Szerzetesi közösségben élek. Hozzá tartozik életünkhöz a közös imádság és a közös asztal. Elénekeljük az esti dicséreteket, a vesperást, elfogyasztjuk közösen az ünnepi vacsorát, majd zoltárénekek, olvasmányok következnek, utána pedig lelkipásztori szolgálat:

hogy a környező falvakban is legyen karácsony éjjelén szentmise. A mi hivatásunknak része, hogy ünnepelni segítsük az embereket.”

Kedves Richárd atya! Kísérje a Jó Isten áldása példaadó, példamutató éleletet a továbbiakban is! Szeretettel köszöntünk a Márton Áron-emlékéremmel kitüntetettek társaságában!

Gy. Szabó András

Teleki Pál-érdemérmes

Egyed Emese

Laudációt írni akkor a legnehezebb, mikor egy olyan sokszínű pályaképet kell összefoglalni, mint Egyed Emeséé. Kényelmesebb lenne csak elszavalni egy csodálatos versét, mely egyenesen az erdélyi lélek mélyéről kiált. Ugyanilyen megoldás lenne felolvasni egy erős idézetet valamely esszéjéből, megmutatva egy olyan embert, aki szabadságra lel az írásban és az olvasásban egyaránt. De jó lenne csak csendben maradni, és hagyni, hogy beszéljen az a páratlanul gazdag bibliográfia helyettem, és ne legyen „se jel, se láng, csak csend, mely édig ér”.

Kolozsvári értelmiségi családban nőtt fel, édesapja Egyed Ákos történész, testvére Egyed Péter filozófus. A városi lét azonban egyensúlyba került, hiszen Emese gyermekkorának nyarait református lelkész nagyapja bodosi parókiáján töltötte. Későbbi verseinek is visszatérő ihletője ez a különleges, hagyományokban gazdag környezet.

Tanulmányait a bölcsészkaron végezte magyar és francia szakon. Móricz Zsigmond szavaival élve, már ekkor a „világ tanítója” volt. Gondolkodni, rácsodálkozni, műveket jól olvasni, kultúrát megbecsülni tanít. Legyen szó egy iskolai színdarab megrendezéséről vagy színházi konferencia megszervezéséről a fakultáson, mindig élen járt. Szinte mindig úton van: szervezi az irodalmat, könyvbemutatókat. Szemében a szervezőmunka a tudománynak és a művészetnek alapja, nem pedig kiegészítése. A Kolozsvári Magyar Napok megszervezése is a nevéhez fűződik, mely az erdélyi kulturális élet motorjának számít.

Az *Utunk* szerkesztőjeként és később rovatvezetőjeként próbálta védelmezni a magyar kultúrát a bukaresti diktatúra elnyomó törekvései ellen. A forradalom után a *Helikon* és a *Szempont* hasábjain folytatta publicisztikai tevékenységét, valamint hosszabb írásai jelentek meg az *Erdélyi Múzeumban*.

Egyed Emese irodalomtörténészként 1990 óta kutat és tanít a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetemen 18–19. századi magyar irodalmat és színház történetét. Doktoriját 1996-ban Barcsay Ábrahám életművéről írta, amelynek címe *Adieu, édes Barcsaym*. A tanítás mellett fáradhatatlan kutatója az erdélyi levéltárak és könyvtárak elfelejtett anyagainak, így aztán a magyar kultúra számára megbecsülhetetlen értékű felfedezéseket tesz. Neki köszönhetjük Teleki Domokos

A spanyolok Mexikóban című szomorújátékát, amely, ahogy a címéből is sejteni lehet a spanyol hódítások korában játszódik. Újfalvy Krisztina és verselő körének irodalmi levelezését és tevékenységét a 18. századból szintén neki köszönhetően ismerhettük meg. Az erdélyi arisztokrácia korabeli levelezéseinek, illetve szépen titkolt irodalmi próbálkozásainak alapos ismerője és megjelentetője.

Az irodalmat nemcsak alkotói, hanem alkalmazói szinten is műveli, hiszen Kolozsváron egyetemi színpadi, Nagyváradon és Debrecenben pedig bábszínházi dramaturg. Komplex, interakciókra épített színpadi látásmódja visszaköszön versei koncepciójában is.

Költészete részben a kolozsvári és bodosi gyerekkorából, részben az irodalomtörténeti tanulmányaiból táplálkozik. Ellentétben a Forrás-nemzedék új neoavantgárd stílusával, verseiben kezdetben konceptuális irányt követ, ám hamar rátalál egyedi hangjára. A rapszodikus, asszociációkra épített képek, a merész versformák szinte névjegyévé válnak, ahogy az erős, már szinte zenei összhangzatok versbe foglalása is. Páratlan esztétikai és történelmi ismeretei ezt követően, egy mélyebb régió felé terelik érdeklődését. A régióból táplálkozó képek és szellemi hangulatok során – talán a transzszilvanizmus irodalmi hagyatékaként – egy markánsan Erdélyre jellemző, mégis személyes mitológiát teremt meg. Ezt a mitologikus vonalat erősítik istenes versei is, szubjektív istenkapcsolata gyönyörű kifejeződése a magyar irodalmi tradícióknak.

Egyed Emese élete és munkássága példaértékű mindannyiunk számára. Nemcsak önmagában a művei miatt, hanem a közösségéért tenni akaró, minden körülmények között szabad ember, az igazi polgár és a szó eredeti értelmében vett értelmiségi példaképeként is.

Hágen Ádám

Horváth Attila

Horváth Attilát először 2014. március idusán hallottam előadni, amikor a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanaraként ünnepi beszédet mondott, s ahol legkisebb fiam, nyolcévesen, Petőfit szavalt a Károlyi-palota kertjében. Akkor aligha gondolhattam, hogy néhány évvel később én laudálhatom a most már az Alkotmánybíróság bíróját, Teleki Pál-érdemérme alkalmából.

Dr. Horváth Attila jogtörténész, egyetemi tanár és alkotmánybíró az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán 1986-ban, egy évvel később pedig a Bölcsészettudományi Karán szerzett diplomát. 1986-tól tanított az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán a Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékén. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Egyetemének egyik alapító tanára volt, a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Állam és Közigazgatási Karán 2013. július 1-től tanszékvezető, a Magyar Katolikus Jogászok Egyesületének elnökségi tagja. Az Országgyűlés 2016. november 22-én választotta az Alkotmánybíróság tagjává. Számos magas állami kitüntetés birtokosa. Fő kutatási

területe a magyar magán- és kereskedelmi jog története, illetve a szocializmus korszakának alkotmány- és jogtörténete. Több tanulmányban foglalkozott az 1956-os forradalom jog- és alkotmánytörténeti aspektusaival, illetve a forradalmat követő megtorlásokkal. 2013-ban jelent meg *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején* című önálló kötete.

Hálásak lehetünk Horváth Attila édesanyjának, hiszen ez a fényes pályát befutó férfiú sehogyan sem akart jogász lenni, szíve szerint a történelemtanári hivatást választotta volna. Csak édesanyja kitartó biztatására vette végül az irányt a jogi egyetem felé. Ott következett be azután az az egész életét meghatározó fordulat, mely a jogtörténet felé indította, amely a magyar jogtörténet tanszék által kiírt évfolyamdolgozati téma képében jelent meg: ez Széchenyi István jogi munkássága volt. Bár édesapja orvos volt, sokat mesélt neki Széchenyiről, s az otthoni könyvtárban ott sorakoztak Széchenyi művei. Hazament, leemelte azokat a polcra, és olvasás közben két elhatározás érlelődött meg benne: az egyik, hogy alaposan meg kell ismerje a magyar jogtörténetet, a másik pedig – Széchenyit olvasva –, hogy ő a magyar társadalomért akar dolgozni. Így ötvözte a gyerekkori szerelmet, a történelem szeretetét a választott jogi hivatással, s így vált a legkitűnőbb jogtörténészek egyikévé, a magyar történeti alkotmány kutatójává, Szent István és Széchenyi István munkásságának kiváló ismerőjévé.

A magyar társadalom máig ható egyik alapvető problémája, hogy a jogász-társadalom túlnyomó többsége sem tudásában, sem világnézetében, szemléletében nem készült fel, és így nem is volt alkalmas a rendszerváltás által megkívánt feladatok ellátására. Sem az alkotmányozásra, sem a jogi-politikai-gazdasági átmenet megkövetelte törvénykezésre, sem arra a közéleti szerepvállalásra, amelyet egy parlamenti demokrácia keretei között a jogászságnak be kell töltenie, és amelyet a magyar történelemben Werbőczy István ítélmestertől Bibó Istvánig be is töltött. Horváth Attila azon kevesek egyike, aki ezeknek az elvárásoknak meg tudott felelni, aki a kezdetektől igyekezett a magyar történelemből és jogtörténetből meríteni, a történelmi jogfolytonosságot erősíteni, különösképpen a történeti alkotmány szerepét és értékét visszahelyezni a mai jogunk világába, helyére igazítani azt gondolkodásunkban. Értelmezése szerint ugyanis ez egy olyan ezeréves múltra visszatekintő folyamat, amelyben fel kell ismerjünk azokat a jogszabályokat, jogszokásokat, jogelveket, melyek élők, és tanulságul szolgálnak mind a mai napig. Mindemellett a magyar jogtörténet, a történeti alkotmány egy sajátos jogi szemléletet, illetve nemzeti büszkeséget is biztosít mindazoknak, akik felismerik egyediségét. A történeti alkotmány legnagyobb erénye ugyanis, hogy szemléletformáló hatású. Ezért tartotta kifejezetten káros jelenségnek, hogy jogászgenerációk nőttek fel e szemlélet hiányában, nevelkedtek abban a légkörben, hogy a forradalmi jogalkotás lehet az egyedül üdvözítő, s a múltat el kell törölni. Ezért tanította és nevelte más szemléletben jogászgenerációk sorát az ELTE-n, majd a Pázmányon. A jogmodernizáció, a kritika és honosítás nélküli angolszász és nyugat-európai jog vált a rendszerváltó jogászok számára feltétel nélkül követendő példává, feledve az

ezeréves jogi hagyományokat és értékeket. Említsük csak példaként a Horváth Attila által is sokszor hivatkozott vallásszabadság törvényét! Amíg Nyugaton a vallás nevében dúltak a háborúk, addig itthon a vallási kérdéseket sikerült jogilag szabályozni. Miért ne lehetnénk büszkék arra a tényre, hogy Magyarországon ezeréves jogalkotás folyik, miért ne használhatnánk fel eredményeit? Hiszen itthon soha nem merült teljesen feledésbe a történeti alkotmány. Az angolok büszkék a történeti alkotmányukra, ahogy nekünk is annak kell lennünk. Horváth Attila elengedhetetlennek tartja a magyar identitás megőrzését, különösen egy olyan országban, ahol ezt a múlt század második felében igyekeztek elnyomni, hiszen Magyarországon általában Kelet-Közép-Európában a nemzet és a kultúra megőrzése mindig prioritást élvezett és élvez. De míg a lengyel, csehszlovák és különösen a román szocialista rezsimek egyben sovinszta rendszerek is voltak, addig Magyarországon igyekeztek megakadályozni a nemzeti öntudat fennmaradását.

Különösen fontos tanulsága Horváth Attila munkásságának, hogy a jogtudomány, a jogászság gondolkodásából korábban száműzött hit, a kereszténység alapelvei újra elfoglalhassák az őket megillető helyüket és szerepüket. Ez persze nem azt kell jelentse, hogy a jog, a jogászok a parlament és a kormány által hozott jogszabályokat félretéve az egyház írott szabályai szerint végezzék napi feladatukat, azt ellenben igen, hogy egy általános erkölcsi értékmérőt kötelező érvényűnek tartsanak magukra. E gondolat egyik kiemelkedő képviselője Horváth Attila, aki jogtörténészként, egyetemi tanárként és alkotmánybíróként is képvisel egy olyan tökéletes joghoz és rendhez igazodást, amihez megérzésünk szerint a napi joggyakorlatnak és jognak is közelednie kell. Amióta Magyarországon Szent István államvallássá tette a kereszténységet, azóta a jogászoknak és az állam vezetőinek egy állandó értékmérője volt, nevezetesen, hogy a világi törvényeket, a pozitív jogot, jogszabályokat, a mögöttük álló természetjoghoz közelítsék. Ilyenek például a kereszténység tanításai, a legegyszerűsebb ezek közül a tízparancsolat, melyet, ha valaki betart, akkor tulajdonképpen a világi törvényeket is betartja. Ezek mégis többet adnak, mert nemcsak azért tartjuk be a világi törvényeket, mert félünk a büntetéstől, hanem azért is, mert ezeket erkölcsileg is fontosnak tartjuk – azaz önkéntesen követjük a jogot. A világi törvények akkor jók, ha azok az általános erkölcsi, etikai szabályoknak itt és most, ezer éve Magyarországon, a kereszténység eszméinek is megfelelnek.

Horváth Attila alkotmánybíróként is mindig az embert nézi. Azokat, akik ott állnak az alkotmányjogi panaszok mögött, akiknek sokszor az élete függ ezektől az ügyektől – a nyugdíjuk, a szociális segélyük ügye, a devizahiteles problémájuk –, akik az Alkotmánybírósághoz szinte utolsó reménysugárként fordulnak. Ilyenkor természetesen az eljáró bíró vizsgálja, hogy a jogszabályok mit tesznek lehetővé, de figyeli a jogszabályokon belüli mozgásteret is, mert az mindig absztrakt és mindig egyedi esetre kell alkalmazni. Az egyedi esetben sokszor van lehetőség a mérlegelésre anélkül, hogy a jogszabály kereteit

szétfeszítenénk, s ezekben az esetekben iránytű lehet az az erkölcs, amely az egyes alkotmánybírákat vezérel.

Horváth Attila olyan jogász, jogtudós-jogtörténész, aki nem volt rest beépíteni gondolkodásába a magyar történelmi hagyományokra építő eszméket, a történelmi alkotmányt, aki bátran merített a görög-római filozófia és jogi rendszer elveiből, támaszkodik a kereszténység tanításaira, az erkölcsre, a kisközösségeket – családot, iskolát – és az egyes embert szem előtt tartó eszmeiségre és az emberi szolidaritásra, a szeretetre.

Jogászként, alkotmánybíróként a nemzet szolgálatában talán többet nem is kívánhatunk tőle, méltán érdemelte ki ezért a Bethlen Gábor Alapítvány Teleki Pál-érdemérmét!

Petrik Béla

IKON (Ifjú Konzervatívok a Nemzetért)

Középszürke, cinóbervörös, égetett okker, kanárisárga, umbra, olajzöld, kobaltkék... Megannyi szín a palettán – ugyanakkor a művész szeme, ügyes keze, valamint elnagyolt és aprólékos ecsetvonások kellene ahhoz, hogy képpé formálódjon a színekavalkád. Kell az idő és az energia, hogy összeálljon a kép... Hát még mennyi idő és energia kell, ha a műalkotás nem vásznon, hanem falon vagy padlón születik, s ezernyi apró mozaikdarabból áll össze. Az arany, a karmazsin, a bíborvörös forrása ilyenkor nem olaj vagy akril, hanem az ásvány, a kő, a kavics vagy a kerámia. Bányák mélyéről, folyók medréből, ércek rejtékéből bukkannak elő, megannyi verejtékcsepp áztatja őket, míg grandiózus műként előttünk díszlegnek igazi pompájukban, egy ház falán vagy egy oltár fölött. Apró kockák, parányi darabok ezrei kellene, sok év és fáradtság, míg a képzelet szülte álomból valóság válik.

Nem csupán a mozaikkép születik így, hanem a haza jelene és jövője is. Ahogy az olajvásznon a színek egymás mellé kerülve formálják az alakot, vagy a mozaikok szoros egysége kiadja a képet, úgy a haza, a nemzet történelmét is generációk egymásra épülő döntései, mozdulatai alakítják, szívdobbanásai polírozzák. A Bethlen Gábor Alapítvány múltjában, jelenében és – hiszem, hogy – jövőjében is a múlt nagyjai és az ifjú odaszántak köszönnek, mosolyognak egymásra. De ebben a köszönésben, mosolyban ott van a bizalom, a ráhagyatkozás és az előretekintés egysége is. Nem történik másként ma sem, ezen a novemberi délelőttön. Itt ülünk egymás mellett, és belőlünk, általunk formálódika hazánk. Generációk ívelik át azt a kedves csodát, ami a nemzetünk és Magyarország.

Kitüntetettünk, az Ifjú Konzervatívok a Nemzetért Egyesület – közismeretben IKON – ifjú darabja, mozaikja a hazánk sorsát formáló képnek. Ezt a mozaikot fiatalságánál fogva nem a föld gyomrában töltött ezer esztendő, inkább talán egy keramikus korongja formálta. De üde és energikus. Új szín

a nagy táblán. A fiatal élet lehelete. Nem csupán azért, mert vezetőjük, Nagy Dóra kétgyermekes édesanyja, és a csillogó gyermekszemekben ott van a jövő, hanem azért is, mert friss és megalkuvást nem ismerő hangjuk megállásra és elgondolkodtatásra készlet.

A 2010-ben életre álmodott és azt követően politikai inasságban formálódó közösség – mert az IKON nem csupán egy szervezet, hanem igazi közösség is – 2014-ben lett nagykorúvá. A Nemzeti Fórum családjába történő befogadása után, a féltő és óvó fészek melegében elkezdte szárnypróbálgatásait, mely próbálgatások hamar váltak egekig érő szárnyalássá.

S hogy mely egeken szállnak? Mi a felhajtó erő? Nagy Dóra elnök így ír erről az IKON honlapján lévő köszöntőjében: „A fiatalok egyre kevésbé érdeklődnek a politika, a közügyek és Magyarország helyzete iránt. Ennek hatására egyre inkább körvonalazódott bennünk egy olyan szervezet képe, amely kötődik az elődök munkásságához, a történelmünkhöz, hagyományainkhoz, és aminek elsődleges célja azoknak a fiataloknak képzése, akik tenni akarnak ezért a nemzetért. Legfőbb célunknak azt tartjuk, hogy segítsünk és példát mutassunk a fiataloknak abban, hogy vállalják és büszkén vallják magyarságukat. Pályázatok, képzéseket, tanulmányi utakat, jótékony akciókat, táborokat, műhelyeket szervezünk. Meg akarjuk adni a tanulás, a képzés, az utazás lehetőségét a fiatalok számára, hogy tapasztalatokat gyűjtsenek.”

Az elhangzottak nem csupán tartalmas gondolatok, hanem az IKON tagjai e szerint is tesznek. Az IKON munkáját figyelve az Egyesület egyik fő harci eszköze a szó. Hisz kell a fegyver – ahogy fogalmaznak – az „internet pufajkásai” és a „Grincs-jellemek” ellen. S hogy miért? Mert szerintük „sosem éri meg csendben lenni”.

Az identitásválságban szenvedő 21. századi Európában gróf Teleki Pállal közösen vallják: „A mi feladatunk ezekben a rettenetes időkben a világgal szemben az, hogy megtartsunk egy nemzetet a világnak.” De hogyan lehet egy nemzetet megtartani a világnak? Az IKON szerint a régi nagyok által is vallott Istenhaza-család hármásával, ezek szolgálatában.

Isten, kereszténység, hit? – Igen! Hiszen „a kereszténység egy kulturális örökség, amely meghatározza azoknak az életét is, akik történetesen nem hisznek Istenben” – mondja Nagy Dóra elnök. Istent szolgálva vesznek részt az IKON tagjai a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson, ápolják Mindszenty József hercegprímás emlékét és tesznek bizonyosságot a kereszténység és a hit fontosságáról.

Haza? – Igen! Ahogy Nagy Dóra elnök fogalmaz: „Nekünk, anyaországi magyaroknak talán könnyebb sors jutott, és éppen ezért vagyunk hajlamosak elfelejteni, mekkora erő lakozik a kollektív nemzettudatban.” Az IKON éberségre hív és őrzi az emlékezés parazsát. Íróink, költőink, művészeink, a nemzetünk sorsát formáló események és történelmi hőseink emlékét... És a történelem bűneinek emlékét is. Nem azért, mert az ifjú nemzedék nem bocsát meg, hanem azért, mert a bűnelkövetők nem tanultak a vétkeikből, és nem kértek bocsánatot.

Az IKON a múlt és a jelen, a történelmi és a mai Magyarország, az elszakított nemzetrészek és kis hazánk – a határ ezen vagy azon felén, vagy attól távol élők, valamint az elköltözött, az idős és a fiatal generáció között is hidakat épít. Ilyen híd az értékfeltáró kollégiumokban való aktív részvétel, azok szervezése, a *Határok nélkül, közös nyelven* adománygyűjtés, a honismereti kerékpártúrák adta élmény és ismeret, az *Önarckép – Emlékkönyv Für Lajos tiszteletére* című könyv megjelenésében való segédkezés, és a Sinkovits Imre Kollégium elindítása is.

Család? – Igen! Az IKON hazaszeretetre és itthonmaradásra buzdítja és neveli a jövő ifjú édesanyáit és édesapáit azzal, hogy nem csupán beszél a szülőföldön való boldogulásról, hanem a Fiatal Tehetségek Program keretében lehetőséget is ad nekik a bemutatkozásra, az elindulásra.

Az IKON mozaikja ékes darab a hazánkat és annak történelmét, jelenét és jövőjét ábrázoló pompás képen. Egy olyan darab, mely nem csupán megbújik az egyes alkotók között, hanem naprakészségével, tájékozottságával, frissességével támogatja is a többi mozaikdarab tapadását, megmaradását. Az Ifjú Konzervatívok a Nemzetért Egyesület ujjait a mindennapok ütőerén tartva jól érzi annak lüktetését és válaszokat is ad erre. Hazánknak, nemzetünknek, mindannyiunknak pedig igen nagy szükségünk van a hiteles tényfeltárára és a helyes válaszokra. Mert ezek a válaszok segítenek abban, hogy – Teleki Pál gróf szavait újra idézve – „megtartsunk egy nemzetet a világnak”.

Ezen nemzetmegtartó szolgálatért a Bethlen Gábor Alapítvány kuratóriuma az Ifjú Konzervatívok a Nemzetért Egyesületet Teleki Pál-érdeméremmel tünteti ki. Szívből gratulálunk!

Bartos Mónika

Szajkó Gábor

Ma van az egyéves évfordulója a 2019-es Bethlen Gábor-díjas Halzl József halálának. Jóska bátyánk a Rákóczi Szövetség elnökeként közel harminc éven keresztül a Nagyságos Fejedelem „Istennel a hazáért és a szabadságért!” jelmondatának szellemében gyűjtötte a szervezet zászlaja alá az összmagyarságért tenni akarók népes táborát. A Szövetség legaktívabb tagjai közül is kiemelkedik mai kitüntetettünk, Szajkó Gábor munkája.

Szajkó Gábor 1962-ben erős hitű görögkatolikus családban született a bodrogközi Dámócon. Általános iskolás éveit szülőfalujában és Zemplénagárdon töltötte, a sátoraljaújhelyi Kossuth Lajos Gimnáziumban érettségizett, majd a Miskolci Műszaki Egyetem gépészmérnöki karán szerzett diplomát. 1985-ben az ELZETT-nél kezdett dolgozni, majd 1989-ben alapította meg saját vállalkozásait.

Már a gimnáziumi évek alatt lelkes lokálpatrióta volt: ezekben az időkben figyelt fel az egykor az elcsatolt városoknak emléket állító sátoraljaújhelyi Magyar Kálvária mostoha sorsára. 1989-ben a helyi MDF egyik vezetőjeként szembeszállt

a Városi Tanács azon „felújítási” elképzelésével, amely a Szár-hegyen lévő emlékművek jelentését és tartalmát megváltoztatta volna. Társaival vállalta egy stáció önerőből való teljes helyreállítását, majd a rendszerváltás után újjáépülő és újrászentelt zarándokhely fő anyagi és kétkezi támogatója volt. Kezdeményezésére a nemzeti összetartozás évében újabb elemmel bővült a búcsújáráshely: a millenniumi emlékművek szellemében, Matl Péter szobrászművész által megformált 896 cm magas turulszoborral, melyet 2020. június 6-án a központi emlékünnepek keretében avattak fel. A szoborállítás a 85 évvel ezelőtti hagyományokhoz híven közadakozásból valósult meg.

2000-tól bekapcsolódott a helyi piarista atyák által szervezett Kárpát-medencei diáktábor szervező munkálataiba, melynek később – a Rákóczi Szövetséget is bevonva – húsz éven keresztül fő szervezője volt. Számos egyéb kezdeményezésből is aktívan kivette a részét a Szövetség helyi szervezete, melynek húsz éven keresztül elnöke volt. Idei visszavonulásakor a tagság tiszteletbeli elnökké választotta. Talán nem független két évtizedes munkájától és a diákok nyári találkozájának sikerétől az sem, hogy a budapesti székhelyű Szövetség az elmúlt években éppen itt, Rákóczi földjén találta meg rendezvényközpontjának helyszínét.

2006-tól a Patrónus Alapítvány kurátoraként számos értéket teremtett a zempléni városban: kezdeményezésére Árpád fejedelemnek és II. Rákóczi Ferencnek is szobrot állítottak, valamint emléktáblát a kommunizmus áldozatainak és a Felvidékről kitelepítetteknek. A Miskolci Görögkatolikus Egyházmegye Gazdasági Tanácsának tagjaként kezdeményezte a sátoraljaújhelyi Mezőgazdasági Technikum átvételét, így lett a mai Georgikon Középiskola görögkatolikus oktatási intézmény.

A határon túli magyarság ügyét fiatal kora óta szíven viseli: másodéves egyetemistaként társaival bibliát és imakönyvbe való szentképeket vitt egy kézdivásárhelyi paphoz. Hat sikeres út után, melyek keretében utanként 20 bibliát és 500–600 kis szentképet csempészték át, lebuktak, és az éjszakát Kürtösön, a román határőrség fogdájában töltötték. Másnap reggel vezetősáras bilincsből adták át a magyar határőröknek: „tettükért” két évre kitiltották őket Romániából. Ez az incidens sem szegte kedvét, azóta is lelkes és áldozatkész támogatója a külhoni magyarságnak, legyen szó diákok ösztöndíjáról, árvízi helyreállításról vagy akár emlékműépítésről.

Végezetül példaképének, Szepesi Bódog piarista tanárnak, a Magyar Kálvária kezdeményezőjének 1939-es gondolatait tudjuk idézni, melyet akár kitüntettünkre is értelmezhetünk: „Isten áldását kérem Zemplén vármegye sokat szenvedett magyarjaira, s hön óhajtom, hogy legyen itt bensőséges testvéri magyar összefogás, egységes erő, támogassák azokat szívvel-lélekkel, akik nemcsak akarnak, de tudnak is cselekedni. Tartsa meg e város [és benne Szajkó Gábor] továbbra is áldozatkész hazaszeretét!”

Szajkó Gábor jól megszolgált Teleki Pál-érdemérméhez szeretettel gratulálok.

Pálinkás Barnabás

Emlékezhetnek kortársaim, milyen volt a lengyel irodalom reputációja Magyarországon az 1960-as, 1970-es években. Mrożek elbeszélései és drámái, Iwaszkiewicz prózája, Różewicz és Herbert versei, hogy csupán néhány nevet említsek. A magyar irodalmi életben sokan figyeltek akkoriban a lengyel szerzőkre, a világirodalom hazai panorámájában fontos helye volt a lengyel irodalomnak. A Kárpátok túloldalán viszont akkor inkább csak a hungarológusok eltökélt csapata és néhány ínyenc ismerte 20. századi irodalmunkat. Jó fél évszázad múltán gyökeresen megváltozott a helyzet. Az ezredfordulótól – túlzás nélkül mondhatjuk – diadalutat járt be a magyar irodalom a lengyel olvasók körében. Ennek az útnak pedig meghatározó építője Teresa Worowska. A hetvenes években végezte el a magyar szakot a Varsói Egyetemen. „Nagy kaland megtanulni magyarul” – mondta egyik interjújában.

Joggal írta róla polonista kollégánk, Pálfalvi Lajos, hogy Márai-fordításaival jelentős hatással volt a lengyel világirodalmi kánon alakulására. Alig tudjuk elképzelni, milyen előkelő helyet foglal el Márai Sándor életműve a lengyel szellemi életben. A *Naplók* vaskos köteteit is jelentős érdeklődés fogadja, írók, kritikusok, néhanapján még közéleti személyiségek is szívesen hivatkoznak a magyar mester egy-egy gondolatára. Teresa Worowska fordított persze számos egyéb klasszikusunktól is – Balassi Bálinttól Esterházy Péterig. Elmondhatjuk még róla, hogy katolikus mozgalmat szervezett nálunk gyerekek körében, és lapot is szerkesztett, hiszen 1977 óta Magyarországon él.

Emlékszem, néhány éve varsói magyar szakos hallgatók előtt beszélgettünk pályájáról, a műfordítás titkairól, s földidézte, hányszor kellett félbehagynia doktori disszertációját, amikor ismét gyermeket várt (négy gyerek édesanyja ugyanis). Végül azután 2003-ban szerezte meg a doktori címet.

Hosszú volna felsorolni az általa lengyelre fordított magyar művek címét, ugyanígy, ha azokat a kitüntetéseket, elismeréseket kívánnánk végigmondani, melyekkel tevékenységét honorálták. Csupán azt a kettőt említem, amely Balassi Bálint nevéhez fűződik. 2003-ban nyerte el a Balassi-kardot, 2019-ben pedig megkapta a műfordítók legjelentősebb elismerését, a Balassi-nagydíjat.

A köszönet szavaival kell befejezni ezt a laudációt. A magyar tollforogatók nevében is mondom: hálás köszönetünk! *Pani Tereso! Z całego serca dziękujemy!*

Kiss Gy. Csaba

Székelyszöld Jövőjéért ösztöndíj

Szilágyi Eszter

Szilágyi Eszter 2001. április 25-én született Gyergyószentmiklóson. Elemi és általános iskolai tanulmányait a gyergyócsomafalvi Köllő Miklós Általános Iskolában végezte, mindvégig *summa cum laude* tanulmányi eredménnyel. Eredményei mellett különféle tanulmányi, tantárgyversenyeken, rendezvényeken vett részt, önkéntes tevékenységekbe kapcsolódott be, ezáltal is öregbítve néhai iskolája hírnevét. Már ötödik osztályos korában megmutatkozott tehetsége a magyar és az idegen nyelvek iránt. Innen egyenes út vezetett a tantárgy- és a helyesírási versenyeken, valamint vetélkedőkön való szereplésekhez, az itt elért dobogós helyezésekhez. Ilyenképp említhető például a Mikes Kelemen magyar nyelv és irodalom tantárgyverseny, a Simonyi Zsigmond és a Fürkész helyesírási verseny vagy a Ki Mit Tud? vallási és magyarságtörténelmi kreativitási verseny.

Eszter életében különös jelentőségű a Magyar Televízió és a Kossuth Rádió által meghirdetett nagymesepályázat, amelyre *Végre eljutottam oda, ahová csak a mesékben lehet* című pályamunkáját nyújtotta be. A kuratórium döntésének értelmében Eszter meséje – több mint kétezer közül – bekerült a legjobb harminc munka közé. Az általa írt mesét egy hivatásos színész olvasta fel a Kossuth Rádióban, Eszterrel pedig interjú készült, életre szóló élményt szerezve a mese szerzőjének és iskolájának is. Megjegyzendő, hogy már általános iskolai tanulmányai alatt is rendszeresen írt verseket, amelyek megjelentek az iskolai újságokban, sőt egyik – egy vers-, mese- és novellaíró-pályázat keretei között született – verse napvilágot látott az *Őrzők a végeken* című antológia hetedik kötetében több más, tehetséges diák munkájával együtt. Önkéntes munkáját illetően említésre érdemes, hogy négy éven át tagja volt az iskola kórusának, amellyel rendszeresen felléptek iskolai, egyházi és önkormányzati ünnepségeken, valamint hogy a diákönkormányzat tagjaként, szervezőként segítette a különféle rendezvények lebonyolítását. Ilyenképpen említhetők a március 15-e alkalmából szervezett megemlékezések, a Miklós-napi és karácsonyi ünnepségek, az iskola éves gálaműsora és más, iskolai és azon kívüli rendezvények. A fent említettek mellett részt vállalt a környezet védelmére irányuló *Let's Do It, Romania!* elnevezésű kezdeményezésben, amelynek keretei között Gyergyócsomafalva településének határait tisztították meg a résztvevők. A *jövőért ültetünk!* elnevezésű országos projektbe is bekapcsolódott, az ebben résztvevő diákok fenyőfacsemetét ültettek a letarolt erdőrészekben, felelős magatartást tanúsítva környezetünk problémái iránt.

Nyolcadik osztály végén az országos mérésen az iskola legjobb tanulmányi átlagát érte el, ezt követően felvételt nyert a csíkszeredai Márton Áron Főgimnázium filológia szakosztályába, szintén elsőként, a legjobb tanulmányi átlaggal, amelyet négy éven át meg is tartott. A középiskolai tanulmányai alatt alkalmam

adódott több tantárgyból is oktatni, így lehetőségem volt nemcsak egy-, hanem többdimenziális készségét, szorgalmát, tudományok iránti érdeklődését és elkötelezettségét nyomon követni és kísérsni. Tizedik osztályos korában a Spektrum Oktatási Központban C1-es szintű, Cambridge angol nyelvvizsga oklevelet szerzett. Közéiskolásként önkéntes segítője volt a *Care2Travel non-profit* szervezetnek, melynek keretén belül hátrányos helyzetű gyerekeket táboroztattak, több éven át külföldi önkéntesek munkáját segítve tolmácsként.

Az érettségi vizsgán a negyedik legjobb átlagot érte el iskolájában, és ezzel elsőként jutott be a Babeş-Bolyai Tudományegyetem turizmusföldrajz–magyar szakára, ahol jelenleg tanulmányait végzi. Az ösztöndíj odaítélése és átvétele közötti első két félévét szintén csoportelsőként végezte. A koronavírus-járvány indukálta helyzetben az egyetem földrajz karán belül a kommunikációs referens munkáját segíti, ahol az online térben igyekeznek összekovácsolni a kar hallgatóit és fenntartani érdeklődésüket a különböző programok és az egyetem által nyújtott kurrikuláris és extrakurrikuláris lehetőségek iránt.

Eszter személye garanciát jelent arra, hogy az ösztöndíjalapba való bekapcsolódása Székelyföld számára értékteremtő lesz. Szívből gratulálok, és sok sikert kívánok a továbbiakban!

Tódor Imre

Varga Andrea

Varga Andreát a marosvásárhelyi Gecse Dániel Református Orvosi- és Egészségügyi Szakkollégiumba való jelentkezése alkalmából ismertem meg a felvételi beszélgetés és a gólyatábor során. A szakkollégiumban – amelyet az erdélyi református egyházkerület alapított, a magyar kormány támogatásával – a minőségi lakhatáson túl keresztény szellemiségben kívánjuk nevelni és erősíteni a hallgatókat, szakmai képzéseket és közösségi programokat biztosítunk számukra azzal a céllal, hogy már itt jó közösséggé kovácsolódjanak.

Varga Andrea Székelyudvarhelyen született és nőtt fel székely értelmiségi családban. Már kisgyermekkorban bizonyoságot adott arról, hogy közösségben szeret élni és munkálkodni: alapító tagja, majd oktatója a Serítő néptánc-csoportnak, amelynek keretei között éveken át oktatott néptáncot óvodásoknak és iskolásoknak egyaránt. Szeretettel, lelkesedéssel lépett fel – táncolt, szavalt, énekelt – számos alkalommal a Rákóczi Szövetség által szervezett táborokban. Mindezek mellett kiválóan tanult. A szóbeli magyar érettségi reggelén vesztette el édesapját, ennek ellenére kiváló eredménnyel, szinte szín tüzessel érettségizett a Tamási Áron Gimnáziumban. Ezek után természetes, hogy felvételt nyert a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetemre.

Szakkollégiumba való jelentkezése során a felvételi beszélgetése alatt elmondta: nem azért akar a Gecseben lakni, mert ott jobbak a körülmények, mint az állami bentlakásban, hanem azért, mert jó közösségről hallott. Már

a gólyatáborban kiderült, hogy valóban közösségi ember: vidámságával, optimizmusával, problémamegoldó-készségével kitűnt a társai közül. Már az első perctől húzóemberré vált a közösségi munkában: bekerült a hallgatói önkormányzatba, a diáktanácsba, aktívan részt vett a különböző rendezvényeken, majd ő maga kezdett el programokat – népdaloktatás, népdalest, csapatépítő játékok – szervezni társainak. Új ötletekkel állt elő, lelkesített, bátorított mindenkit. Jó szívvel mondhatom azt, hogy munkatársunkká vált abban a szolgálatban, amit végzünk – szívvel, lélekkel, önzetlenül dolgozik a közösségért ott, ahová őt az Úristen helyezte. Úgy gondolom, hogy Varga Andrea megdolgozott a Székelyföld Jövőjéért ösztöndíjért, és hiszem, hogy ez a támogatás megerősíti őt abban a szolgálatban, amelyet most még egyetemi hallgatóként, néhány év múlva pedig már erdélyi magyar orvosként végez Erdély, Székelyföld megmaradásáért.

Andrea és mindannyiunk számára álljon itt Pál apostol figyelmeztetése és bátorítása, amely érvényes és igaz kitüntettünk életében is: „Viseljetek gondot tehát magatokra és az egész nyájra, amelynek őrizőjévé tett benneteket a Szentlélek” (ApCsel 20, 28). Isten áldása legyen mindannyiunk munkájára!

Batizán Attila

Összeállította: Nagymihály Zoltán

